

2.)
JOANNIS SARTORII,
ELOQ. ET POES. IN ATHENÆO GEDA-
NENSI PROF. PUBL.

(DE
HYPOCRISI
GENTILIUM
CIRCA CULTUM
DEORUM,
SCHEDIASMA LITERARIUM.)

LIPSIÆ,
Impensis JOH. LUDOVICI GLEDITSCHI,
& MAUR. GEORG. WEIDMANNI
Anno MDCCXIII.

JOANNIS SARTORI.
EDD. ET TOES. IN AATHENASO GEDA.
NESSI PROE. PUBL.

DE

HYPOCRISI
GENTILIUM
CIRCA CULTUM
DEORUM.
SCHEDIASMA LITERARIUM.

LIPSIÆ,
Johannis JOH. LUDOVICI GLEDITSCHII
& MAJ. GEORG. WEIDMANNI
Anno MDCCXXII.

Illustri, Generosis, atque Per magnificis
VIRIS,

DN. GABRIELI
a BOEMELN,

Sacr. Reg. Majest. Poloniarum BVRGGRABIO, Rei-
publ. Gedanensis PRÆCONSVLI, & Montanorum
ADMINISTRATORI,

DN. FRIDERICO Gottlieb
Engelcke/

Eiusdem Reipubl. PRÆCONSVLI, h.t. PRÆSIDI,
Nehringæ, Scharpoviaque ADMINISTRATORI,

S. D.

IOANNES SARTORIUS.

Non indignabimini, spero, AM-
PLISSIMI VIRI, pro Vestro
in bonas literas studio, splendidissimis
nominibus Vestris hanc lucubrationem
inscribi. Causæ, cur id fecerim, pluri-
mæ mihi æquissimæque fuerunt. Pri-
mum enim verendum mihi fuisset, ne
mali civis; deinde, ne ingrati hominis
invidiam subirem. Boni civis est, meri-

ta Vestra, in tuendis ornandisque patriæ rebus, non diffiteri; sed ea potius agnoscere, & pro virili sua laudare: cum primis vexatissimis, ut sunt, temporibus, quæ muneris Vestri sanctitatem, constantiamque, non minus probant, quam navarchi virtutem procellosa tempestas. Grati autem memorisque hominis, propensam in se suosque benevolentiam, si non gratiæ relatione, (quam a mea fortuna non expectatis) saltem gratæ voluntatis significatione bonis omnibus testatam facere. Accedit vicinior quædam ratio, quam hic præterire non possum, sed nec debeo. Dissertationis huius occasionem Sanguis Vester generosus mihi præbuit. Dum enim nobilissimi Filii, ut fortunarum, ita virtutum Vestrarum felicissimi heredes, Athenæum isthoc patrium Musis exteris commutandum putarent, non Ipsi modo Oratione valedictoria, cultissimas ingenii dotes, coram pane-

gyri

gyri splendidissima exeruerunt, sed primi insuper extitere, quorum orationibus habendis, isthac lucubratione, in distinctas programmatum vices dispertienda, velut proxenetam quendam agerem. Secuti sunt statim eorum vestigia laudatissimi Iuvenes, gente ac mente florentissimi, saltem desidia, ut erant pulchre animati, suspensionem declinaturi, si, quos fecissent in eloquentia profectus, publico specimine prodere fuissent tergiversati. Illorum uterque, cum post confectum per Germaniam, Belgium, Angliam, Galliam, & Italiam iter, propediem in amplexus Vestros sit immigraturus, iamque in auribus Vestris suavissimus eorum reditus quasi tinniat: existimavi non facturum me rem alienam, si hac inscriptione, veterem diligentiae ac concinnitatis imaginem, qua uterque nobilissimorum Filiorum pæne ad invidiam suorum æqualium erat condecoratus, animis Vestris refrica-

D E D I C A T I O.

rem; simul antiquissimis familiis Vestris, imo communi patriæ, ibi de fulcris, hic de ornamentis, præfidiisq; non vanus utiq; augur gratularer, ominarerque. Nec alia fronte Vos meam hanc pietatem excepturos esse persuasum habeo, quam quæ gentilitiæ Vestræ virtuti est domestica, sua splendet in Vobis luce & nativa pulchritudine, quaq; Musarum alumnos accipere ac contueri consuevit. DEUS Vos, PATRONI, novum, qui instat, annum feliciter ingredi, ac decurrere sinat: salvos & sospites diutissime fervet, bono in primis publico, cuius columnen estis, tum reliquorum bonorum, in quibus ego numerari cupio, qui præsidium in Vobis sibi certum constitutum esse intelligunt, & pro Vestra, Vestrarumque inclytarum Familiarum, incolumitate, vota iugiter nuncupare contendunt. Scripsi Gedani, A. O. R. MDCCXII. d. 10. Decembris.

AD LECTOREM.

Occasionem scribendo huic SCHEDIASMATI Auditorum meorum diligentia præbuit, cui pro officii ratione deesse non potui, sed nec debui. Hi Scholas altiores petitori, atque ex sinu Athenæi patrii, in quo hæctenus ad literas artesque optimas incubuerunt, pulchre discessuri, alienum id fore non crediderunt, si PVBLICA ORATIONE, coram splendida Panegyri, suam Patronis ac Mæcenatibus observantiam; Parentibus dulcissimis pietatem; Præceptoribus gratum animum contestarentur. Cum vero circa Actus huiusmodi Oratorios, iuxta morem consuetum, speciali programme mihi aliquid esset præfandum: ne in eo duntaxat argumento, quod Peroraturi suæ destinaverant industriæ, defixus hærerem, visum mihi fuit in certo quodam THEMATE, pensiculatus enucleando, continuatis, tametsi per intervalla temporum, lucubrationibus, moram paulo protensorem impendere. Quod quidem neque longius accersendum, neque anxia quadam diligentia mihi quærendum erat, siquidem animadverti, frequentem istius usum, utrisque prælectionis meis, saltem poeticis, sponte & familiarius quasi obrepere. Dicam simplicius. Cum circa recensionem Poetarum, in explicandis potissimum Mythologicis rebus, (quarum cognitionem ceu tetricam, ineptam, & Christiano in primis homine indignam, satis frivole quidam suggillant) fieri aliter nequeat, quam ut deorum deorumve nomina, parentes, educatio, res gestæ, sacrificia, festa, & plura id genus, eo quidem diligentius sint exponenda, quo plerumque penitioris præcæ eruditionis partem, sub huiusmodi fabularum involucris occultari videmus: interea dissimulandum non sit, hos ipsos poetas gentiles, maximos paganæ religionis æriscatores (quo crimine a *Minucio Felice*, *Arnobio*, *Lactantio*, aliisque doctissimis Patribus haut immerito pulsantur) extitisse; non inutiles opera me defuncturum existimavi, si hunc gentilium cultum, honestatis ac probitatis speciem præ se ferentem, revera fucatum, & artificio simulationis eruditum, declaravero. Rem sub manu, ut ita loquar, natam oblatamve, cur per investigatione minus indignam

gnam putaverim, etsi idoneis rationibus possem asserere; iis tamen recensendis supersedeo: cum ita quidem animatus sim, ut doctum ac liberale otium, quo alios negotiorum suorum tædia dispungere iuvat, damnare non soleam. Mihi abunde suffecerit, si cordatiorum, saltem quos operarum mearum Arbitros modestissime veneror, calculis absolvar: at quibus instituti ratio minus forte arriserit, vel eo nomine me devinctum agnoscam, quod curam mihi exemerint, sollicita quadam captatione benevolentiae eorum suffragia eblandiendi. Commode hic in mentem mihi veniunt, quæ scribit *Vossius lib. I. de Orig. & Progr. Idololatr. c. 14.* Scio, inquit, hæc pro molestis nugis haberi a doctrina ignavis. Sed miseri sumus, si eorum iudicio standum aut cadendum sit nobis: qui non eorum approbatione, quam ab istis moribus desperamus, sed bono publico, & candidorum pectorum iudicio, studia hætenus nostra dimensimus. Titulum dissertationi præfigere libuit, HYPOCRISIN GENTILIVM CIRCA CVLTVM DEORVM. Hypocrisin, inquam, ne quis existimet eodem labore me hic defungi, quem constat suscepisse olim Doctores quosdam Ecclesiæ; tum ævo superiori, ac paulo ante, *Mornaum, Grotium, Vossium*, aliosque; quorum potior quidem Scopus erat, crassam improbamque superstitionem, in conscientiis gentilium erroneis radicatam, stirpitus convulnerandi, extirpandi: cum mihi in primis eorum simulatio hic detegenda sit, qui pagana religione ad vulgi terriculamenta usi, popularium erroribus lingua duntaxat adstrepebant, animo interea a sermone diverso, planeque ad irrisum tam absurdi cultus composito. Atque inter hos quidem Poetis etiam dandus est locus, quotquot præterea eorum sublannationibus delectari sunt visi: qui licet ipsi interdum Christianos ritus ac dogmata ingenii sui salibus perfricent; Gentilium tamen stultitiam & anilem superstitionem, quæ omnium mentes tanquam magicis carminibus defixerat, in illorum sacris & cultu deorum, cum lepidissime exagitant, tum a pulmone, non sine perulanti cachinno, revellunt. Distinctis vero capitibus rem tractandam, qua fieri potuit, brevitate complexus sum, ut *primo* quidem capite, Hypocrisin circa Deorum Attributa; *altero*, circa istorum Tempia & Ara; *tertio* Fetas; *quarto* Sacrificia; *quinto* Preces solennes; *sexto* Vota; *septimo* Statuas; *ultimo* denique Numismata, paulo sollicitius expendere. Tu, Lector æquissime, isthac opella, in unam quasi symbolam collecta, amice fruire, ac vale!

I. N. I.

CAPVT I.

De Hypocrisi Gentilium circa Attributa Deorum.

CONSPECTUS DICENDORUM.

Divinitatem Numinis gentiles ipsi admittunt esse sanctam, iustam, omnipotentem. §. 1. Eorum hypocrisis circa deorum (1) Sanctitatem. Locus Poetarum. 2. Dii nefandæ turpitudinis ab ipsis gentilibus postulati. Luciani sarcasmus. 3. Iovis Opt. Max. sanctitas irrita. Scommma Ciceronis in P. Clodio Iovem pungens. Iovis numen, rebus improspere gestis, a Macedonibus & Germanis neglectum. Sanctitatis axioma ad corvos & anseres extensum. 4. Impuritas quorundam deorum. In sanctitate diis deferenda hypocrisis Ciceronis, & Senatus Romani. 5. Deorum hæc sanctitas, per affectatam a plerisque divinitatem, dissimulanter imminuta. Confirmatur res exemplis. Alexander M. cur voluerit Iovis filius dici. Athenienses a Marco Antonio lepide illusi. Antigonus Bacchi, Commodus Herculis numen amulantes. Apotheosis Claudii ridicula. 6. Hypocrisis gentilium circa deorum (2) Iustitiam. Dii per αὐθιγοποθύσια placati. Quiritus, ut barbarus ac iniustus, refellitur. Fraus gentilium in tali cultu notata. 7. Responsa Oraculorum ambigua, iniusta. Ostenditur, oraculum Augusto his verbis datum: Me puer Ebræus &c. dubium esse, & suspectum. 8. Hypocrisis Gentilium circa deorum (3) Omnipotentiam. Dii infelices. dependent a Parcis. Iis custodes præfecti. 9. Iupiter Callimacho διασπόλῳ & tamen infirmus. Loca ex Floro & Luciano adducta, quibus deorum potentia illuditur. Ho-

ratii in Priapum iocus 10. Aurea compedes diis iniecta. Quid era auxilia-
ria Luna? Ovidius explicatus. 11. Dæmones a gentilibus per Abrahami
Deum eiekti. Litera Ephesia, quæ? 12. Deorum apud inferos supplicia a
gentilibus irrita. Concluditur hypocrisi Varronis 13.

I.

Agana superstitio tam absurda quidem non erat, ut non intelligeret, divino Numini sanctitatem, iustitiam, omnipotentiam deberi. Cum extra peccandi confinia nemo hominum sit positus, adhæc viribus, quibus res suas, nedum mundi totius machinam suffulciat, destitutus sit; sana ratione assequuta est, diis, qui sibi colendi sunt, talia certe attributa abiudicari non posse. Reliqua enim, ut sunt aseitias, independentia, unitas, immensitas, &c. in divinitatis complexu radicari, subtilior quædam ratiocinatio elicuit: ista sensibus ipsis distincte percipiuntur; siquidem nævis infecti, infirmique, eo potissimum nomine ad cultum Numinis recurrendum esse ducimus, ut huius sanctitas, iustitia, omnipotentia, labi perinde ac calamitati nostræ subveniat. Itaque *Sextus Empiricus* recte censuit, (a) *Deum esse hoc, quod est perfectum & optimum, & homine præstantius, atque omnibus absolutum virtutibus, nulliusque mali capax.* Quod & ipsi gentiles eruditi dudum ante sunt fassi: quorum testimoniis prolixius recensendis nolo angustia linearum obesse. Non paucos tamen inter eos reperias, qui meliora persuasi, suam hic palliare hypocrisin aut nolebant omnino, aut non satis valebant. Dicam prius de sanctitate, mox de iustitia, denique de omnipotentia.

II. Sanctitatem, non tantum diis vendicandam, sed præterea ab his, qui deos colunt, exposcendam esse, præter complures agnovit *Cicero*. (b) *Cultus*, inquit, *deorum est optimus, idemque castissimus atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra, incorrupta & mente & voce veneremur.* Eadem legas apud *Porphyrium*,

(a) *Lib. IIX. contra Mathematicos.* (b) *de Nat. Deor. lib. 2.*

rium, (c) mordacissimum cæteroqui scriptorem, his verbis: *Qui vero persuasus est victimis illis non egere deos, sed ad animum spectare offerentis, optimumque eis censeris sacrificium, rectam tum de diis, tum de rebus sententiam, quomodo non is temperans, pius, iustusque evadat?* Sed quid ad hæc aliorum Hypocrisis? Tantum abest, ut puros sanctosque deos suos agnoscerent, ut obscænos inter se muscitarent, ac ridiculos: imo, ut tales haberentur ab aliis, suapte culpa efficerent. Mitto ista, quod cultum religiosum ad res etiam inanimatas ac fuitiles extenderint; (d) cuius rei insaniam false his verbis ridet Rhodius Anaxandrides, Poeta Comicus: (e) *Bovem colis; deis ego mactabo bovem: Tu maximum anguillam deum putas; ego opsoniorum credidi suavissimum: Carnes suillas tu caves; at gaudeo his maxime. Canem colis, quem verbero.* item satyrographus ille, ulceratum Ægyptiorum iecur hoc sarcasmo vellicans: (f)

Porrum & cape nefas violare ac frangere morsu:

O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis

Numina!

Quod singulis pene vitiis & quæsierint deos, & præfecerint: (g) Quod monstrum diis habitum affricuerint; (h) quæ profecto cum sanctitate deorum satis absurde conveniunt. Ista, inquam, mitto, utpote tot Patrum, aliorumque doctorum virorum stylis confossa.

A 2

Hanc

(c) de abst. ab animal. lib. 2. §. 60. iuxta versionem H. Grotii, legendam in Annotatis ad Lib. IV. de Verit. Rel. Christ. p. 490. a qua non multum differt Lucæ Holstenii, Edit. Cantabrig. pag. 98.

(d) Astra nimirum, elementa, fluvios, arbores, canes, feles, alium, cepas, & quæ non? Vide longam ea de re dissertationem libro I.

Diodori Siculi. (e) citante Dilherro Tom. I. Disput. Acad. p. 113.

& Tom. II. p. 374. (f) Iuvenal. Sat. XV. Conf. Vossius Instit.

Orat. lib. IV. p. 166. seqq. (g) Vid. Lactantius lib. I. de falsa Relig.

cap. 20. 21. & Augustinus lib. IV. de Civ. Dei cap. 8. (h) Tales

fuere apud Ægyptios dii Canicipites, Serpenticipites, Asinicipites,

& in Lybia Iupiter Ammon, vervetino capite figuratus. Alia deo-

rum monstra prostant apud Ioann. Seldenum de Diis Syris & G. I.

Vossium de Orig. ac Progr. Idolol.

Hanc hypocrisin quis ferat, deos ipsos Consentes, indignissimæ turpitudinis a gentilibus postulatos fuisse?

III. Suffecisset ad sanctitatem deorum iugulandam, duodecim diis Consentibus, (i) octo identidem alios superinduxisse; (k) quos maiorum gentium deos dicebant. Hypocriticum istud, pulsasse singulorum impuritatem, quos interea ut deos coli placuit. Attingam potiora, quis enim sentinam omnem eluat? Non tamen mihi hic praterendus est *Luciani* sarcasmus, lepidissimi quidem scurræ; si dicendum autem quod res est, deorum dearumve subsefforis acerrimi. Hic cum in *Concilio suo deorum*, multos, ceu nothos ac peregrinos, in civitatem ac cœtum deorum irrepsisse adverteret, introducit Momum, accusatione peracta decretum componentem, quo iuberentur dii, cognitiones divinitatis & originis quisque suæ ad proximum concilium afferre, ut, qui peregrini & adventitii reperti fuerint, e cœtu ac civitate deorum removeantur. Appono verba decreti, apprime profecto iucundi: (l) *Quoniam peregrini multi, non solum Græci, sed & barbari, et si nequaquam mereantur nostræ Reipubl. participes esse, adscriptitii nescio quomodo, & putatitii dii, cœlum impleverunt, ita ut plenum sit symposium tumultuosa turba, garrulorum quorundam & convenarum: (defecit autem ambrosia & nectar: ita ut mina iam ematur sextarius, propter bibentium multitudinem: illi vero præ arrogantia, pulsos veteribus, verisque diis, semetipsos præter omnem patriæ consuetudinem primis accubitibus dignos censent, & priores in terris honores sibi arroganti:) visum est Senatui, & populo, ut concilium in Olympo cogatur circa solstitium hybernum; & eligantur perfecti dii septem arbitri, tres quidem ex veteri curia, Saturni temporibus constituta, quatuor autem ex duodecim illis: interque eos Iupiter; qui arbitri sedeant præstito legitimo iuramento per Stygem. Mercurius autem pro-*
clamat o

(i) Memorantur ab Ennio his versiculis: *Iuno, Vesta, Minerva, Ceres, Diana, Venus, Mars: Mercurius, Iovi, Neptunus, Vulcanus, Apollo.* (k) Videlicet, *Ianus, Saturnus, Genius, Orcus, Sol, Liber, Tellus, Luna.* Conf. *Cic. lib. 2. de Nat. deor.* (l) Ex versione *Ioannis Benedicti*, quæ habetur *Tom. II. Opp. Luciani p. 715.*

proclamato praconio cunctos congreget, quicunque in confessum admitti volunt. Veniant autem illi adductis testibus iuratis, certisque sui generis indiciis. Atque hi quidem hinc sigillatim transeant: arbitri autem expensa causa, vel deos esse pronuntiabunt, aut ad sua sepulchra, maiorumque loculos ablegabunt. Si vero quispiam ex reiectis, semelque arbitrorum iudicio secretis, comprehendatur in caelum ascendens, ille praeceptis in Tartarum detur.

IV. Sed ad Iovem, deorum OPTIMUM MAXIMUM redeo. Piget tot heroum, qui Ioves olim dicti, ex nationum saltem opinione, bona, mala; vera, ficta hic meminisse. Ipse Iupiter Argivus alius, alius Cretenfis, (m) uterque impius veterator, ac nequam. Istumne hypocrisis pagana Optimum Maximum vocet? Atqui a puero parricida deprehensus est, cum patrem Saturnum regno pelleret. Ut omit- tam virgines, quas imminuit, parum deo huic optimo maximo videbatur, in expugnanda foeminarum pudicitia maculosum fuisse, nisi incestu quoque semet foedasset, suoque insuper sexui praepostera libidine insultasset. Huc facit scomma Ciceronis, quo P. Clodium, quod nec sorores ab eo castae essent, indigitabat Iovem Romanum. (n) Hypocritam scilicet agit idem, Verri adulteria obiiciens, quibus tamen Iovem pollutum subolfecit. Non decuerat Consulem, Catilinæ furenti adeo gravem esse, antequam Iovem suum a criminibus vindicasset. Idem Iupiter non tantum Theocrito (o) καὶ ὑπὲρ ἑγὼ superior dictus, (quod nomen aliis quandoque diis tribui, ex Aeschilo liquet,) (p) sed Callimacho etiam πανυπὲρ ἄλλος, Exsuperantissimus, (q) Sophocli ὕψιστος, Altissimus: (r) cuius tamen nomen, licet sacrosanctum, a Macedonibus, rebus improspere gestis, neglectum: (s) quod & Germanos veteres fecisse, qui Iove praeterito, Herculem, pugnam

A 3

inituri,

(m) Conf. Voss. de Idololatr. l. I. cap. 14. (n) Cic. pro domo sua. (o) Idyll. XXIV. v. 97. (p) Agamemn. v. 88. & Suppl. v. 25. (q) Hymn. in Iovem v. 91. Sic in nummo Commodi legitur, IOVI EXSVPER. & in Miscell. Sponii pag. 91. IOVI EXSVPERANTISSIMO. Ad Spanhemii Observ. in b. l. pag. 42. (r) Philoct. v. 1322. (s) Justin. lib. 24. cap. 5. Caeso enim a Gallis Ptolemæo Rege, Alexandri, Philippique regum suorum nomina, sicut numina in auxilium vocabant.

inituri, invocabant, fide Taciti adversus Lipsium adstruit *Martinus de Roa*. (t) Imo, hoc sancti axioma, quo Iovem potissimum innuebant gentiles, ad anseres & corvos recidit, uti legere est apud *Florum*. (u) Plura de Iove indigna, ex Homero & Hesiodo, fide Xenophanis Colophonii, adducit *Sextus Empiricus adversus Mathemat. cap. XIII. pag. 57. seqq.*

V. Pari diasyrmo insultatum diis cæteris, Iovelicet inferioribus, Consentibus tamen. Neptunus impuro in Amymonem, Alo-
pem, Menalippem, amore exarsit. (v) Saturnus in eqvum con-
versus Philyram, Oceani filiam, corrumpit, ex qua natus Chiron cen-
taurus. (x) Cui ignoti Martis cum Venere lusus? Vulcanus cœlo eie-
ctus crus fregit, quem, ceu deorum fabrum, meliorem sibi cudisse
fortunam decuerat. Apollo Latonius, immaculatus ille, & castissi-
mus, si diis placet, Daphnen, & alia impurissima scorta deperivit.
Bacchus, obscœno vocabulo (in quo explicando calami officium
turpitudine sceleris vincit) Chœropsalas nuncupatus. (y) Mercurius,
ipse fur, & præterea furum deus. Sexcenta huiusmodi possent in me-
dium adduci, sanctitatem deorum foedisime prostituentia, nisi lip-
pis propemodum ac tonsoribus iam essent nota. Quæ saneres Cice-
ronem ita commovit, ut in eo, quo seipsum super morte filiae vulgo
creditur consolatus esse libro, non dubitaret dicere, *qui publice cole-
rentur, homines fuisse*. In tribus autem libris, de natura deorum
scriptis, nihil aliud, ut quod res est dicam, agit, quam ut Romano-
rum deos, impuros nempe ac defloccatos, penitus tollat. Agnoscit
enim illorum ortum, ætatem, genus, agnationem, sepulchra. De
DEO vero longe aliter iudicat, ipsum nempe omnia creasse, forma-
se hominem, deosque alios: tutius denique esse dicit, mirari eum,
quam explicare: quid non sit, quam quid sit, depromere. Qui
quod interdum de diis loqvatur, de industria fecisse intelligendus est;
ut

(t) *Singular. l. VII. cap. 2.* (u) *lib. I. cap. 13.* Conf. Ian. Grut. *Thes. Crit. Tom. V. p. 288.* (v) *Hyginus fab. 169. 186. 186. 187.* (x) *Iunius Philargyrius ad Georg. III. 93.* *Hygin. fab. 138.* (y) *Vid. Grut. Tom. III. Thes. Crit. p. 169.*

ut hoc ipso populum deos religiose colentem terreret; tum, ut retineret eundem in tali errore, quem alte infixum, non nisi summa animorum commotione, in seditionem facile eruptura, exemisset. Idem etiam Augures, & sic seipsum quoque, deridet, non secus ut Catonem mirari solitum fuisse legimus, (z) *quod Augur Augurem intuens risum continere posset.* Sic Varro de rebus humanis prius se, quam de divinis scripturum monet, causam interserens, *quia civitates diis, quos ipsæ instituerunt, ut pictor tabella, priores sunt.* Hem hypocritam! Quanto convenientius erat, ut dii civitatibus salutem suam commendarent, quam civitates diis: præsertim cum Senatus Romanus edicto caveret, *Ne quis Deus inconsulto Senatu in urbem admitteretur*, (aa) & sic deos per supplicem libellum prius Senatui, quam Romam adire oporteret. Ex quo facto haut obscure colligas, quæ Senatui Romano de plerisque diis suis sententia hæserit. Viden hypocritas?

VI. Quo deorum vilipendio, per diminutam sanctitatem in rempubl. invecito, id porro factum, ut mortalium nonnulli, vitiis satis infames, divinitatis fastigium ipsi quoque appeterent. Sic Alexander M. Iovis Ammonis oraculo, per vatem, æque in adulationem compositum, Iovis filium se ostendi, talemque a suis agnosci voluit. Quæris quo fine? Ignominiam patris incerti, & infamiam adulteræ matris abolere studuit. Sic enim iam olim natalium suorum dedecora velavisse didicerat omnes fere eos, qui deorum aliquem patrem mentiebantur. (bb) Certe, hanc apotheosin in iocum verterunt Spartani, dicentes apud *Ælianum*: (cc) *ἐπειδὴ Ἀλέξανδρος βάλῃαι θεὸς εἶναι, ἔσω θείῳ.* Marcus Antonius eo vesaniæ processit, ut se novum Liberum Patrem appellari iuberet; cum redimitus hederis, coronaque velatus aurea, & thyrsum tenens, cothurnisque succinctus, curru, velut Liber Pater, vectus esset Alexandria. (dd) Neque id spectaculi genus in regia tantum Ægypti urbe exhibuisse; sed Athenis quoque, in medio Græciæ quasi theatro, legitur: quam rem lepide his verbis describit

(z) Cic. lib. 3. de nat. deor. (aa) Conf. Franc. Balduini Prolegom. in Minuc. Felic. (bb) Conf. Freinshem. in Curt. lib. IV. cap. 7. (cc) lib. II. 19. (dd) Velleius Paterc. Hist. lib. II. cap. 83.

describit *Seneca*: (ee) *Antonius* quum vellet se *Liberum* patrem dici, & hoc nomen statuis subscribi iuberet, habitu quoque & comitatu *Liberum* imitaretur, occurrerunt venienti ei *Athenienses* cum coniugibus & liberis, & Διόνυσον salutaverunt. Bene illis cesserat, si nasus *Atticus* ibi substitisset. Dixerunt despondere ipsos in matrimonium *Minnervam* suam, & rogaverunt, ut duceret. Ac *Antonius* ait ducturum, sed dotis nomine imperare se illis mille talenta. Ac tametsi replicarent *Athenienses*: atqui, Domine, *Iupiter* matrem tuam indotatam accepit; ne sic tamen hac argutia a solutione argenti sunt liberati. Eandem insaniam in cultu habituque deos mentiendi, in aliis quoque principibus viris, electione auctorum deprehendas. Etenim *Antigonus* rex, in omnibus *Liberum* patrem imitatus, hederam capiti circumposuit, loco diadematis *Macedonici*, thyrsum pro sceptro gerens, si *Herodiano* credendum. Et *C. Caligula* adorari se iussit, capite velato, ut deum. (ff) Similiter & *Commodus* Imperator, *Herculem* se & *Iovis* filium nominari voluit, & deposito imperatorio cultu omni, leonis exuvio indutus, clavam manu gestavit. (gg) Huc referenda est apotheosis *Cæsarum*, & ridicula plane, & sanctitati deorum graviter præiudicans. Audi *Plinium*: (hh) Dicitur cælo *Tiberius Augustum*, sed ut maiestatis numen induceret: *Claudius Nero*, sed ut irrideret. &c. Quo respexit etiam *Seneca* in *Apocolocyntosi*, innuens, cum in deum convertendus esset *Claudius*; rectius dici posse in cucurbitam, seu in caput inane, imo plenum venti & stoliditatis conversum esse. Pluribus de hoc adulationis genere dicam inferius. Quæ fœditas licet indigna fuerit *Senatus* auctoritati, posset tamen utcunque necessitatis obtentus ei patrocinari: cum sævus ille principum vultus, quo se contra pudorem munierant, vel ab invitis exquisitissimas adulationes extorqueret. Aut scenæ interserviendum, & applaudendum seculi vitio erat, aut imperantium superbiæ litandum sanguine. Rari, divina quadam ingenii felicitate, inter abruptam contumaciam, & deforme obsequium, mediam quandam

(ee) *Suasoriar. I.* (ff) *Sveton. in eius vita p. 2.* (gg) *Athen. lib. XII. Di-*
pnosoph. cap. 8. (hh) *in Paneg. cap. XI.*

quandam viam reperire potuerunt. Ita pavor internus occupaverat animos, cui remedium adulatione quaerebatur.

VII. Sed & *iustitiam* deorum infamis illa ἀνθρώπων δουσία labefactavit, dicamne in istorum reverentiam, an verius contumelium, a gentilibus introducta. Agit de hac ex professo *Alexander ab Alexandro*, & qui doctissimis scholiis eum illustravit, *Tiraquellus*. (ii) Quem interea ritum, ut barbarum plane ac iniustum, ipsos gentiles legimus abominatos fuisse. Cum Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus esset sciscitatum, quibus precibus supplicationibusque deos posset placare, & quænam futura finis tantis cladibus foret; interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria fierent; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra vivi dimittebantur in locum saxo conseptum, addit sequentia *Livius*: (kk) *ibi ante hostiis humanis, minime Romano* (al. legunt *humano*) *sacro imbutum*. Tyrios, obsidione pressos, quod ingenuum puerum Saturno immolarent, perstringit *Curtius*, sacrum istud sacrilegium verius, quam sacrum dicens. (ll) *Iustinus*, postquam Carthaginenses tam sacrilega sacra coluisse doceret, scelere pro remedio usos fuisse contendit. Quippe homines, inquit, ut victimas immolabant, & impuberes (quæ ætas hostium etiam misericordiam provocat) aris admovebant, pacem deorum sanguine eorum exposcentes, pro quorum vita dii rogari maxime solent. (mm) Subiicit mox, ingratas diis victimas fuisse, magisque irritatos, quam placatos, punitosque Carthaginenses maximis cladibus. Constat præterea ex Apologetico *Tertulliani* capite sexto, Tiberium Cæs. hunc ritum infamem in Africa vetuisse; crucifixis etiam sacerdotibus: quod tamen alii Claudio tribuunt. Nisi fallor, errore nominis, siquidem utrique nomen Tiberii Claudii hæsit; ut in gemina narratione apud *Plinium* legitur, Tib. Cæs. sustulisse Druidas scribentem, (nn) quod vero a Claudio factum *Svetonius* autor est. (oo) Quamquam intermissum ad tempus, & in usum postliminio revocatum, coniicias ex *Porphyrio*, qui

B

ἀνθρώπων

(ii) lib. VI. Genial. dier. cap. 26. (kk) lib. 22. Hist. cap. 57. (ll) lib. IV. cap. 4. (mm) lib. XVIII. cap. 6. (nn) lib. XXX. Hist. nat. cap. 1. (oo) in eius vita cap. 25.

αἰθερωποθύσιαν hanc in orbe Romano desitam, lege dēum ab Imp. Adriano lata, ex Pallante memorat. (pp) Ridet interim diram hanc superstitionem in sacris Dianæ Tauricæ *Lucianus*, cuius in Iove Tragædo hæc exstant verba: *Verum Diana aras, quæ sunt in Tauris, libenter viderem funditus eversas, in quibus virgo tam suavis epulis gaudet.* Vtcunque autem hæc αἰθερωποθύσια se habeat, ab hypocrisi profecto immunis non erat. Quippe pro veris hominibus, imagines ex scirpo diis sacrificatas, idque Herculis impulsu, relatum legimus apud *Ovidium*, hisce versibus, (qq) *Donec in hæc venit Tirynthius arva, quotannis tristia Leucadio sacra peracta modo. Illum stramineos in aquam misisse Quirites; Herculis exemplo corpora falsa iace.* Aras Saturnias, non mactando viros, sed accensis duntaxat luminibus excultas fuisse, discimus ex *Macrobio*, (rr) qui factum docet dubiis oraculi verbis: καὶ κεφαλὰς αἰδῶν, καὶ τῶ πατρὶ πέμπει ψῶλα. quæ vox (ψῶλα) dubiæ est significationis, & cum accentu gravi hominem, cum circumflexo lumen denotat. Nec prætermittendus est locus *Strabonis*, ubi legas (ss) Leucadiis morem fuisse, ut in Apollinis sacrificio de montis specula aliquem reorum deiicerent, averruncandi gratia; suspensis ab eo omnis generis plumis atque avibus, quarum volatu saltus sublevaretur: infra autem cadentem excepisse navigiis, & si qveant conservatum, extra fines patrios emeruisse superstitem. Quid est, si non hæc in deos contumelia est?

VIII. Quid, quod deorum iustitiam mire contaminaverit fides lubrica, quæ edita oraculis sorte ipsis gentibus quoque suboluit. Deprehensa profecto sunt, iam Philippi Macedonis ævo, corrupta oraculorum responsa: qui redemptis pro sua causa deorum suffragiis ad labefactandam Græciæ libertatem abutebatur. Sed inventus est *Demosthenes*, qui fraudem publice argueret, & teste *Cicerone*, (tt) omnia Græciæ oracula φιλιππίζειν clamaret, idque sine popularium suorum offensione. Aliis anceps verborum sensus imposuit: quæ impostura coepit mox animadverti, ex quo Græci dialecticis disciplinis

(pp) lib. 2. de abstin. §. 56. (qq) lib. V. Fast. (rr) lib. 1. Saturnal. cap. 7. (ss) lib. X. Geograph. (tt) de Divin.

plinis animum excoluerunt. Nec defuere, qui oraculorum fidem publicis scriptis in dubium vocarent. *Cicero* certe de re ista in libris, quos de *Divinatione* inscripsit, pro more suo in utramque partem disputavit. Ipsis etiam Sibyllinis carminibus, præcipue post exustum sociali bello Capitolium, quæsitis Samo, Ilio, Erythris, (uu) detracta est fides: postquam Romanis sacerdotibus negotium datum, ut, quantum humana ope potuissent, vera a falsis discernere. Sive enim de hisce carminibus ita sentiamus, ea, quæ post incendium compilata sunt, a Gnosticis, seculo post C.N. secundo, conficta esse & interpolata, quod *Blondello* visum; sive ab Ethnicis ac Christianis simul, quod *Reiskio*; sive a Iudæis puris, quod *Isaaco Vossio*; sive a Iudæis Hellenistis, quod *Beveregio & Tentzelio*: (vv) putidis tamen figmentis scatuisse, vel inde colligas, quod tandem imperante Honorio, a Stilicone combusta sunt. (xx) Incaute etiam sequuntur *Suidam* in voce AVGVSTVS, & *Nicephorum* lib. I. cap. 17. (autores sequiorum temporum & prostitute fidei) qui fidem adhibent carminibus illis Delphicis, quibus *Dæmon* Augusto Cæs. respondisse fertur, sibi a puero Hebræo silentium impositum: quo & narratio illa pertinet de Ara, ab Augusto primogenito deorum posita. Neque enim huius commenti vestigia apparent apud ullos Scriptores Ecclesiasticos, Eusebii atque Augustini ætatem antegressos: imo hi ipsi, dum alter *lib. IV. de Praepar. Evang. c. 8. 9.* alter *de Civ. Dei lib. XIX. c. 23.* oracula a Porphyrio allegata vel conficta examinant, nullam huius rei mentionem iniiciunt. Sed nec opus habuit Deus, ad ethnicos in meliorem viam deducendos, & cœlesti veritate imbuendos, præconibus huiusmodi luridis; quos semel ad Tartara damnatos, & repugnantes habuit suæ voluntati, & invidentes honori recens nati Infantis. Ne dicam, nihilo inde meliorem factum Augustum, qui cum ipse nova & magnifica templa diis suis erexit; tum sibi quoque templa, aras, & Sacerdotum collegia iussit institui: unde & criminationi locus concessus, (zz) *nihil*

B 2 deorum

(uu) Conf. Tacit. *Annal. VI. 12.* (vv) Vid. Tentzelius *Colloqv. Menstr. A. 1689. Mens. Mart.* & Laur. Ingwaldus Elingius in *Hist. Græc. lingv. p. 56. sq.* (xx) Adi Vossium *de Poet. Græc. c. 1.* (zz) vid. Tac. *l. I. Annal. c. 4.*

deorum honoribus relictum, cum se templis & effigie numinum, per flamines & sacerdotes coli vellet.

IX. Tandem, quæ Omnipotentiam deorum possent deprimere, non parca manu a gentilibus congesta legimus. Primum est, quod infelices dicebant. Lepidissimus hanc in rem dialogus extat apud *Lucianum*, (1) ubi Iupiter ipse super deorum infelicitate ringitur, graviterque Homerum culpat, deos felices prædicantem. Male pereant, inquit, quicumque philosophorum apud solos deos felicitatem esse dicunt. Nam si nossent, quam multa nos hominum causa patiamur, haut quaquam nos obnectar aut ambrosiam beatos prædicarent. Homero videlicet credentes, homini coeco & prestigiatori, beatos vocitanti nos. &c. Alterum, quod docent dependere a Parcis; id quod iterum irrisor deorum *Lucianus* false persequitur, (2) Cyniscum introducens, qui deos Parcarum famulos & ministros esse perhibeat. Tertium, quod custodes iis præficiunt, ut e sequentibus mox colligere licebit.

X. Etsi vero *Callimachus* (3) Iovem suum αἰὲν μέγαν, αἰὲν ἀνακτοῦρα semper magnum, semper regem, imprimis vero δικασπύλον h. e. iuradantem, imo iuris omnis fontem, expresse nominet; indeque deorum omnipotentia, saltem Iovis, patrocinetur: elevant tamen eandem alii, ut ne Iovi quidem molliuscule parcant. Ecquid enim ad asserendam omnipotentiam faciunt, Neptunum Laomedonti servivisse, Apollinem apud Admetum pavisse pecus, Vulcanum tractasse fabrilia, Herculem Augiæ stabulum purgasse, & plura huiusmodi? De Perse, ultimo Macedonum rege, scribit *Florus*, (4) eum Paulo Consule ad incitas redactum, desperatis rebus, insulam Samothracen, (templo Cereris superbam) fretum celebri religione, confugisse, additque epicrisin: quasi templa & ara possent defendere, quem nec montes sui, nec arma potuissent. Quorsum ista? Irridet nimirum his verbis superstitionem paganicam, tardosque ad ferenda auxilia dea-fros. *Lucianus* non uno quidem loco hanc deorum potentiam suggillat; præcipue vero Iovis, nefandis amoribus capti, novaque subinde specie

(1) Bis accusatus dictus. (2) in Iove confutato. (3) hymno in Iovem v. 2. & 3. (4) lib. II. 12.

specie (ut, quod vi non poterat, astu consequeretur) ad meretriculas tendentis. Metuebamus, inquit sub persona Momi, (5) ne quis te comprehensum sacrificaret, cum taurus esses; vel aurifex aliquis te conficeret, cum aurum esses: & pro Iove nobis aut monile, aut armilla, aut in auris fieres. Pari cavillo ludit Priapi potentiam Horatius, (6) quem ex informi ligno deum asciaverat faber, ut furibus atque avibus esset terriculamento, cum sua cæteroqvi divinitate eos arcere non posset. Eius hæc sunt verba:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum:

Quum faber incertus scamnum faceretne Priapum,

Maluit esse deum: deus inde ego, furum aviumque

Maxima formido.

Veteres quoque Montes coluere pro diis. Prudent. I. contra Symmachum: Quicquid humus, quicquid pelagus mirabile gignit, induxere deos: colles, freta, fulmina, flammæ. Vide fusius hac de re Grævium Not. in Svetonii Vespasian. cap. V. pag. 821.

XI. Huc spectat hypocritica pietas, qua diis urbem deserturis; aut alia quavis causa iratis, compedes aureos, (nam in hoc etiam genere vox ista legitur, conf. Bangium Observatt. Phil. lib. I. p. 133. Sic Freinshem. Comm. in Curt. lib. IV. cap. 3. num. 22. compedesque dici a Tyndareo inditos. Lipsius cap. X. sub fin. de Constant. Sed firmi compedes nature. Vitus Beringius, poeta celebris Danus, Tom. II. Delitt. Poet. Danorum p. 169. Duras catenas, vincla, sævos compedes, Barlaeus in dedic. Partis primæ poematum: iniectos Rheno compedes gratulor.) iniiciebant, quo fugam eorum sisterent. Vesana superstitio, & semet ipsam destruens. Si enim diis suis, tantam tribuebant potestatem, quantam Deo vero tribui fas est, quo fine suscipiebant cum ipsis imparem contentionem? sin autem credebant a se in ordinem cogi posse, cur inepte divino cultu honorandos existimabant? Atqui apud Pausaniam (7) legimus, Spartanos coluisse Martem compedibus irritum, quo vinculo proprium sibi ac perpetuum bellorum illud numen haberent: Athenienses vero, Victoriæ simulacro alas ademisse,

(5) in deorum concilio. (6) lib. I. Sat. 8. (7) lib. III.

ne videlicet urbem defereret. Gemina de Tyriis, arcta obsidione ab Alexandro M. pressis, memorat *Curtius*, (8) eos aurea catena devinxisse simulacrum Apollinis, urbem deferere visi, aræque Herculis vinculum inseruisse. Quæ de re eleganter *Augustinus*: (9) *Non homines, inquit, a simulacro; sed simulacrum ab hominibus servabatur: quomodo ergo colebatur, ut patriam custodiret & cives, quod suos non voluit custodire custodes?* Ex *Maffæo* quoque compertum habemus, (10) apud Sinas, quoties auspiciantibus non addicuntur a diis omina, idolum verbis ac iurgiis male admodum accipi, mox ad verba accedere verbera, in aquas coniici, igni comburi, donec impetretur, quod petitur. Quæ hypocrisis sicut intra custodiam poenamve deos coercuit; ita alia ex parte deorum potestatem labefactavit, dum humanam opem iis adminiculari contenderet. Quid enim aliud sibi volunt æra auxiliaria apud Poetas, (11) quam ut tali ritu innuant laboranti Lunæ vulgus subvenisse tinnitu æris? Cum enim vulgus sibi persuasum haberet, magarum incantationibus Lunam coelo deduci posse, laboranti Lunæ auxiliari se credebat, si pelvium tinnitu & tubarum strepitu carminibus veneficarum obstreperet, ne a Luna exaudirentur. Itane vero Lunæ, quam ut deam colebat? Ad quem tamen ritum inepte refertur cum *Nicolao Perotto* (12) locus *Ovidii lib. V. Fast.* dum scribit poeta: *Temeseæque concutit æra.* Nihil enim ad æra Lunæ auxiliaria facit, sed ad sacra Lemuria, quæ mortuorum umbris persolvebantur. Loquitur enim de nepote superstite, nocte concubia manes avi sui evocante: quod eo ritu dicit factum fuisse, ut æra Temesæa prius aqua lustraret, mox iis acriter pulsatis umbram avi rogarer, ut domo veteri egrederetur. Non quod hæc vis insita Tempseo metallo, sed quia nobile illud Tempseæ (primæ urbium Bruttiarum post Laum, hodie funditus excisæ) apud Scriptores. Æris vero tinnitum, ut recte observat *Carolus Neapolis*, (13) ad spectra solvenda credidit antiquitas.

XII.

(8) *lib. IV. cap. 3.* (9) *lib. I. de Civ. Dei cap. 2.* (10) *lib. VI. Hist. Indic.* (11) nominatim *Ovid. lib. IV. Met. Fab. II. Statium lib. VI. Theb. v. 686. Sen. Hipp. 787.* & præter Poetas apud *Liv. l. 26. Tac. l. 1. Annal. Plutarchum in vita P. Æmilii.* (12) *cap. 156. Cornucop.* (13) *in Anaptixi ad Fastos Ovidii p. 234.*

XII. Quin & aliquos Gentilium, potestati deorum suorum diffidentes, per Deum Israelis, Deum Hebræorum, submersorem Ægyptiorum, dæmones adiurasse, observare licet: sive nominis sui abusum Deus rationis suæ consilii que conscius permitteret; sive testificando, quæ vi nomen ipsius etiam ab improbis usurpatum, fugando tam protervo inuasori valeret. Testatur id *Origenes*, (14) *Etiam multi*, inquit, *ex iis, qui excantant demonia verbis suis, inserunt illud, DEVS ABRAHAM, indicantes hoc nomine familiaritatem eius cum DEO: quapropter assumunt verbum hoc, DEVS ABRAHAM, etiam si nesciant, quisnam fuerit ille Abraham.* Celebratæ sunt quoque isto nomine literæ Ephesiæ, quibus maximam contra infensos spiritus vim inesse, fraude horum sibi ipsis gentiles persvaserunt. Meminit earum sacer codex: (15) erantque signaturæ, cælaturæ, notæque hieroglyphicæ, in schedulis, laminis, annulis, in auribus, quæ censebantur ad profligandos dæmones, pellenda fascina, curandosque morbos plurimum prodesse. Primam sui originem debent Zoroastri, Bactrianorum Regi, (16) easque in incantationibus usurpatas fuisse, testis est *Plutarchus*, (17) & e Patribus, *Clemens Alexandrinus*. (18) Incrementum dederunt Chaldæi & Phoenices, nefariorum sacrorum cultores strenui, a quibus in reliquos Asiæ & Africae populos ars illicita promanavit. Plura legi possunt apud *Walaum*, (19) *Ouzellum*, (20) *Waserum*, (21) & alios.

XIII. Tandem, ne quid contumeliæ deesset, eam quoque deorum potestatem subsannarunt nonnulli, quæ impii post fata plectebantur. De talibus apud inferos poenis aperte *Seneca*: (22) *Cogita, nullis defunctum malis affici. Illa, quæ nobis terribiles inferos faciunt, fabulae sunt. Nullas scimus imminere mortuis tenebras, nec carcerem, nec flumina flagrantia igne, nec oblivionis annem, nec tribunalia;*
nec

(14) contra *Cels.* lib. I. n. 16. (15) *Act.* XIX. 19. (16) *Ath.* Kircherus in *Obelisco Pamph.* lib. I. cap. 2. (17) lib. VI. *Sympos.* cap. 5. (18) lib. V. *Stromat.* (19) *Comment. ad N. T. ad locum Act.* XIX. 19. (20) *Animadv. ad Minuc. Felic. p. 255.* (21) *de antiq. numm. Hebr.* lib. II. cap. 22. (22) *Consol. ad Marciam c. 17. n. 2. sup. 19.*

nec reos ullos in illa libertate tam laxa; nullos etiam tyrannos. Luserunt ista poeta & vanis nos agitare terroribus. Gemina tradit Cicero (23) his verbis: Quid tandem illi mali mors attulit? Nisi forte ineptiis ac fabulis ducimur, ut existimemus, illum apud inferos impiorum supplicia perferre? Plura ex Polybio, Sallustio, Luciano, hanc in rem adduci possent, si necessitas expostularet. Varronis saltem hypocrisin circa cultum deorum hic addam, qui si loco Romuli, aut Numæ Pompilii fuisset, longe aliam religionem se conditurum professus est. Utar verbis illius, apud Augustinum legendis: (24) Non, inquit, ego illa iudicio meo sequor, quæ civitas Romana instituit. Nam si eam civitatem novam constituerem, ex natura potius formula deos nominaque deorum essem dedicaturus: sed iam, quoniam in vetere populo est accepta, ab antiquis nominum & cognitionum historiam tenere, ut tradita est, debeo & ad eum finem illa scribere ac perscrutari, ut potius eos magis colere, quam despicere vulgus velit.

(23) pro A. Cluentio. (24) l. de C. D. c. 31.

CAPVT II.

De Hypocrisi Gentilium circa Templâ & Aras.

CONSPECTVS DICENDORVM.

Templorum antiquissimus apud Gentiles usus. In eorum splendorem dapiles sumptus impensi. 1. Persæ templorum oïores acerrimi. Quare? Elegans locus Arnobii, paganorum calumnias refellentis, quod Christiani nulla templa exstruerent. 2. Græcorum in ornandis delubris potior cura. Templum Dianæ Ephesina. Minervæ in Elide. Apollinis Pythii apud Samios. Græcorum templa versus orientem sita. 3. Nec dispar Romanorum hac in re luxus. An Romani sub Urbis initium templis & simulacris deorum usi? 4. Ut maior templis honor constaret, decreta iis asyla. 5. In primis cavebant, ne immundis pedibus templa adirent. 6. Quibus tamen ritibus fœda suberat hypocrisis. Declaratur exemplo Ægyptiorum, templa felibus, scarabæis &c. exstruentium:

entium. An quædam bruta Ægyptiis pro diis, an saltem pro deorum Symbolis habita? 7. Apud Græcos & Romanos furis ac febris templa erecta 8. Athenienses in templo Minervæ talis ludere soliti. Talorum ludus contemtim habitus. 9. Fana Veneris mera lupanaria. Babyloniorum mos execrandus in prostituenda ad ædem Veneris pudicitia. 10. Ipsius Veneris hac de re turpis apud Poetam gloriatio. 11. In templis Soli dicatis nefanda turpitudine exercita. 12. Aræ etymon. Apud Gentiles aræ deorum coronatæ: honore plane hypocritico. 13. Templorum honor a diis ad mortales principes devolutus. 14. Comestiones & supra ad aras. Elegans locus Tertulliani & Arnobii 15.

I.

SVo iam ævo recte prudenterque existimavit *Plutarchus*, nullum esse genus hominum, neque Græcum, neque barbarum, sive in mari vivat, sive in continente, sive extra domos vagetur, sive urbes incolat, quod non aliqua cultus Deorum symbola seu signa erigat. Nam si terras, inquit, (a) obeas, invenire quidem possis urbes muris, regibus, domibus, opibus, numismate carentes; gymnasiorum & theatrorum nescias; Urbem vero **TEMPLIS DIISQUE** carentem, quæ precibus, iureiurando, oraculo non utatur, non bonorum causa sacrificet, non mala sacris avertere nitatur, nemo unquam vidit. Ex quibus verbis non ipsam modo Numinis reverentiam hominum animis penitus infixam colligas; sed gentes præterea singulas antiquissimis retro temporibus id sollicitè egisse, ut loca certa eligerent, in quibus cultum, diis suis debitum, exstantiori pietate atque officio testarentur. Qui primi gentilium templa aut delubra diis ædificarent, certa fide determinari quidem non potest, nisi quod apud *Herodotum* relatum legimus, (b) Ægyptios diis primos & Aras, & Simulacra, & delubra statuisse: idque in lucis præcipue

(a) *adv. Colotem.* (b) *l. 2. Hist. n. 40.*

cipue ac nemoribus. Istud simplicius potest asseri, (c) præter nomen divi, deæve, cui templum consecrabatur, foribus inscriptum, (d) dapfiles omnino sumtus in splendorem templorum fuisse impensos. Struebantur moles marmoreæ, auro splendide ornata, quod præ cæteris ita deprædicat Ovidius: (e) *Flamma nitore suo templorum verberat aurum, & tremulum summa spargit ab æde iubar.* Et paulo post: *Nos quoque templa iuvant, quamvis antiqua probemus, aurea: Maestas convenit ista Deo.* Imo, ne quis barbaræ opulentia lux deesset, ornandis templis adhibitæ quoque sunt gemmæ, quod non modo apud eundem poetam loco allegato legitur; sed ad quod Lactantius alludere etiam videtur, (f) *Templum Virtutis præferens templo gemmarum donis & auro ornato.*

II. Alia mens Persis hæsit, quos acerrimos templorum osores fuisse constat: id quod de Scythis quoque, & Afrorum Numidis, clarissimorum scriptorum auctoritate non difficulter probari potest. (g) Cum enim Solem adorarent, cuius fulgore totum hoc universum collustrari animadverterant, nullo templo dei huius simulacrum servari posse putabant; orbem terrarum coelo tectum, mundumque ipsum rectius deastri sui templum existimantes. Factum inde, ut non modo nulla templa erigerent, sed præterea a Græcis erecta igne ferroque everterent. (h) Quam impietatem non Persis modo, verum etiam Christianis crimini dabant gentiles, contumeliis etiam lacerantes, quod nulla olim templa haberent. Non diffitetur id Arnobius, cuius hæc leguntur verba: (i) *In hac consue-*

(c) de incerta Templorum origine legi possunt Lil. Gyrardus Syntagm. de diis 17. & Rudolph. Hospinianus de Orig. Templorum lib. 1. c. 5.

(d) Vid. Iamblichus lib. I. de vita Pythag. cap. 2. & quæ notavit Desfid. Heraldus Animadv. ad Arnobii lib. VI. (e) lib. I. Fast. n. 75. (f) lib. V. Divin. Instit. cap. 8. (g) Confer Herodot. Musa I. Cic. in Verr. Orat. 2. Strabon. lib. 15. (h) Vide notas Thomæ de Pinedo in Steph. Byzantium pag. 2. not. 5. (i) lib. VI. Adv. Gentes p. 189.

stis parte crimen nobis maximum impietatis affingere, quod neque ades sacras venerationis ad officia construamus: non deorum alicuius simulacrum constituamus, aut formam: non altaria fabricemus, non aras; non caesorum sanguinem animantium demus, non thura, neque fruges salsas, non denique vinum liquens paterarum effusionibus inferamus &c. Sed præterquam quod furor Tyrannorum infensissimus obstabat, quo minus gliscentibus in se odiis, dirissimis illis persecutionibus, templâ erigere possent Christiani; tum vero vel ex alio capite hanc Gentilium criminationem retundit idem Arnobius, dum paulo ante obiecta ita mox diluit: Templâ quidem iis exstruimus nulla, nec eorum effigies adoramus, non mactamus hostias, non thura ac vina libamus, &c. Sed, in deorum quos usus, aut in rei cuius necessitatem aut dicitis esse constructa aut esse rursus edificanda censetis, querimus. Imo divinæ omnipræsentiae derogare contendit, si dii credantur uni tantum loco præsentés adesse. Hoc enim, inquit, est proprium deorum, complere omnia vi sua, non partiliter uspiam, sed ubique esse totos, non abesse. &c. Hæc & alia ibidem prolixè.

III. Quæ Græcorum in ornandis deorum templis cura fuerit, de eo non sine fructu legi possunt apud *Jacobum Gotbosedum* (k) extantia, qui de templorum columnis, tum iis, quæ in principiis illorum, in pronao, ut & in postico & pteromatis, aliisque, quæ ante templâ solutæ stabant: tum iis, quæ intra ipsa templâ partim fornicem, lacunar, culmen sustinebant; partim solutæ simulacra deorum imposita; arma, clypeos, aliaque appensa; elegos, elogia, fœdera, *συνθήκαι*, narrationes & traditiones historicas; curationis item morborum indicia, leges, decreta, morum seu virtutis præcepta, hieroglyphica & oracula, inscripta habebant, accurate agit. Iam vero e tali columnarum structura maximus olim templis accessit

(k) *Exercit. I. de Eccles.*

cescit splendor. Sic templum Dianæ Ephesinum quod tertia vice constructum fuit, prioribus columnis venditis, augustiore cultu columnas centum viginti septem calatas habebat, ingentis molis, sexaginta pedum altitudine, cum epistyliis & spiris subditis, (ubi spiræ sunt architectonico vocabulo bases columnarum & stylobatæ) idque ipsum etiam inter Eleusinii templi decora fuit. (l) Pluribus templi Ephesini magnificentiam describunt *Plinius*, (m) *Strabo*, (n) *Vitruvius*. (o) *Pausanias* vero, omnia hominum opera magnitudine superasse, affirmat. (p) In Elide quoque erat templum Minervæ, in quo frater Phidiæ Phannæus tectorium induxit lacte & croco subactum: quod si pollice saliva tincto tereretur, odorem croci saporemque (si credendum *Plinio*) (q) reddebat. Ne dicam de vetustissimo Apollinis Pythii apud Samios templo, eiusdemque Theatii apud Trecoenios omnium antiquissimo, quod Pittheus, maternus Thesei avus ædificavit, & magnis sumtibus exornavit, ut *Pausanias* vicissim auctor est. (r) Istud singulare præterea, eam Græcis erigendorum templorum consuetudinem fuisse, ut non modo sublimia satisque ampla erigerent, sed etiam, ut *Plutarchus* memorat, (s) quæ orientem solem statim exciperent, ne ulla in sacris operandis re impedirentur. Plura de partibus templorum sacellorumve habet *Julius Pollux*, qui dum summi templi meminit, quod αἰγχεῖον vocat, luxum eius non præterit, scribens: (t) *Summum autem templum palatiumque vocabis venerandum; divinum, sacrum, horrendum, terribile, prædives, antiquitus ditatum, opulentum, dives: copiosum auro, argentoque luxurians, & divitiis splendidum.*

IV.

- (l) Conf. *Svicerus Thes. Eccles. Tom. II. p. 1051.* (m) *lib. 36. c. 5. & 14. It. lib. 7. cap. 37. & lib. 16. c. 40.* (n) *lib. XIV.* (o) *lib. X. cap. 6.* (p) *in Messeniæ.* (q) *lib. 36. cap. 23.* (r) *in Corinthiæ.* (s) *in Numa Pompilio.* (t) *lib. I. Onomast. c. I. n. 22.*

IV. Romanorum hac in parte non minor luxus, imo maior persæpe. Multorum quidem opinio est, Romanos more Persarum centum & septuaginta annos, sine templis & deorum simulacris fuisse; solis nemoribus ac lucis, in quæis deos deasve colebant, contentos. Nec deesse videtur ratio huic præsumptioni. Animadverterunt nimirum homines callidi, ac coercendorum superstitione subditorum prudentes, huiusmodi silvas opacitate sua tacitum quendam ac religiosum horrorem animis incutere solere: qui & arborum proceritate, & solitudine loci silentioque præsertim accedente præconcepta falsi numinis opinione, mirum in modum augetur. Id quod non nescivit *Seneca*, cum inquit: (u) *Si tibi occurrit vetustis arboribus, & solitam altitudinem egressis frequens lucus, & conspectum cæli, densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens: illa proceritas silvæ, & secretum loci, & admiratio umbræ in aperto tam dense atque continuæ, fidem tibi Numinis facit.* Sed cur minus huic sententiæ subscribam, facit *Livius*, diserte asserens, (v) *Romulum Iovi Feretrio in Capitolio templum his verbis dicasse: Iupiter Feretri, hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque iis regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico: sedem optimis spoliis: quæ regibus ducibusque hostium casis me auctorem sequentes posteri ferent.* Saturni & Opis templum *Tullum Hostilium* eo etiam tempore vovisse, quæ cum Sabinis bellum gerebat, memorant *Dionysius Halicarnassæus*, (x) & *Macrobius*. (y) Ut iam dubium non sit, mox a primis Urbis incunabulis Romanis templa fuisse. Istud operosius diducendum iam foret, quæ in primis ambitione cultum atque ornatum, imo profusissimum luxum, in iis extruendis, decorandisve, essent sectati: sed occupavit hæc res, præter alios, diligentiam *Iusti Lipsii*, & *Iac. Philip. Tomasini*, quorum

C 3

(u) *Epist. 41.* (v) *Lib. I. Hist. cap. 10.* (x) *lib. III.* (y) *Lib. I. Saturnal. cap. 8. & lib. II. cap. 6.*

rum alter superbiam ac splendorem, (z) alter Donaria templis olim apud Romanos decerni solita, (a) luculenter descripserunt; ut iis quidem doctæ sitî sedandæ abunde prospectum sit.

V. Ac ne ulla sui parte tam solícite quæsitus templorum honor imminueretur, ad luxuriam pietas addita est, Asyli nomine semet efferens. De templo Ephesino, asyli iure gaudente, non legendus modo est *Strabo*, supra citatus; sed ipsimet Ephesii insigni stratagemate idem comprobarunt, quibus, cum obsidione Cræsi nimum premerentur, & discrimen præ oculis cernerent, Pindarus Melanis filius consilium dedit, ut ex portis ac moenibus funes ad columnas templi Dianæ ducerent, atque sic urbem templo alligarent ac suspenderent quasi, Dianæque anathema esse sinerent: quo facto veluti sanctitatem Epheso, ac ne spoliaretur, securitatem conciliarunt, & precibus libertatem obtinuerunt, ut *Ælianus* quidem tradit. (b) Paria memorant de Neptuni templo in Calauria insula *Plutarchus*, (c) & *Strabo*, (d) cuius veneratio apud Græcos tanta fuit, ut Macedones etiam, Græcia in suam potestatem reducta, adhuc tamen ius asyli servaren illæsum, maximeque veriti essent inde avellere eos, qui supplices in Calauriam confugissent. Quamobrem Archias etiam, quanquam ab Antipatro mandatis instructus & armata manu stipatus esset, non tamen Demosthenem, qui supplex ad dictum Neptuni templum confugerat, vi abripere ausus est, sed benignis verbis ac promissionibus, eum ex Asylo abstrahere allaboravit. Erat asylum quoque templum Minervæ Chalcioeci, in arce Spartana, nunquam, præterquam in solo Pausania rege ob proditionem attentatum, violatumque. Fame enim eum ibi necandum mater ipsius docuit, ne vel scelus impunitum esset,

(z) de Magnit. Romana lib. III. cap. 6. (a) de Donariis cap. III. (b) lib. III. Variar. hist. cap. 26. (c) in vita Demosth. T. I. p. 819. & T. II. in Vit. X. Orator. Vit. VIII. (d) Lib. VIII. Geograph.

esset, vel templum deæ violaretur (e) Plura hanc in rem collegit *Alexander ab Alexandro*: (f) unde id porro conficitur, causam supplicum ad aras & templa confugientium, non aliter sibi tractandam iudicasse olim gentiles, quam si esset ipsius dei, ad cuius templum vel aram miseri ac infelices profugerunt. Quam ob rem quoque, si qua contra talem devotionem & pietatem a quopiam delinquebatur, ac supplices per viam quandam abstraherentur, iram numinis timentes, certas eiusmodi delicti impietatisque poenas ab hominibus exigere, sibi persuasum habebant. Quod ipsum vel ex Pausania exemplo, paulo ante adducto, elucescit, cui quum Spartani, pietatis ac reverentiae in deos obliti, ostio templi obstructo, per inedia moriendi necessitatem afferrent, *Numen ob violatam supplicum tutandorum religionem, in gravem iram adversus illos exarsisse*, testis est *Diodorus Siculus*, (g) mox addens, ut a se iram hanc Lacedaemonii averterent, *duas ex ære statuas Pausania exstructas Minervæ dedicasse*. Romanis quoque eandem allibuisse sententiam, ut templis intra & extra urbis pomoeria constructis locum asyli concederent, ex *Libio*, *Tacito*, *Floro*, aliisque Scripto-ribus, luculentis omnino testimoniis posset confirmari, nisi res esset abunde nota, cui prolixius non immorabor.

VI. In primis solícite cavebant, ne quis temere profano ritu templa collutularet, unde præcipue numinum in se iram provocari posse intellexerant. Itaque fana deorum non nisi puro pede adiri volebant, quod ex Euripide, & singulari Hippocratis hanc in rem allegato loco, egregie declarat illustris Vir, *Ezechiel Spanhemius*. (h) Arcebantur præterea a templorum aditu homines profani, hoc est, ut *Suidas* exponit, (i) nullis sacris initiati, vitiisque impuri. Hinc

(e) Conf. Corn. Nep. in eius vita. (f) Lib. III. Genial. dier. cap. 20. (g) Lib. XI. Biblioth. Histor. cap. 45. (h) Observ. in Hymnum Apollinis p. 115. seqq. (i) in Lexico, voce βέσηλον.

Hinc illa apud *Virgilium* loqvendi formula, (k) *Procul, o procul este profani* : & huic apud *Horatium* plane suppar : (l) *Odi profanum vulgus, & arceo* &c. Plures adducit *Barnabas Brissonus*, (m) quas enarrare hoc loco non iuvat. Inter profanos autem referebant tum eos, qui scelus aliquod notorium, utpote furtum, adulterium, cædem, commisissent : tum, qui illegitimo matrimonio essent nati : tum denique, qui ab hoste essent reversi, & quibus tanquam mortuis iusta funebria persoluta iam erant. Quamquam *Pausanias* de ultimis ita statuatur, (n) aditu duntaxat sacelli Eumenidum iis interdictum fuisse, quos proinde bello præter spem reduces, per sinum laxæ stolæ mulier demittebat, tanquam denuo viderentur renasci.

VII. Quis credat, tam exquisitum in omni apparatu luxum, tam solícite iactatam pietatem, hypocrisi ulla incrustatam fuisse? Incrustata nihilominus erat quam maxime. Abhorret profecto a pumicato sensu, quæ Numini debentur, bobus, canibus, felibus, scarabæis, cæterisque abiectissimis animantibus, insectisque, templa esse erigenda. Fecerunt tamen istud inter gentiles *Ægyptii*, rebus iam nominatis delubra, ædesque sacras exstruentes. Tangit insanam hanc superstitionem *Arnobius* (n) his verbis: *Templa felibus, scarabæis, & buculis, sublimibus sunt elata fastigiis; silent irrisa numinum potestates, nec livore afficiuntur ullo, quod sibi comparat as animantium vilium conspiciunt sanctitates.* Ad quem locum multos allegat auctores *Gebhartus Elmenhorstius*, paria gentilibus obiicientes. (o) Diffitendum quidem non est, *Gerardum Io. Vossum*, dum de *Ægyptiis* ex *Strabone* eadem memorat, (p) sapientioribus *Ægyptiis* hunc ritum abiudicare; atque ita statuere, non

(k) lib. VI. *Æn.* (l) lib. III. *Od.* I. (m) Lib. I. de *Formulis*, ab init. (n) in *Archaicis* lib. VII. (n) lib. I. adv. *Gentes*. (o) *Observat. ad Arnob.* p. 25. (p) lib. III. *Idololatr.* cap. 74.

non pro diis, sed deorum symbolis, res huiusmodi brutas ab iis fuisse habitas; vulgus interea paulatim eo fuisse deductum, ut, quæ primo pro symbolis duntaxat habitarent, illis postmodum cultus divinus, tanquam veris numinibus, præstaretur. Huic sententiæ adstipulatur Celsus apud Origenem, cuius pag. 121. Edit. Cantabrig. hæc leguntur verba: ἰδεῶν αἰδίων, καὶ ὅς τις δοκῇσιν οἱ πολλοὶ, ζῶν ἐφημερείων τιμὰς εἶναι τὰ αἰνίγματα διδάσκουσιν. Sed neque *Pierius*, neque *Causinus*, quorum uterque Ægyptiorum sapientiam scriptis complexi sunt, (ne quid de aliis dicam) a crassa hac superstitione sapientiores Ægyptios absolvunt. Imo scriptores antiquissimi, nullo Ægyptiis odio infesti, aperte ita rem se habere contendunt: inter quos locum obtinent *Herodotus*, *Cicero*, *Diodorus Siculus*, *Iuvenalis*, *Plutarchus*, quos temere hic adversus *Vossium* adduci nemo dixerit, qui eorum loca, ab ipso etiam *Vossio* allegata, penitus introspicere dignabitur.

VIII. Maiori se indicio foeda prodidit hypocrisis, dum apud Græcos æque ac Romanos mos obtineret, furiis ac febre templa erigendi. De furiis, quæ & Eumenides dictæ, agunt *Cicero*, (q) & *Pausanias*: (r) quorum ille Athenis fanum iis exstructum fuisse memorat; Romæ vero templum Eumenidum lucum Furinæ appellatum: hic fano locum assignat, a Megalopoli Messeniam versus septem stadia distantem. Ad febrem quod attinet, satis aperte *Valerius Maximus*: (s) *Ceteros quidem deos ad benefaciendum venerabantur, Febrem autem ad minus nocendum, templis colebant: quorum adhuc unum in palatio, alterum in area Marianorum monumentorum, tertium in summa parte Vici longi extat.* Eadem memorant *Plinius*, (t) *Clemens Alexandrinus*, (u) *Minucius Felix*, (v) *Lactantius*. (x) Legitur quoque hac de re singularis inscriptio:

D

FEBRI.

(q) lib. III. de Nat. deor. (r) in *Arcadicis*. (s) lib. II. cap. 5. (t) lib. II. cap. 7. (u) in *Protrept.* (v) in *Octav.* (x) lib. I. cap. 20.

FEBRI. DIVÆ. FEBRI. SANCTÆ. FEBRI. MAGNÆ. CAMILLA. AMATA. PRO. FILIO. MALE. AFFECTO. (y) Cui quidem Febri, ut & Malæ Fortunæ, Postvertæ, Prorsæ, Veiovi, Timori, Pallori, Averrunco, ædes aræque eo nomine apud gentiles fuere positæ, non ut opem ferrent, aut quidquam iuvarent; sed (ineptissimam revera hypocrisin!) ne quicquam obessent, aut nocerent. Vnde ἀπορρόπαια Græcis; *averruncia* Latinis dicti. (z)

IX. Testatissimum præterea est apud *Iulium Pollucem*, (a) eosdem Græcos, præsertim Athenienses, in Sciro, templo Minervæ, talis ludere fuisse solitos. Verba autoris ita Latine se habent: *Scyræpbeia autem dicta, ubi aleatores ludebant: quod Athenis maxime ad Scirum ludebant, in Sciradis Minervæ templo*. Nimirum aleatores in Scirum, ubi Minervæ templum erat, convenire frequentes solebant, ipsumque Minervæ fanum, tanquam forum quoddam aleatorium quotidie calefacere. Et vero hæc talia fieri haut raro in ipsis ædium sacrarum propylæis non ducebatur religioni; in quibus etiam venum minutulas merces atque bellaria proponebant: in quem pariter spurcissimum morem res degenerarunt apud Iudæos, uti notum ex historia Evangelica. Idem de Atheniensibus, auctoritate Hesychii, Eustathii, & Suidæ subnixus, affirmat *Iul. Cesar Bulengerus*, libro peculiari de ludis privatis, ac domesticis Veterum, (b) ubi de talorum lusu varia erudite differuntur. Id quod citra pudendam hypocrisin fieri non potuisse, vel inde colligas, quod Minervam communiter sapientiæ artiumque deam, otio lufibusque adversam, credebant, ἐργαῖνον ideo, h. e. operariam, dictam: (c) ipsi vero Athenienses urbis suæ tutelam eidem adiudicabant.

(y) apud Ouzelium *Inscript. fol. 97.* (z) Conf. Dalechampius in *notis ad Plinii lib. II. c. 5.* & Io. Hardwinus *T. I. in Plin. p. 142.* (a) *Lib. IX. Onom. c. 7.* Cui addi merentur doctissimæ ad h. l. notæ Tiberii Hemsterhusii *p. 1081.* (b) *cap. LVIII. p. 54.* (c) Conf. Franc. Pomey in *Pantheo Mythico p. 81.* & Mich. Pexenfelder *Eth. Symbol. p. 554.*

bant. Quid? quod vix indigniore modo deæ templum profanari poterat, quam ludo ab ipsis etiam Græcis contemptim habito. Certe, Demetrius cum a Parthis bis e fuga esset retractus, donatus est a rege Parthorum talis aureis, ad exprobrationem, ut expresse Historicus, (d) puerilis levitatis. Puerilis enim talorum ludus est. Hinc illud Lyfandri apud *Plutarchum*: (e) *Pueros talis, viros iureiurando decipi oportere.*

X. Fana etiam Veneris mera apud gentiles lupanaria extitisse, nemo inficiabitur, rerum Græcanicarum haud plane rudis. De Corinthiis *Athenaus* (f) memorat, Veneri, quam præcipuo cultu venerabantur, in magnis necessitatibus supplicaturos, hanc in rem exoratrices adscivisse meretriculas, eventu ut plurimum salutari, siquidem harum precibus placata dea, arcem & propugnaculum Græciæ, Corinthum, Persis prodere noluit. Denique si quis ab ea enixius flagitaret quicquam, vovere consuevisse, se aliquot meretrices in deæ famulitium adducturum. Tales nimirum Veneris fuere famulæ, tales ministri & sacerdotes, qualis ipsa. Nam ut eius simulacrum stabat plane nudum, simile scorto in fornice prostanti, turpiter omnium oculis nuda exponens ἡ ἀποκάλυψις τοῦ σώματος καὶ μέρη: ita invicem deperire & commisceri turpiter, negotium valde sacrum æstimabatur. Gemina de Babyloniis, templum Veneri Urania exstruentibus, scribit *Herodotus*, (g) nefandam hanc legem & consuetudinem inter eos obtinuisse, ut omnes eorum mulieres, semel in vita, ad Veneris Mylittæ (ita enim Assyriis Venus nuncupata) templum prostare; ac virum, quicumque prior occupasset, pati oporteret: cuius pecunia, in sinum mulieris coniecta, sacris deæ impendebatur. Tangunt hunc ritum *Cælius Rhodiginus*, *Polydorus Virgilius*, *Lilius Gyraldus*, & *Thomas Bozius*, quorum loca al-

D 2

legat

(d) *Iustin. lib. 38. c. 9.* (e) *Apophteg. Lacon. cap. 94.* (f) *lib. XIII. Dipsosoph. cap. 11.* (g) *lib. I.*

legat *Martinus de Roa*. (b) Faciunt quoque mentionem illius *Io. Seldenus*, (i) *Martinus Delrio*, (k) *I. H. Ursinus*, (l) & *Io. Ericus Ostermannus*, (m) qui singuli, licet quodantenus inter se discrepent, ex eodem Herodoto locum Baruchi, capite VI. versibus 42. & 43. occurrentem, densisque adhuc tenebris obfessum, sollicitius evolvunt. A Babyloniiis procul dubio ad Phoenices manavit tam foedi moris observatio, ut observat *Valerius Maximus*, ita scribens: (n) *Sicca fanum est Veneris, in quod se matronae conferebant; atque inde procedentes ad quæstum, dotes, corporis iniuria contrabebant, honesta nimirum tam inhonesto vinculo coniugia iunctura.*

XI. Imo vero, ut turpes adeo concubitus in fanis deorum dearumve exercerentur, a singulari numinum instinctu factum fuisse, docet poeta: (o) nisi quis malit per fictionis modum hæc dici ab eo; quæ tamen eius hypocrisin aperte produnt. Finxerat is, Hippomenem & Atalantam in leonem ac leænam ab irata Cybele fuisse mutatos, causam interserens, quod illicitis amoribus in huius sacrario vacarent. Idem nihilominus causam nefandæ libidinis in Venerem transfert, qui faces impuras utrique coniugum subdidisset, quod ab alterutro esset neglecta. Ita enim Venus de se iactantius locuta introducitur: *Illic concubitus intempestiva cupido occupat Hippomenem, a numine concita nostro.* Egregium sane Numinis, aut poetæ de numine sensum! Nam aut Venerem oportet esse extreme spurcam, indeque indignam, quæ honore divæ afficiatur: aut poetam plane singularem hypocritam, qui foedisimæ libidinis vim ita in deam refundat, ut quasi de re bene gesta gloria-ri adhuc possit.

XII.

(b) *Parte I. Singul. Lib. III. cap. 9.* (i) *Syntagm. II. de diis Syris cap. 7.* (k) *Disquis. Magic. lib. III. Part. I. Qu. 3. p. 160.* (l) *Anal. Sacr. lib. II. cap. 29. p. 152.* (m) *dissert. Philol. de Astrolatria, habita Witteb. A. 1663. §. 23. & 24.* (n) *lib. II. cap. 6. & Thysius in notis ad h. l. p. 185.* (o) *lib. X. Metam. Fab. II. v. 689.*

XII. Istud revera hypocriticum, quod ne Soli quidem parcerent gentiles, in cuius templis nefandam sæpe turpitudinem fuisse exercitam, utique non dissimulabant. Liqvet omnino, inter reliqua sidera Solem maxime fuisse cultum: cum Persæ & Massagetæ in eam temeritatem essent prolapsi, ut Solem deum maximum dicerent, ac ne quis præter hunc coleretur, lege caverent. Tanti etiam Solis honor apud Ægyptios erat, ut eius simulacrum diplomatibus consignatis adorarent, votisque atque precibus frequentarent assidue. (p) De Romanis testatur *Vopiscus* in Aureliano, quem ita inducit verba facientem: *Ago gratias bonitati tuæ, & accipio Consulatum, quem das. Dii faciant, & deus certus Sol, ut & Senatus ita de me iudicet.* Etsi vero crebra & magna templa huic ipsi Soli a gentilibus essent dicata, atque in iis Virgines sæpe ducentæ, quæ magna vitæ castimonia ei operarentur, adeo quidem, ut si qua corpus pollueret, morte crimen expiaret: tamen prostitute pudicitie in exempla templis occurrebant frequentia; cum & ipsi Vestali impune foret scortari, modo e Sole se concepisse (ride credulitatem superstitiosam) sancte adiurasset. (q) Quo magis mirari subit, quum tanta infamia a suis cultoribus Sol notaretur, inter Christianos tamen adeo quosdam dementari potuisse, ut de locis eminentioribus, Solem adorarent. Vide infra Cap. V. th. VII.

XIII. Non videor a scopo abludere, si paganos ea etiam parte hypocritas dixerò, quod templa Imperatoribus nonnullis in gratiam erexerint, non sine numinum, quæ colebant, præiudicio. Quanto cum dolore ferendum, seu potius non ferendum fuit, quod *Annal. IV. 55.* legimus, undecim Asiæ civitates acerrime per legatos contendisse, quænam Tiberio, nondum Divo, templum

D 3

statueret,

(p) teste Alexandro ab Alex. *Genial. dier. lib. VI. c. 26.* (q) Adi Lipsium *Syntagm. de Vesta & Vestal. cap. 15.*

statueret, & arbitrum Senatum Smyrnæos in sententiæ dictione prætulisse. Fidem exsuperant, & ad risum posteritati propositæ sunt, quæ prolem Neronis, quanquam sequioris sexus, comitatæ sunt adulationes. Natam sibi ex Poppæa filiam, tanquam maius aliquid mortali genuisset, ultra mortale gaudium acceperat, ac, quamprimum singulari deum benignitate in lucem edita fuerat, Augustæ cognomento salutaverat. Subvenit ambitioni principis Senatus: templum Fœcunditati, & certamen ad exemplum Atticæ religionis decretum, utque fortunarum effigies aureæ in solio Capitolini Iovis collocarentur, ludicrum Circense ut Iuliæ genti apud Bovillas, ita Claudiae Domitiæque apud Antium ederetur, maximo omnium consensu perrogatum. Sed, posteaquam filiam dii immortales orbi invidere, & lætitiis Imperatoris brevem lucis usuram dedere, exortæ sunt de integro adulationes: ac puella, consecrante Senatu, dearum numerum auxit, ædemque & sacerdotem accepit, ut, quia sic velle Nero videbatur, non iam Augustæ, sed plane Divæ infantis sparsens haberetur. Piget plura fœditatis exempla conspectari.

XIV. Sed nec Aras gentilium sive hypocrisis destituit. *Varro* aræ originem vel ab area repetit, (s) quam puram esse oportet: vel ab ardendo, ob sacrificiorum ignes, qui in iis fiebant. Vtraque derivatio ad devotionem & reverentiam quandam videtur reflectere, cuius in honorandis aris adeo exiguum rationem habuere gentiles, ut a noxa fucatae pietatis vindicari hautquaquam possint. Aras & altaria variis subinde floribus a paganis coronata fuisse, prolixè commemorat *Carolus Paschalius*: (t) cæterum, quam aniles plane circa hoc institutum erant præstigiæ? Quis vel sine detestatione, vel gravi cachinno audire poterit, Romanos eo stuporis & insaniam devenisse, ut etiam latrinas, lupanaria, pistrina, carceres, ludos,

(s) lib. IV. de L. L. (t) de Coronis lib. IV. cap. 18. pag. 261.

ludos, amphitheatra, spoliaria & libitinas ipsas coronis honorarent? Atqui rem ita se habere, *Tertullianus* his verbis auctor est: (u) *Ceterum a seculo coronantur & lupanaria, & latrina, & pistrina, & carcer, & ludus, & ipsa amphitheatra; & ipsa spoliaria, ipsaeque libitina.* Rem profecto pudendam ac hypocriticam, eodem honore aras esse mactandas, quo loca sordida & propudiosa: lupanaria inprimis, quæ idem Ecclesiæ doctor elegantissime vocat (v) consistoria libidinum publicarum; tum spoliaria ipsa, hoc est, ut *Lipsius* interpretatur, (x) loca lurida, ubi gladiatorum vestes, interdum & cadavera unco tracta reponebantur.

XV. Quid? quod ad aras stupra & comestiones committebantur, in quam turpitudinem graviter invehuntur *Tertullianus*, & *Arnobius*. Illius verba ita se habent (y): *Singula ista quæque adhuc quis posset investigare, si honorem inquietant divinitatis, si maiestatis vestigia obsoletant, de contemptu utique censentur, tam eorum, qui eiusmodi factitant, quam eorum, quibus factitant. Sed ludicra ista sint. Ceterum si adiiciam, quæ non minus conscientia omnium recognoscent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerumque edituorum, & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vittis, & apicibus, & purpuris, thure flagrante libidinem expungi, nescio ne plus de vobis dii vestri, quam de Christianis querantur.* Huius sunt sequentia: (z) *Vbi autem magis a Sacerdotibus, quam inter aras & delubra conducuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur?* (leg. committuntur.) *Frequentius denique in edituorum cellulis, quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.*

(u) de Corona Militis cap. 13. (v) lib. II. ad Vxorem. (x) lib. I. Saturnal. c. 18. (y) in Apolog. cap. 15. (z) lib. VIII. contra Gentes.

CAPVT III.

De Hypocrisi Gentilium circa Ferias.

CONSPECTVS DICENDORVM.

Feriarum etymon. Apud Gentiles varia, sanctius etiam celebrata.
 1. *De earum apud Christianos abusu querela.* 2. *Gentilium circa so-*
lennes ferias hypocrisis, demonstrata in genere. 3. *In specie, circa*
Sacra Eleusinia. Horum origo, ac locus. Num ab Aegyptiis Eleu-
sinem Attica delata? A Thesmophoriis quomodo distinguenda? Ar-
nobius & Salmasius observati. Quid calatibus Cereris, & cureum
in Cereali pompa e loco sublimi nefas erat conspicer? Locus Senecæ
explicatus. Thesmophoria num in luctu & ieiuniis transacta? Ea-
dem iocis spurcissimis crapulaque peragi solita. 4. *Panathenea quæ?*
Peplus Minervæ. Græcorum in colendis Panathenæis ingluvies. 5.
Diana festum summa lascivia & comessationibus celebratum. Mar-
tiali poetæ cur Diana honores molles dicti? 6. Saturnalia quæ? Num
quinque, an vero septem diebus protracta? Servi convivis admoti,
dominis ministrantibus. Plinii Secundi locus expositus. Synthesis
vestis. Octavius Eerrarius notatus. 7. *Munera Saturnalia. Genti-*
lium luxuriose cœnationes in feriis Saturnalibus. 8. *Bacchi ferie*
variis nominibus insignite. 9. *Anthesteria. Adagium duplex.* 10. *E-*
vantes qui? Virgilius illustratus. Bassareus quare sic Bacchus di-
ctus? Begei elegans observatio. 11. *Bacchanaliorum turpis intem-*
perantia ac libido. Romani Bacchanaliorum ferias urbe proscribentes.
Græci a Scythiis irrisi, quod tali Numini operarentur, a quo ad insani-
am possent adigi. 12.

I.

Ferias a feriendis victimis appellandas vult Festus, (a) Macrobius
 vero a ferendis epulis, quod in iis epulæ ferebantur ex pecudum
 fructu.

(a) de Verborum significat.

fructuumque proventibus. (b) Simplicius asseritur a feriando deducendas esse, (c) quia feriis ab opere cessare decet. Græcorum ferias recenset *Julius Pollux*, (d) longeque maiorem earum numerum init *Ioh. Philippus Pfeifferus*, (e) de quibus omnibus iam egit *Ioh. Meursius*, (f) quem tamen nondum omnia observasse censet *Ioh. Baptista Tavernier*. (g) Apud Romanos publicarum feriarum quatuor genera legimus, ut aliæ quidem essent stativæ, aliæ conceptivæ, aliæ imperativæ, aliæ denique nundinæ: quarum singulas describit *Macrobius*, (h) si placuerit, videndus. Eas sanctius apud gentiles celebratas fuisse, saltem ista evincunt, quod eiusdem *Macrobi*i testimonio cum Sacerdotes pollui ferias affirmarent, si in indictis conceptisque opus aliquod fieret; tum a magistratibus per præconem denunciaretur, ne quis operi diurno vacaret, nisi mallet mulctari. Præter mulctam, vero legimus, tum, qui talibus diebus imprudens aliquid egisset, porco piaculum dare obstrictum fuisse; prudentem expiare non potuisse.

II. Qui pudor cum gentiles, extra sensum veri Numinis positos, nihil ominis maneret, Christianis ferias suas ad compotationes, helluationes, ludos, spectacula, mercatus, choreas, operasque manuaras sæpe abutentibus, tam quidem sedulo, ac si lege aliqua ita fieri oporteat: non mirandum omnino sanctos Patres, aliosque pios ac moderatos viros, de pessimis Christianorum moribus graviter conquestos fuisse, quod feriarum in cultu palmam sibi a gentilibus præripi paterentur. Iam vero *Tertullianum*, *Gregorium Nazianzenum*, *Cyrillum*, *Augustinum*, *Chrysostomum*, aliosque plures, verbis gravissimis præposteros huiusmodi mores

E

pungen-

(b) lib. 1. *Saturnal.* cap. 4. (c) *Vid. Vossius in Etymol. voce Festum.* (d) lib. 1. *Onomast.* cap. 1. n. 32. (e) *Antiqq. Græc.* lib. 1. cap. 40. Cui adde *Ioh. Ionstonum Schediasm. de festis Græcorum* p. 49. seqq. (f) in *Græcia feriata*, sive de festis Græcorum libris VI. (g) *Itiner. quadraginta annorum* f. 119. (h) *Macrobius Saturnal.* lib. 1. cap. XVI. p. 294.

pungentes, adducit *Stuckius*, (i) quorum epanorthoses apud eundem legi possunt. Nec Patres tantum, verum etiam Imperatores Christiani, hunc feriarum abusum, qui paulatim magis magisque invaluit severissimis suis edictis atque sancitis reprimere sunt conati. Extat hac de re lex Leonis & Anthemii Impp. (k) *Dies festos maiestati altissima dedicatos, nullis volumus voluptatibus nec ullis exactionum vexationibus profanari. Dominicum itaque diem ita semper honorabilem decernimus & venerandum, ut a cunctis executionibus excusetur: nulla quoenquam urgeat admonitio &c.*

III. Etsi vero per gentilium ferias nec fora litibus, nec tabernæ negotiis, nec officinæ operis sive ferrent; suberat tamen cerusata huic pietati sua hypocrisis, alio, foediori fortassis nomine, feriarum cultum profanans. Cum enim hac opinione essent imbuti gentiles, vino & voluptatibus sibi omnino indulgendum esse, quoties solennibus feriis diis operarentur: sacris peractis, ad sacrificia sua epularia amicissimos quosque invitabant; mox ubi vino bene saturati erant; & liberos suos diris devovebant, & uxores maledictis proscindebant, & domesticos atque servos verberibus male tractabant, denique obviis quibusque dira quævis minabantur. Tangit insanam hanc hypocrisin *Athenæus* prolixè, (l) sequentia insuper ex *Epicharmo* adducens verba: Ex sacrificio convivium, ex convivio potio facta est, ex qua lascivia, ex ea furia, ex his leges, per quas compedes, siderationes, arumina. Nec multo aliter convivia festorum dierum, per ἀσώλειαν καὶ ἀσελγείαν extracta, describit poeta, (m) dum canit: *Tempore festo, unguenta & flores, multæque in fronte coronæ. Hinc ieiunum odium, sed iurgia prima sonare incipiunt animis ardentibus: hæc tuba rixæ. Dein clamore pari concurritur, & vice teli sævit nuda manus: pauca sine vulnere mala.*

Vix

(i) lib. 1. *Antiqq. Conviv.* cap. 33. (k) *Cod. de Feriis.* (l) lib. II. cap. 1. *Di-
pnsoph.* (m) *Iuvenalis Sat. XV.*

Vix cuiquam, aut nulli toto certamine nasus integer. aspiceres iam cuncta per agmina vultus dimidios, alias facies, & biantia ruptis ossa genis, plenos oculos sanguine pugnatos. Ludere se credunt ipsi tamen, & pueriles exercere acies. &c.

IV. Iuvat tamen præcipuas gentilium férias (singulis enim ob instituti rationem immorari non licet) paulo exactius perlustrare, quo cultus hypocriticus tanto evidentius nobis pateat. Ordiam a sacris Eleusiniis, sic dictis ab Eleusine, Atticæ pago, ubi primum Ceres frugiferæ ab Atheniensibus honor habitus. Nam cum Ceres filiam quæritans in Eleusinem Atticæ venisset, hospitioque accepta fuisset a Celeo, ut eum pro liberalitate atque humanitate sua remuneraret, frugum ferendarum rationem illi ostendit, filiumque Triptoleum per orbem terrarum misit alatis vectum draconibus, qui usum frumentorum hominibus indicaret. Redditæ eam ob rem Cereri gratæ ab Atheniensibus vices, exstructo Eleusine fano, cuius tanta erat veneratio, ut sacris eius diebus nulli licitum esset libellum supplicem offerre, aut cuiquam manum iniicere. Imo, his sacris initiati qui erant, ad vitam meliorem virtutemque, quasi sacramento videbantur obstricti esse. (n) Quæ tamen sacra non tam Eleusine primum coepta, quam potius ab Ægyptiis Eleusinem delata fuisse, doctè observat *Spanhemius*, (o) advertens, in Ægypto Isidem, deam frugiferam eodem cultu, ut Cererem apud Græcos honoratam fuisse, simulque adducens locum e *Tertulliano*, ubi mentio fit Cereris Phariæ. Stat ab hac sententia *Morhofius* quoque, (p) deferens originem horum sacrorum Erechtheo, Ægyptio, Athenas venienti, quem regem fecerunt Athenienses, ob frugum copiam famis tempore illatam. Dicuntur alio nomine Thesmophoria, quod Ceres etiam *Θεσμοφώρα*, id est, legifera esset cognominata:

E 2

minata:

(n) Cic. de legg. (o) Observat. in Hymnum Callim. in Cererem. p. 651. (p) lib. 1. Polyb. cap. XIII.

minata : (g) quæ tamen cum Eleusiniis non sunt confundenda. Nam tametsi utraqve deberentur Cereri, adhuc utrorumque mysteriorum aspectu non tantum iis, qui initiati non erant, prorsus interdictum; verum etiam ne percontari quidem quicquam de iis, vel audire fas esset : (r) tamen distinguebantur varie. Quippe Eleusiniis initiati erant & viri, & foeminae; Thesmophoriis solæ foeminae. (s) Eleusinia tantum a Græcis celebrata fuere, a Romanis autem nunquam recepta; (ff) Thesmophoria etiam apud Romanos vigeabant, sub cerealis sacri nomine. Tandem Eleusinia celebrabantur Boedromione, hoc est, Septembri; Thesmophoria Pyanepsione, hoc est, Octobri mensibus, prout computum *Scaligeri* adversus *Cercoetium* accurate vindicat *Salmasius*. (t) Qui ut *Arnobium* recte vellicat, libro quinto adversus Gentes Eleusinia sacra cum Thesmophoriis confundentem; ita vicissim merito vellicatur a *Spanhemio*, (u) quod Eleusiniis solos viros initiatos doceret. Thesmophoriis solas foeminas. Cæterum in utrisque sacris præferebatur Cerealis calathus albis equis vehi solitus, quem solenniori pompa comitabatur non Sacerdotum modo, sed omnis agrestis iuventutis chorus, Cerealem hunc calathum, seu potius deam ipsam, in cuius honorem deferrebatur, acclamationibus prosequens. Erat autem hic calathus fscellæ speciem referens, spicis ac floribus (& floribus quidem, in honorem Proserpinæ filia, flores ante raptum calatho legentis) refertæ: qualem Ceres passim in capite gestare cernitur in nummis, aliisque antiquis eius simulacris. Geminos hanc in rem nummos nobis exhibet *Spanhemius*, provocans insuper ad calathum, infra pedes Cereris adpositum, in Itinerario *Vehleri*

(g) Diod. Sicul. lib. 5. Bibl. Hist. c. 5. (r) de silentio in sacris hisce observato, & prævaricantium exemplis, vid. Pfeiff. *Antiqq. Græc. lib. 1. cap. 43.* (s) Spanhem. loc. cit. p. 651. (ff) Salmas. in *Exercit. Plinian. p. 528.* (t) loc. prox. cit. p. 529. (u) loc. prox. cit.

Vehleri prostantem. (v) Quamquam vero aliis quoque, præter Cererem, deabus, calathos tribui legimus, ut Isidi, Minervæ, & Parcis; tamen Minervæ & Parcarum calathos, non spicis aut frugibus, sed lanarum velleribus (ut quæ circa lanificium occupabantur) repletos fuisse constat. Isidem autem cum Cerere in his sacris promiscue sumi, paulo ante observatum fuit. Nefas interea erat, eundem Cereris calathum, in solenni processu, aliunde, quam humi prospici: quod vel inde factum videtur, siquidem Ceres, non alia esset, nisi Tellus, omnium mater ac nutrix, quæ spectatores proinde humi seu in terra, vel in vestibulis ædium stantes aut sedentes flagitaret, non vero e loco aliquo sublimi, neque quod alias in huiusmodi pompis factum, vehiculis seu pilentis, aut eqvis vectos. Foenerare hæc lucem possunt verbis *Senecæ*: (x) *Eleusis servat, quod ostendat revisentibus*: non intelligendis sane de arcanis Cereris, quæ initiatis non simul universa cognoscere datum erat, sed quotannis subinde alia, ut exponit locum *Libertus Fromondus*: (y) verum de calatho Cereali, in quem, quotannis circumferri solitum, novisque spicis ac floribus onustum, cuius oculos conicere, ritumque sacrorum penitus addiscere, integrum erat. Ipsa tandem Thesmophoria licet non essent in ieiuniis ac luctu transacta, ut *Salmasio* visum; cum obstet autoritas *Livii*, post nuncium Cannensis cladis, ideo sacrum anniversarium Cereris intermissum scribentis, quia *lugentibus id facere nefas erat*: (z) nihilo tamen secius (id quod hypoeriticum plane) impurissimis iocis, vocibus sordidis ac inquinatis, nec nisi e lupanaribus petitis, inter foedas comessationes ac crapulas a feriantibus fuere extracta. Cereales profecto cœnas locum fuisse mensis lautissimis, & complurimo ferculorum apparatu instructis, non hæc modo verba *Plauti* demonstrant: (a)

E 3

ita

(v) pag. 651. (x) lib. VII. nat. quæst. c. 31. (y) notis in b. l. quæ extant Tom. II. Opp. Senecæ p. 448. (z) lib. 22. cap. 56. (a) *Menæch. Act. I. Sc. 1.*

ita est adolescens ipse esca maxima, CEREALES COENAS dat, ita mensas extruit; tantas struices concinnat patinarias: sed præterea Varro longum illum ferculorum ordinem, in coenis lautioribus fervari solitum, a POMPA CEREALI deducit. (b) Arnobius vero totus in eo est, ut Thesmophoriorum spurcissimam foeditatem describat: (c) id quod ante eum iam præstitit Tertullianus, turpissimorum sacrorum mentionem his verbis faciens: (d) Nam & illa Eleusinia, heresis & ipsa Attica superstitionis, quod tacent, pudor est. Et paulo post: Sequitur iam silentii officium, attente custoditur, quod tarde invenitur. Cæterum tota in adytis divinitas, tot siparia portarum, totum signaculum lingvæ, simulacrum membri virilis revelatur. Quibus verbis Tertullianus turpes & obscænos Valentinianorum concubitus, (e) abstrusis illis & abditis, sed turpissimis Eleusiniis comparat, in quibus (sit dicto venia) virilia colebantur. Vnde constat, Cereris hæc ferias non luxuriosis modo epulis, verum etiam nefariis libidinibus cultas fuisse.

V. Non multo civilior reverentia Panathenæis delata, festo apud Athenienses maximo. Hoc, ut apud Græcos duplex erat, (f) aliud maius, quod quinto quoque anno, certamine equestri ac gymnico celebrabatur, institutumque erat ab Erichthonio primo, Vulcani & Palladis filio, postea vero a Theseo: aliud minus, annis singulis agitatum: ita apud Romanos nomine Quinquatruum salutabatur, quæ & ipsæ iam maiores fuere dictæ, & incidebant post quintum Idus Martias, (g) quinque diebus continuis habitæ; (sic ut primo die fierent sacrificia, secundo, tertio, & quarto, gladiatorum spectacula, quinto urbis lustratio) iam minores, Idibus Iuniis

(b) de Rerust. lib. 1. c. 11. (c) lib. V. Instit. (d) libr. adversus Valentinianos sub init. (e) Conf. Irenæus apud Epiphanium lib. 1. adv. Hæreses Tom. II. Hæresi XXXI. n. 21. (f) Suid. in Lex. (g) Festus lib. V. de L. L. & Ovid. lib. III. Fast.

Iuniis a tibicinibus personatis celebratæ. Et magnis quidem Panathenaicis, peplo Minervæ, solenni in pompa utebantur: veste, ut *Lutatius*, vetus Statii interpres, (b) auctor est, candida, aureis clavis picta, sine manicis, cui intexta erat Titanomachia, & victoria Palladis de Encelado. Ea veste Minervæ simulacrum induebant, deam sibi propitiam tali ornamento reddituri. Ceterum licet apud Athenienses hoc festo forum omne taceret; (i) adhuc vincti ad tempus festivum solverentur, quo publici gaudii participes quidem essent, postea tamen ad priorem miseriam redirent: (k) tamen cum singulæ Athenarum coloniæ bovem ad sacrificia mitterent, tantis comestationibus indultum fuit, ut omnes propter ingentem nitidissimarum carniū copiam supra modum cibis se ingurgitarent, (l) nec una turpitudine dierum festorum solennia coinquinarent.

VI. Sed & Dianæ festum summa lascivia, petulantia, luxuria, nocturnis item pergracationibus, ab Ephesiis olim extractum fuisse, fidem faciunt ea, quæ ab *Achille Statio*, Alexandrino, his verbis perhibentur: (m) *Celebrabantur forte fortuna Diana festi dies, & ebriorum plena erant omnia, integramque noctem mortaliū ingens multitudo forum totum percurabat, noctem quoque perpetem ludis absumebat.* Verosimile autem est, in tanta licentia, multa nequiter, multa proterve & turpiter, sub noctem maxime, fuisse patrata, ut hinc non iniuria *molles honores* dicat Poeta, quos Ephesii deæ detulerant, dum scribit: (n) *nec Trivia templo molles laudentur honores.*

VII.

(b) apud Taubman. *Comment. in Cirim Virgil. p. 18.* Conf. Spanhemii *Observatt. in Callim. p. 599.* (i) Athen. lib. III. *Dipnosoph. cap. 20.* (k) Lomeier *Decade II. Dier. Genial. dissert. VII. p. 301.* (l) ut vult Scholiastes Aristophanis, citatus a Stuekio *Antiqq. Conviv. lib. I. c. 33.* (m) lib. VI. de *Leucippes & Clitophontis amoribus.* (n) Martial. lib. I. *Epigr. I. adde & Farnabii notas in li. I.*

VII. Saturnalia Saturno in honorem, ut & Opi, eius coniugi, (unde Opalia Saturnalibus immixta) celebrabantur, quod uterque frugum ac fructuum promicondi a gentilibus haberentur: siquidem & Saturnus a satu dictus fuit, cuius causa a coelo est, & Ops terræ nomine salutata, cuius ope humanæ vitæ alimenta quærentur. De vetustissima, eorum ante Romam iam conditam, origine, videatur *Macrobius*. (o) Nonnulli, inprimis *Hospinianus*, (p) *Stuckius*, (q) *Huetius*, (r) eorum originem a Iudæis probabiliter repetunt, qui iussu divino, peracta messe, seu vindemia, festum Tabernaculorum, seu Scenopebias, mense Tisri agebant, ut servis atque liberis (conf. *Deut. XVI. 14.*) sub tentoriis feriari, summaque cum lætitia epulari concessum esset; quod in medio relinquo. Nec solitius iam examino, num quinque duntaxat dies, ut visum *Lipso*, (s) iisdem locis *Ausonio* & *Martiali* non exiguam lucem foeneranti; num septem, ut *Macrobio*, (ff) libros Saturnaliorum totidem numero concinnanti, celebrando huic festo insumti fuerint, cum otium hac in re idem *Lipsius* iam exemerit. Istud certum est, in Decembrem quotannis incidisse, qui Romanis totus fere festivus, atque exinde ab *Ovidio*, acceptus geniis, hoc est, genialis dictus fuit, (t) quoniam in illo indulgebatur genio, seu, quod idem est, voluptatibus. Licebat quoque servis per hos dies pileum, ceu libertatis signum sumere, (u) & impune iocos petulantes in heros suos iacere: perinde ut in Mercurialibus apud Cretenses, Saccæ festo apud Babylonios, & Peloriis apud Thessalos usu venisse, *Farnabius* præter alios auctor est. (v) Ut mirari subeat, cur *Laurentius Pignori* nullam horum rituum mentionem fecerit, cum tamen

tristis-
 (o) lib. I. Saturnal. (p) de Orig. Fest. p. 131. (q) loc. prox. cit. (r) Demonstrat. Evang. p. 274. edit. Lips. (s) lib. I. Saturnal. cap. 3. & 4. (ff) lib. I. Saturnal. cap. 10. (t) lib. IV. Fast. (u) Anselm. Solerius de Pileo p. 163. & *Catanæus* in *Plinii* lib. II. Epist. 17. Alex. ab Alex. lib. II. Genial. dier. cap. 22. (v) notis in *Medeam Seneca* ad v. 110.

tristissimam servorum conditionem peculiari scripto complexum, tam speciosæ voluptatis fructum, licet exiguo tempore durantem, præterire non decuisset. Respexit sane eo *Martialis*, dum Romam pileatam Saturnaliorum tempore vocat, haud aliam ob rem, nisi quod servi ea tempestate, velut domini, pileos gestantes, procacibus etiam dictariis eos impune lacefferent. (x) Respexit & *Plinius* in epistolis, (y) dum villæ suæ Laurentinæ, tot rebus ornata, commoditatem, vel isto nomine laudat, quod in diætam receptus, abesse sibi etiam a villa sua videretur, magnamque eius voluptatem, præcipue Saturnalibus caperet, quum reliqua pars tecti licentia dierum, festisque clamoribus personat. Qui tamen mox hæc verba subiicit: *Nam nec ipse meorum lusibus, nec illi studiis meis obstreperunt.* Vnde non inepte quis colligat, ætate Plinii in desuetudinem iam abiisse hunc ritum, cuius *Cataneus* meminit in h. l. quasi discumbentibus servis domini ministrassent, cum fieri vix potuisset, quo minus studiis eius obstreperent. Istud tamen in more adhuc positum erat; servos liberalibus epulis excipi, vesci cum dominis, pares illis honores in domo gerere, ius dicere, & omni ludorum genere remitti. Quæ licentia quidem servis ideo fuit concessa, quod Saturno rege nemo servitio vel libertate discriminabatur. Vnde & illud factum, ut servi servitutis iugo liberati, catenas & annulos ferreos Saturno donarent. (z) Fuit præterea moris in Saturnalibus, ut togis depositis, (ita enim Saturnalibus usu receptum, ut omnes Romani togam deponerent) (a) servi quoque vestes suas, quas plerumque atratas aut pullas gestabant, (b) cum vestitu dominorum suorum permutarent, adeoque his diebus Synthesi se induerent. Erat autem Synthesis, ut recte ob-

F

servant

(x) lib. XI. Epigr. 7. (y) lib. II. Epist. 17. (z) Mart. de Roa part. I. Singul. locor. lib. VII. cap. 1. pag. 550. (a) conf. Hier. Bossius de Toga Romana pag. 22. Huc faciunt varia loca Martialis, in primis lib. VI. Epigr. 24. & lib. XIV. Ep. 1. (b) Petrus Faber lib. II. Semestr. pag. 112. 113.

servant *Adr. Tørnebus*, (c) & *Petrus Faber*, (d) elegantior & lautior Romanorum vestis, qua populo Romano certis diebus, atque inter hos etiam Saturnalibus, publice uti licebat, cum in Urbe, quo quis vestitu velles uti, non cuivis integrum esset, sed togam ferre cogeretur. Nomen vocabulo a componendo hæsit, cum vestis huiusmodi, rarius gestari solita, domi in arcis aut prælis composita absconderetur. Ut vel hinc *Octavius Ferrarius* temere videatur dicam scripsisse (e) *Lipso*, quod synthesin de lautiori veste iuxta cum aliis esset interpretatus, ipse interea de communibus convivantium, etiam viliorum, vestibus synthesin explicans: cui tamen obstat *Martialis* ac *Senecæ* auctoritas, nequidquam ab eo suggillata.

VIII. Munera quoque his diebus sibi ultro citroque mittebant, quæ *Martialis* apophoreta; (f) *Svetonius*, a sigillaribus, (quæ pars erant Saturnaliorum) sigillaria, sive sigillaritia; (g) *Tertullianus*, Saturnalitia; (h) *Hieronymus*, sportulas (i) appellabant. Ratio autem mittendorum munerum hæc erat, ut viderentur sibi invicem gratulari, & Saturno atque *Opi* gratias agere, quod fruges, fructusque ad vitæ cultum necessarios percepissent. Ipsæ vero epulæ his diebus apparatus omni luxuriæ ac improbitatis genere diffuebant. Nam & diluculo se lavabant, quo tempestivius convivii interessent, (k) & suum illum deastrum gladiatorum sanguine, medias inter epulas effuso, placabant, propitiabantque. Iconem digladiantium, suoque cruore mensas Saturnalitias aspergentium, sistit *Lipsius*, (l) reliquam quoque de Gladiatoribus historiam ibidem complexus. Cui nefandæ hypocrisis hic occurrit *Petrus Chrysologus*:

(c) lib. XXIII. *Advers.* cap. 19. (d) loc. cit. prox. p. III. (e) lib. I. de re vestiaria cap. 30. pag. 86. (f) lib. XIV. cui inditum nomen Apophoreta. (g) in vita *Claudii* cap. V. (h) lib. de *Persecut.* sub fin. (i) in *Comment. super Epist. Pauli ad Ephes.* cap. VI. qui extat Tomo IX. *Opp.* pag. 191. edit. *Francos.* (k) conf. *Tertull.* cap. 42. *Apolog.* & *Desiderius Heraldus* comment. in h. l. p. 172. (l) lib. I. *Saturn.* cap. 5.

sologus: (m) in arenam vertitur domus, mensa migrat in caveam, fiunt de pransoribus spectatores, furore mutatur convivium, fit cibus cedes, vinum transit in sanguinem.

IX. Ad hypocrisin Bacchi feriis observatam, quid dicam? Multa sunt nomina spurcissimi huius festi, quæ singillatim excutere non est præsentis instituti. Et alia quidem ab ipso idolo ortum & appellationem traxere, ut Bacchanalia, Dionysia, Lenæa: alia a tempore, quo fuere celebrata, ut Anthesteria, Nyctelia, Trieterica: alia a vasis & instrumentis, eo tempore adhibitis, ut Lagenophoria, Pithœgia: alia a furore, qui his feriis stridebat, ut Orgia: alia denique a gula & ebrietate, ut Omophagia: cuncta lasciviæ, petulantia, libidinum ac voluptatum generibus referta.

X. De Anthesteriis, ab Anthesterione mense Græcorum (qui apud Romanos respondebat Martio, (n)) sic dictis, tradit *Jonstonus*, (o) ea Baccho in honorem integro triduo Athenis celebrata fuisse, pari cum Saturnalibus recepto more, ut servi nitidis conviviis exciperentur. Hoc festo certamen bibendi per præconem tuba indictum. Proposita potatoribus præmia, ut, qui mensuram congii ebibisset, utrem vino repletum tolleret. Exactis feriis protrudebantur servi ad opus, unde adagio duplici locus datus: *bedera post Antestheria; & vicissim, foras Cares, non amplius Anthesteria*: de quibus consulendus *Erasmus*. (p) Prorsus eundem in modum, quo apud Romanos, finitis Saturnalibus, *Plinius*, (q) & *Martialis* (r) pueros a nucibus ad scholas revocatos fuisse observant.

XI. At qui lymphatis similes hisce feriis discurrebant, dicebantur *Evantes*. Unde apud *Virgilium* Deiphobus de Helena: (s) *illa chorum simulans, Evantes Orgia circum ducebat Phrygias. Quem*

F 2

locum

(m) *Serm.* 137. (n) Vid. *Salmas. Exercitt. Blinian.* p. 222. (o) *Schediasm. de Festis Græcorum cap.* 3. (p) in *Adagiis* p. 419. (q) *lib.* VIII. *Epist.* 7. (r) *lib.* V. *Epigr.* ult. (s) *lib.* VI. *Æneid.*

locum *Stuckius* (ff) cum Drusio ita exponit, ut statuat Helenam cum choro Troianarum mulierum signum serpentis circumtulisse illudque invocasse, siquidem vox Eva apud Syros serpentem denotat. Sed præter mentem poetæ, qui chorum hunc non ut serpenteriferum, sed (ut ferebat Orgiorum consuetudo solennis) lampadophorum describit, de ipsa Helena, chorum ducente, ita mox dicens: *Flammam* (id est, facem, per metonymiam adiuncti pro subiecto) *media ipsa tenebat ingentem*. Simplicius statuitur evan-tes a cognomine Bacchi dicendas esse, qui Evius & Evan appellatus quorum utrumque ab Evæ h. e. vini intemperantia deducit *Bochartus*: (t) quasi hoc intendat poeta, mulieres Troianas in vinum & lætitiā effusas, bacchantibus similes per vicos Troiæ cucurrisse, quod fatalis equus intra urbis mœnia esset receptus. Eidem Baccho cognomen Bassarei hæsit, cuius etymon a longiore Palla, quæ Bassaris dicebatur, mavult deducendum *Laurent. Begerus*, (u) sistens Bacchi barbati simulacrum, ahati incisum, ferulam & cantharum gerentis, & longiore palla induti. Hac sane & ipse Bacchus indui solebat, iuxta *Statium*, ita loquentem: (v) *deceat aurata Bacchum vestigia palla verrere*: & Bacchi ministræ, quas proinde & ipsas constat dictas esse Bassarides.

XII. Quanta vero partim cibi potusque intemperantia, partim, execranda prorsus libidine, religionis, sed hypocriticæ obtentu, hæ feriæ fuerint a gentilibus agitatae, pluribus describunt *Livius*, (x) *Tacitus*, (y) *Valerius Maximus*, (z) & alii. Factum hinc, ut habita per Postumium Consulem ad Quirites oratione, qua in Bacchanalium furores graviter fuit invectus, omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerentur; extra quam

(ff) *Antiqq. Conviv. lib. I. cap. 33.* (t) *lib. i. Chanaan cap. 18.* (u) in *Thesauro ex Thesauro Palatino selecto Sect. I. cap. 23. pag. 32.* (v) *Achilleid. lib. 1.* (x) *lib. 39. cap. 9. & seqq.* (y) *lib. XI. Annal. cap. 13.* (z) *lib. VI. cap. 3.*

quam si qua ibi vetusta ara, aut signum consecratum esset. Scythæ profecto, tametsi a nitidiore animi cultu deserti, imo a Græcis nunquam secus ac barbari habiti, qua erant per naturam prudentia, vitio his ipsis, teste *Herodoto in Melpomene*, talem Bacchanalia celebrandi consuetudinem verterunt: cum a subducta ratione alienum putarent, illum divinis honoribus esse mactandum, qui homines ad insaniam ac nefandam turpitudinem adigeret.

CAPUT IV.

De Hypocrisi Gentilium circa Sacrificia.

CONSPECTVS DICENDORVM.

Sacrificiorum gentilium origo unde repetenda? 1. Eorum species tres: Holocausta, Expiatoria, Pacifica 2. Sacrificaturi abluebant sese. Locus Tibulli emendatus. Interdum sola aspersio locum habuit 3. Aqua fluvialis. Malluvium quid? Aqua marina fluviali anteposita, quare? Gentilium hac in re hypocrisis. 4. Victimarum puritas. Earum cornua inaurata, aut frondibus redimita. Locus Act. XIV. 13. illustratus. 5. Scurrilis hac in parte gentilium irrisio. Diis manca non raro, macilenta, & scabiosa mactata. Elegans invectiva Terulliani. 6. Bruta etiam, diis aliqui invisa, in sacrificium oblata. 7. Gentiles de astris suis, nominatim Iovi inferiebant, hoc est, prescribebant, quæta sacrificii parte eos oporteat esse contentos. Vinum inferium quid? 8. Diis facturi caput operiebant. Hypocrisis Vitellii salutantis Caligulam. Saturno & Honori, non æque, ut diis ceteris, velato capite sacra facta. 9. Sanguine humano diis litatum, per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos & saltationes plenas spurcitie. 10. Epulis etiam instructissimis dii honorati. Viscerationis vox quo sensu in sacrificiis accepta. 11. Invectiva Plutar-

chi. *Sacerdotum gentilium fraus & ingluvies. Epulones cur ita dicti? 12. Vinum ad aram libatum. Quiritus in conviviiis etiam, sed cum deorum contumelia usurpatus. 13. in luctu publico non vinum, sed aqua diis libata. Locus I. Sam. VII. 6. explicatus. 14.*

I.

Veniendum iam ad Sacrificia, præcipuam cultus præposteræ partem, cuius male sana persuasione imbuti gentiles, non proletaria se defuncturos pietate arbitrabantur, si hoc obsequii genere, de astros suos, poenæ magis formidine, quam honestatis amore reverentius habitos, prosequerentur. Nullum vero dubium est, quin ritum sacrificandi non ab instinctu rationis, sed a sanctis Patriarchis, homines hi pagani primum hauserint. Nam ut sacrificiorum cultus frustra asseritur ex lumine naturæ inventus; (a) ita certum est, Patriarchas primos legi, qui sacrificia, speciali mandato ab ipso Deo tradita, in ceremonias sacras invexere. *Horum imitatione*, inquit recte B. Dorscheus, (b) *ad suas sacrificiorum ceremonias processerunt gentiles: tum, quia omnes e Noacho orti: tum quia ex Patriarcharum vel peregrinatione, vel conversatione, vel celeritate id hauserunt: tum, quia fama templi & religionis in gente Israelitica instituta, ad orbis etiam fluxit incolas.* Accessit Satanæ cacozelia, quem sane nihil perinde in consilio habuisse credendum est, quam ut ex cultu, quem Numini placere compererat, hanc quoque partem suam in usum verteret; facile fumo ac nidore sacrificiorum cariturum, si mortalibus opinio atque animus colendi abesset.

II. Atque ut impropria sacrificii acceptio hic iam non attenditur;

(a) *Conf. Wolsfg. Frantzius, in Schola Sacrif. Disp. 2. p. 31. seqq. Saubertus de Sacrif. cap. 2. Heidegg. de Patriarch. part. 1. Exerc. 3. §. 52. & Exerc. 5. §. 14. 15. 16. Outramus de Sacrif. lib. 1. cap. 1. (b) Mysaria. Myssa cap. 1. §. 12.*

tur; (cuius nomine in Sacris veniunt laudes divinæ, *Pf. XXVII. 6.* cor contritum *Pf. LI. 20.* & id genus plura, e *Concordantiis Iani pag. 493.* petenda) ita, si proprie accipiatur, denotat immolationem animantis, factam in Dei cultum & obsequium, iuxta Dei ipsius voluntatem, & præscriptum. Eius species, non modo apud Iudæos, sed etiam apud gentiles, erant tres. Prima fuere Holocausta, quæ tota igne comburebantur, ut nihil Sacerdotibus in epulum cederet. Ita enim nos docet non modo *Xenophon*, (c) dum ait: *ad sacros lucos ubi perventum fuit, Iovi tauros mactatos totos combusserunt: deinde Soli totos item equos combusserunt:* sed & *Virgilius*, de *Æneæ* holocausto, quod Plutoni obtulit, ita canens: (d) *Et solida imponit taurorum viscera flammis.* Quem locum Interpretes recte exponunt de toto corpore, non de solis visceribus. Altera fuerunt Expiatoria, quibus in hostias, populi peccata delictave, reatus, poena, & deorum dearumve ira transferebantur: quam in rem plurima e profanis auctoribus exempla congescit *Stuckius*. (e) Quo spectant omnia ea, quæ lustrandi, expiandi, litandi, purgandi, aut alio quovis nomine salutantur, dummodo expiationem gravioris immunditiei designent, quæ dum solis lotionibus expiari non poterat, sacrificio, ut penitus elueretur, indigebat. Tertia denique species erant Pacifica, quæ pro acceptis beneficiis solebant diis impendi, dicta eapropter Evcharistica, sicut victimæ *χαριστήριαι*. (f) Quæ singulæ species, licet populo Israelitico (unde gentiles eas hausere) peculiaribus ritibus, a Deo institutis, essent sollicitius observatæ: diffitendum tamen non est, ritus huiusmodi a gentilibus iam perversos, iam interpolatos, iam neglectos plane fuisse, ut quidem absurda superstitionis libido vanas mentes in transversa abripuit.

III.

(c) *lib. VIII. Cyropæd.* (d) *lib. VI. Æneid. v. 253. & lib. VIII. v. 180.* (e) *descript. Sacrif. Gentil. f. 149. seqq.* (f) *vid. Dionys. Halic. lib. VI. & VIII*

III. Sed quocunque nomine Sacrificia hæc gentilium veniant, non effugiunt tamen titulum pietatis simulatæ. De sacrificaturis id plane certum est, eos omnem vultum ad deorum suorum reverentiam composuisse. Ante omnia enim, diis facturi, abluebant sese, quod multis propemodum exemplis demonstravit *Paulus Merula*, (g) unde & illa apud Latinos proverbia: *illotis manibus pedibusque rem aggredi*; de quibus legi potest *Erasmus* in Adagiis. Tangit hunc ritum Poeta *Tibullus*, dum *Sulpitiam* sacrificantem his verbis describit: (h) *Natalis Iuno sanctos cape thuris acervos, quos tibi dat tenera docta puella manu. Tota tibi est hodie, tibi selatissima compsit, staret ut ante tuos conspicienda focos.* Ubi tamen docte observat *Lucas Fruterius*, citatus a *Iano Grutero* (i) in tertio versu latere huiusmodi mendum, quod sententiam auctoris pervertat, atque antiquitatis rationem nobis subducat. Itaque legendum esse; *Lota tibi est hodie*, idque innuere velle Poetam, ad sacra Iunoni facienda *Sulpitiam* se rite lavisse, quo deinde etiam reliquo cultu deæ non displiceret. Interdum tamen non tam ablutione, quam adspersione utebantur, præcipue diis inferis sacrificaturi. Testis huius rei est *Macrobius*, (k) *constat diis superis sacra facturum corporis ablutione purgari: cum vero inferis litandum est, satis actum videtur, si adspersio sola contingit.* Sic *Dido* apud Poetam, diis inferis sacra instituens, *Dic*, ait, (l) *corpus properet fluviali spargere lympba.* Plura exempla allegare non iuvat.

IV. Ad hanc sive ablutionem, sive duntaxat aspersionem, usque potissimum sunt aqua fluviali, limpida, ne lustrandi inquinarentur. Hinc Sacerdotes Ægyptii ea maxime aqua se abluebant, unde *Ibis* biberat, quod compertum haberent, avem hanc aquas insalubres

(g) de Sacrific. Romanorum cap. 2. & 3. (h) lib. IV. carm. 6. (i) Tom. II. Theſ. Crit. p. 846. (k) lib. III. Saturnal. cap. 1. (l) Virgil. IV. Æneid. v. 635. Conf. Taubmannus in lib. II. Æneid. v. 719.

bres atque infectas ne attingere quidem. (m) Certe, fluvios liquidos, & suas duntaxat undas trahentes, iuxta cum fontibus, sacros credebant; putantes, iis deos Genios, Nymphas praesides esse, ut multis capitibus docet *Vossius*. (n) Commodissime autem sacris hisce lotionibus defungebantur ex malluvio, quod erat aquiminale, ad fontes delubrorum positum, quales fere tinctorum cortinae: in quod mergebant titiorem ardentem, ab ara sumtum, quanto victima adoletur, eaque se adspergebant, aut a sacrificulis adspergebantur. Iconem talis malluvii exhibet *Lomeierus*, (o) qui uberius una de simulatis aquis agit, iis nimirum, quibus gentiles utebantur, si ea deficeret, quam sacrorum ratio requirebat. Anteponebant tamen aquam marinam fluviali, ob faldedinem; siquidem non tantum molae miscebant salem; sed & in ignem sacrum coniecta est *puri lucida mica salis*. Quibus interea ritibus haec suberat hypocrisis, ut minime religioni sibi ducerent simulatis laticibus uti: ita servato sacrorum more, in quibus si vera facile comparari non poterant, ut satis essent commentitia & ficta, quae credebantur vim eandem habere. *Servius* profecto, ad locum Poetae lib. IV. *Aeneid.* ubi de Didone ait: *Sparserrat & latices simulatos fontis Averni*, expresse testatur, simulationem in sacris pro veris accipi. Unde & foeminae illae sacrorum, (p) dictae Fictrices, & Veratrices, quod multa fingerent, quasi vera dicentes.

V. Ne & in victimis offerendis pietatis fucus deesset, enixe studebant, ut nitidioribus iis sacra facerent. Agunt de puritate huiusmodi victimarum *Plinius*, (q) *Plutarchus*, (r) *Athenaeus*, (s) *Julius Pollux*, (ff) & poetae passim, quorum locis hic allegandis

G

super-

(m) teste Plutarcho de *Iside & Osir.* cap. 89. (n) lib. II. de *Idolol. gentil.* adde Saubertum de *Sacrif.* cap. 5. circa finem. (o) de *Vett. Gentil. Lustratt.* cap. XVII. pag. 231. (p) Conf. Ioh. Lud. de la Cerda ad lib. IV, *Aen.* v. 512. (q) *hist. nat. lib. 8. cap. 45.* (r) *Problem.* 73. (s) lib. XV. *Dipnos.* cap. 5. (ff) lib. I. *Onomast.* cap. 1. segm. 29.

superfedeo. Factum inde, ut hostiæ tales dicerentur *eximiae*: de cuius vocis usu ita scribit *Macrobius*: (t) *Eximii in sacrificiis vocabulum, non poëticum epithetum, sed sacerdotale nomen est. Veratius enim in pontificalibus questionibus docet, eximias dictas hostias, quæ sacrificiis destinatae eximantur e grege; vel, quod eximia specie, quasi offerenda numinibus, eligantur.* Atque ut luxus in oculos eo magis incurreret, ornabant tales victimas multo auro: non eo quidem ritu, ut vel solidas auri laminas fronti affigerent, vel catenas aureas iam collo, iam cornibus victimarum circumponerent; (prout quidem iconisimum huius rei præbet *Lomeierus* p. 288. nullo tamen, quod sciam, antiquitatis testimonio suffultus) sed ut cornua duntaxat victimarum deaurarent, fulgore auri omnem pene frontem inficiente. Fieri etiam potest, ut minuta auri ramenta frontibus victimarum inspergerent, prout ex *Iosepho Antiquo. lib. VIII. cap. 2.* apparet, qui Salomonis equites dicit *ἡνυμὰ χρυσίῃς*, i. e. scobem auream, quotidie capillis sic inspersisse, ut solis percussu illuminati splenderent. Quomodo *Trebellius* Gallienum crinibus suis auri scobem aspersisse, & *Spartianus* Commodum Imp. capillo semper fucato, & illuminato fuisse tradit. Victimæ tali modo coronatas fuisse, multis ex *Homero, Platone, Plutarcho*, aliorumque auctorum exemplis confirmat *de la Certe*, (u) in primis vero *Carolus Paschalius*, (v) quæ hic repetere otium prohibet. Interdum frondibus saltem aut sertis cornua, frontem, aut armos redimiverant: iis nimirum frondibus, quas intellexerant illius numinis, cui hostiæ immolabantur, esse proprias. Sic *Bacchi* victimæ *hedera*, *Panis* *pinu*, *Herculis* *populo*, *Cereris* *quercu*, *Apollinis* *lauro* fuisse coronatæ: quanquam negandum non sit, & alios promiscue flores fuisse adhibitos, ut ex *Tertulliano de Corona Militis* satis liquet.

Verum-

(t) lib. III. Saturnal. cap. 5. (u) ad lib. IX. Æn. v. 627. Et statuam ante aras aurata fronte Iuvenum. (v) lib. IV. de Coron. cap. 16.

Vtrumque ritum eleganti metro complexus est *Prudentius*, ita canens: (w) *Huc taurus ingens, fronte torva & hispida, sertis revinctus, aut per armos floreis, aut impeditus cornibus deducitur: nec non & auro frons coruscat hostia, setasque fulgor bractealis inficit.* Neque interea existimandum, priorem ritum, aut in maioribus saltem victimis, aut in maiorum deorum sacrificiis; posteriorem contra in victimis saltem minoribus, aut in sacrificiis deorum minorum, observatum fuisse, ut contendit *Alexander Neapolitanus*, (x) *Plinii* fortassis auctoritate (y) seductus. Nam capras etiam & oves cornibus deauratas, & minores victimis diis maioribus interdum oblatas esse legimus. Maiores vero, sertis aut frondibus fuisse redimitas, vel Apostoli locus *Act. XIV, 13.* satis evincit, ubi de Lystrensis legas, Sacerdotem eorum, Pauli & Barnabæ miraculo perculsum, tauros vittatos attulisse, quod alterum Iovem, alterum Mercurium existimabat. Atqui Iupiter deorum maximus, Mercurius autem inter deos consentes habitus. *Vulgata versio, Arias Montanus, Erasmus Roterodamus, Lucas Osiander*, aliique interpretes locum sic reddunt, *tauros & coronas afferens. ταύρους καὶ στέμματα* quæ interpretatio, nisi per hendiadyn, Græcis familiarem, explicetur, q. d. tauros *στεμματισμένους*, sensum haut satis antiquitati congruum depromit, cum quis in eam sententiam adduci posset, coronas ideo fuisse allatas, non ut victimis, sed ipsis Apostolis imponerentur: cum nihil quidem frequentius fuerit, quam victores, oratores, ac viros facto insigni conspicuos, coronis redimitos in publicum conspectum prodiiisse. Itaque significantius textum vertit *Beza* per tauros vittatos, id est, frondibus seu sertis ornatos, secutus emphasin vocis Græcæ, *στεμματισμένους*, quæ in N. T. extra hunc locum non occurrit, probeque distinguenda est a voce *στέφανος*, quarum

G 2

(w) *Peristeph. hymno X.* (x) *Genial. dier. lib. III. cap. 12.* (y) *lib. 33. cap. 3.*

quarum hæc capitis duntaxat ornamentum erat, illa alias quoque corporis partes, v. g. artus spectabat. (z)

VI. Hanc tamen pietatis speciem deterfit vafer animus, ne simplici quidem scurrilitate diis illudens. Etsi enim, qui hostias immolandas dabant, summam in earum delectu cautionem adhiberent, ne quid forte porrigeretur ex his, quæ religio repudiat: etsi victimarii quoque eas ab imis unguibus usque ad verticem summum diligentissime explorarent, ne vel minimum vitii in iis latere deprehenderetur, quo ad iram dii commoverentur: tamen, uti apud Iudæos, politia eorum ad interitum vergente, reperti sunt, qui Propheta querente, (a) cæca & clauda animalia ad sacrificia offerre non dubitarent: sic & apud gentiles, deterioris farinae homines extitere, qui diis manca interdum, macilenta, imo & scabiosa offerrent. Hoc idem queritur apud *Lucianum* (b) Iupiter, sibi & quindecim aliis diis a Mnesitheo gallum unicum immolatum fuisse, eumque senem, & grauedine iam laborantem: præterea quatuor thuris grana, carie obsita, ita ut prunis extinguerentur, neque summis tantillum naribus odorem præberet fumus. Qui paulo sordiores erant & minus religiosi, supervacuas quasque & inutiles animalium particulas diis destinabant: quod autem supererat, vel cum amicis & sacerdotibus epulabantur in ipso fano, vel etiam domum revocabant, quod a Tacito Imperatore fieri solitum scribit *Flav. Vopiscus*. (c) Vnde *Tertullianus* non potuit non opprobrio talia gentilibus vertere, dum ait: (d) *Volo & ritus vestros recensere: non dico quales sitis in sacrificando, cum enecta, & tabidosa, & scabiosa quæque mactatis: cum de optimis & integris supervacua quæque truncatis capitula, & ungulas, quæ domi quoque pueris, vel canibus destinaassetis.*

VII.

(z) Vide Iul. Pollucem lib. I. cap. 1. segm. 28. & Ioh. Cunr. Dietericum in *Lexico Philol. N. T.* voce *ἑμπύα*. (a) *Malach. I. 8.* (b) in *Ioue Tragoedo*. (c) in *eius vita cap. II.* (d) *Apologet. adv. Gentil. cap. 14.*

VII. Intra hosce scurrilitatis limites non continuit se vaga superstitione, sed ut posteris deridiculo esset, animalia etiam diis cetera invisa immolabat. Quorsum enim caper Baccho immolatus, nisi ut de vitium pernicie vindicta sumeretur? Vnde Poëta ex vero: *Vite caper morsa Bacchi mactatus ad aras dicitur ultoris* Quorsum & Minervæ porcus, nisi quod is deæ ob immunditiem invisus? Neque enim satis convenit inter antiquos scriptores, de causis, ob quas hoc aut illud animal, huic aut illi deo immolaretur. Alii enim, quod cuique deo gratissimum esset, id ad illius aras mactari solitum aiunt: alii, quod quisque deus odisset, eius potissime illum cæde oblectari putabant. Itaque eidem Minervæ, præter porcum, capra quoque sacrificabatur, quod oleam insigniter læderet. (e) Nocti gallus gallinaceus, quod cantu suo diem provocare, noctem fugare crederetur: Cereri (ut de Pallade proxime dictum) porcus: non, quod e suo rostro arandæ & invertendæ terræ ratio primum accepta esset, ut visum nonnullis; sed quod pandorostro semina eruens spem anni interciperet: Priapo asellus, quod in tempestivo suo ruditu Vestam somno excitaret, cuius ille pudicitiae insidiabatur. (f) Quare vero idem asellus immolatus quoque Apollini? Credendumne, Laomedontis servitio innexum, asinos ideo abominatum fuisse, quod ob extremam inopiam honores lauri vendere cogeretur, ut spectati non semel ea ætate essent arietes laureati, & laureati boves ac asini? Et asinorum quidem privilegium, ut Octavius Ferrarius loqui amat, (g) ad hunc diem durare creditur.

VIII. Sed & vinum in sacrificiis libaturi, certa quasi præscriptione deum submonebant, ne suam cupiditatem protenderet ulterius,

G 3

(e) Athenæus tamen lib. XIII. *Dipnosoph. cap. 19.* auctor est, Athenis capram non fuisse oblatam: quia capra gaudent germinibus &c. (f) conf. Lactant. lib. I. *de falsa relig. cap. 21.* & Arnob. *contra gentes lib. IV.* (g) *Prolus. II. de Apollinis infelicitate.*

rius, sed illato vino esset contentus. Venit hoc usu in vino inferio, cuius denominatio non inde repetenda, quod in sacrificando infra pateræ labrum ponebatur, ut vult Festus: sed ab inferendo, quia e cellis & apothecis, unde promptum erat, sacrificiis deorum solebat inferri. Iam vero, cum ut frugum, ita vindemiarum primitiæ deos decerent, quid insulsius tali taxatione, ut totius vindemiæ nomine pauxillo vino inferio iuberentur esse contenti, cui omnem vindemiæ proventum ceteroqui debebant? Hinc Trebatius apud *Arnobium* (b) post hæc verba: MACTVS. HOC. VINO. INFERIO. ESTO. *quid est aliud, inquit, quam dicere, esto mactus quantum volo: tantum amplificatus, quantum iubeo: tantum honoris assumito, quantum te habere decerno, & verborum circumscriptione definitio.* Vnde satis aperte, videas, vino tali inferio haut maiori dignatione diis consultum fuisse, quam alibi rorariis militibus vino rorario; aut e fece plebis, vino, ut Plautus loquitur, sublestissimo.

IX. Istud plane ridiculum, quod capite velato sacrificia peragerent. Tangam hunc ritum inferius capite V.th. VII. Hinc Aulus Vitellius, miri in adulando ingenii, cum Caligulam adorare ut Deum vellet, capite operto eum salutavit: (i) quod hic mos esset eorum, qui deos venerabantur. Atque eo modo, velato nimirum capite, Romæ omnibus diis, exceptis Saturno & Honori, sacrificabatur. Saturno enim, quia veritati, oculi nesciæ, præsidebat, & Honori, qui non nisi illustris esse debet, vetustas noluit aliquid esse opertum. (k) Pudendam hypocrisin! Itane ergo reliquis diis veritas oculi poterat: aut, cum tecto capite illis esset sacrificatum, siccine idonei videbantur, qui possent decipi? Ne dicam, Saturnum, tenebrosa in Tartara missum, & a Iove filio tali poena multatum,

(b) lib. VII. (i) Sueton. in eius vita cap. 2. (k) Plutarchus in Problem.

etatum, nullo sacrificio coli potuisse, nisi quis ista pietate e Iove Veiovem sibi fecisset.

X. Nec tralatitiae deorum honori detractum, quod sanguine humano iis esset litatum, per nudorum hominum in templis cursationem, per ludos & saltationes plenas spurcitiae. Posterius arguunt Lupercalia, & Floralia, spurcissimis huiusmodi ludis passim apud Historicos & Poetas infamia: de ἀνθρωποθυσία vero actum superius, capite l. th. VII. quibus addi possunt, quæ notavit hanc in rem *Hugo Grotius*. (l) Si *Macrobio* fides habenda, (m) nunquam fas fuit Aegyptiis, pecudibus aut sanguine, deos suos, (Saturno ac Serapide exceptis) sed precibus & thure solo placare: primi etiam sacrificatores, ut docet *Porphyrus*, (n) non animalia, sed herbas primum, floresque, deinde arbores sacrificarunt: procedente autem ætate, iam superstitione tacti, iam temporum diritate incensi, ut numinum iram deprecarentur, humani sanguinis victimas immolabant. Multa huius rei exempla idem *Porphyrus* adducit, (o) quibus iungendi sunt veteres Galli, a tali immanitate haut alieni. Ita enim de iis *Cæsar*: (p) *Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quiq; in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolatu- ros vident, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur.* Gemina de Gallis tradit *Cicero*: (q) *Postremo, inquit, his quicquam sanctum ac religiosum videri potest, qui etiam, si quando aliquo metu adducti deos placandos esse arbitrantur, humanis hostiis eorum aras ac templa funestant: ut ne religionem quidem colere possint.*

(l) *Annotat. ad lib. II. de Verit. Relig. Christ. pag. 382.* (m) *lib. I. Saturnal. cap. 7: cui iungi potest Porphyrus lib. II. de Abstin. §. 26.* (p) *lib. VI. de bello Gall. (q) Orat. pro Fonteio.*

sint, nisi eam ipsam prius scelere violarint? Quis enim ignorat eos, usque ad hanc diem, retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandum? Mitto Græcos, pari diligentia Gallorum hanc immanitatem notantes. Sed ne ipsi quidem Græci ac Romani, qui in Gallis feritatem hanc notant, ab huius sceleris contagio extitere immunes. Cui enim ignota Iphigeniæ immolatio? Quem latent ea, quæ de Romanis memorat *Plinius*: (r) sexcentesimo quinquagesimo septimo demum anno U. C. Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso Coss. Senatusconsultum factum esse, ne homo immolaretur; palamque in tempus illud sacra prodigiosa celebrata. Quæ barbaralitandi consuetudo, non unis Gallis, Græcis, ac Romanis in usu fuit, sed in cunctas nationes tam late erat dispersa, ut vix gentes aliquæ reperirentur, apud quas dirus hic ritus non esset observatus. Hodie etiam in America, in partibus Africae meridionalibus, & Asiae orientalibus vigere, ex Itinerariis docemur. Procul dubio simia Dei diabolus diram hanc consuetudinem confirmavit exemplo Abrahami, filium immolationi destinantis: qui tamen, licet maximus deceptor, sibi nihilominus a gentilibus imponi passus est, pro victima humana nescio quas præstigias immolantibus, ut suo iam loco a me dictum est.

XI. Epulis etiam instructissimis, dapibusque opiparis deos honoratos fuisse legimus, cum tamen nihil quicquam cibi, potionisque sumere potuerint, sed sacerdotes eorum gulosi idolis apposita devorarent. Affert hanc in rem tres Inscriptiones *Tomasinus*, (s) meminitque e Fastis Romanorum epuli Iovis & Minervæ *Gruterus*. (ff) Huc spectat Visceratio, cuius nomine communiter illud convivium intelligitur, quod ex visceribus, id est, carnibus immolarum hostiarum, inter sacricolas agitabatur. Alias viscerationis vocabulo

(r) lib. XXX. Hist. nat. cap. 1. (s) cap. V. de Donariis. (ff) Corp. Inscript. pag. CXXXVIII.

vocabulo designatur crudæ carnis distributio, quæ populo, in solenniori festivitate, aut opulentorum civium funere, apud Romanos moris erat. Peractis enim ad sepulchrum iustis, non modo epulum funebre dabatur cognatis atque amicis; sed & populo distribuebatur cruda caro, quam dicebant viscerationem. Quam in rem ita *Godolevæus*: (t) *In solenni, ait, festivitate, vel in funeribus Magnatum, carnes sive crudæ, sive coctæ, quandoque etiam panis vinumque domum perferentibus præbebatur.* Plura videri possunt apud *Alex. ab Alexandro*, (u) *Rosinum*, & alios.

XII. Sed in tantæ hypocrisis propudio cur non liceat uti verbis *Plutarchi*? (x) *Iustitiæ donaria, temperantiæ, magnanimitatis, dedicare diis reges, & principes conveniebat: non aureæ & luxuriosæ abundantia, quæ obtingit pessime viventibus.* Quid attinebat epulis onerare mensas deorum, quas impurus obtulit animus, venter multo impurior concoxit? Apud *Volaterranum* legimus, (y) *Ampharatum, summum vatem, sacerdotes, qui responsa clare accipere, & sincere reddere vellent, ut integrum diem a cibo, tritum a vino abstinerent, iussisse.* Similiter apud *Troæzenos*, qui ad *Ardali aram* rem divinam faciebant, & deorum responsa expetebant, integrum diem cibo, a vino autem triduum abstinere conveniebat. (z) *Quin Iovis sacerdotem ne per viam quidem transire Romani voluere, per quam vitium propagines in sublimi erant collocatæ.* Eundem & hederam attingere religio fuit, quod hederam spiritum habere existimarent, quo hominum mentes in furorem agantur. (a) Cum ita abstinentiæ studerent sacerdotes gentilium, merito certe hic rideas eorum hypocrisin, qui a deo-

H

rum

(t) *ad Liv. lib. VIII. cap. 22.* (u) *Genial. dier. lib. V. cap. 7.* (v) *Antiqq. Romm. lib. V. cap. 39.* (x) *de Pythiæ Oraculis.* (y) *lib. XIII. cap. IV.* (z) *ut est apud Alex. ab Alex. lib. VI. cap. 2.* (a) *Plut. lib. III. Sympos. Quæst. 2.*

rum epulis, bene poti revertebantur: simulacris numinum, in quorum conspectu epulari siveverunt, tanquam ingluviei testibus in medio locatis. Nisi quis forte helluationis istius culpam in Epulones malit conicere, sic dictos, quod epulas indicendi Iovi ceterisque diis potestatem haberent, quasi hi vino & ferculis sacerdotes torquerent. Sed quid de his Hipponensium præsul? (b) *Epulones*, inquit, *etiam parasitos Iovis ad eius mensam qui constituerunt, quid aliud, quam mimica sacra esse voluerunt?*

XIII. Cum præterea vino, eoque purissimo, non adaspergerent modo sacrificia pagani, sed & in conviviiis diis libare solerent, ex patera leviter vini aliquid defundentes vel in mensam, vel in terram: nemo risum facile cohibebit, si intellexerit, plus contumeliæ, quam honoris tali ritu in deos recidisse. Nam sub dimittendi convivii tempus moris erat circumferre diis libationes: (c) quæ tamen ipsæ longe prolixiori reverentia circumferebantur quoque regibus. Hinc ex Athenæo locum quendam adducit *Bulengerus*, (d) quo is non leviter perstringit foedam quorundam adulationem, qui singulos cyathos singulis diis libantes in conviviiis, in honorem γλυκυτάτου βασιλέως, dulcissimi regis, duos cyathos effunderent. Hoc ut est ridiculum, & hypocriticum plane, ita idem *Athenæus* perversos seculi sui mores porro pungit, quod cum conviviiis hisce deos interesse crederent, turpiter interea seipsum gesissent convivæ, dum ait: (e) *Cum igitur deos præsentem esse arbitrarentur, festivitatem & ornate & temperanter præteribant, quare neque decumbere mos erat apud antiquos; sed sedentes convivabantur, neque ad ebrietatem sane usque bibebant; sed quantum cupiebat animus: ubi sacrificassent, domum suam quovis accedebat. Qui vero nunc se diis sacrificare simulant, amicos ac familiares quidem ad sacrificii convivium*

(b) lib. VI. de Civ. Dei cap. 7. (c) Heliodorus lib. V. Æthiop. (d) lib. III. de Conviv. cap. 37. (e) lib. VIII. Dipnosoph. cap. 13.

vium convocant, verum filiis imprecantur, mulieres insectantur convitiis, domesticos percutiunt, &c. Atque huc quidem respexisse videtur Apostolus I. Cor. XI. 21. scribens: non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.

XIV. In luctu tamen, sive publico, sive domestico, loco vini aquam non raro diis libabant: quam aquæ libationem sine dubio ex Hebræorum sacris deduxere, (f) De libamine aquæ in poenitentia exempla prostant clarissima, 2. Sam. 23. v. 16. I. Reg. 18. v. 34. I. Chron. II. v. 18. Sic legimus Israelitas, poenitentiae & contriti animi testandi ergo, aquam, ceu libamen adhibuisse in Mitzpa I. Sam. VII. 6. hacque ratione expiationem, qua populo idololatræ iuxta legem opus erat, factam esse, sacrificio scilicet & libamine. Cum enim omnibus sacrificiis aliquod addi debuerit libamen, quod quidem fere vinum erat; Israelitæ, internam animi compunctionem convenientibus signis externis declaraturi, in locum vini aquam adhibuere. Singularis plane sententia est *Sebastiani Schmidii*, & qui eum sequitur, *Io. Bened. Carpzovii*, statuentium, Israelitas, haustam aquam in usum potus, ex vasis suis effudisse coram Domino, eo fine, ut quis eo die neque biberet, neque comederet: eodemque respexisse volunt verba textus, quæ mox adduntur, & *ieiunarunt*, q. d. non tantum effuderunt aquam, ne quis illo die biberet, sed a cibo etiam abstinuerunt. Num vero pari pietatis affectu gentiles cum Israelitis, in libatione huiusmodi aquæ usi fuerint, num potius hypocrisi locum dederint, quis istud sibi recte persvadeat?

(f) conf. Huet. *Demonstrat. Evang. pag. 161. seqq. edit. Lips.*

CAPVT V.

De Hypocrisi Gentilium circa Preces.

CONSPECTVS DICENDORVM.

Accessus ad tractationem capitis. 1. Precum nomine quid intelligendum. Earum diuisio. 2. Varia appellatio. Pretationum auspicia quare a Iano coepta. Dii deinde quomodo inter precandum compellati. 3. Preces etiam dictae salutationes. 4. Supplicationis vox quo sensu hic intelligenda. Eius ritus apud Romanos. 5. Ολοθυγαι quae. Svicerus notatus. Procli solertia. 6. Ritus precantium varii. Inclinato capite orabant, manu ad os relata, Locus Jobi cap. XXXI. v. 26. 27. ex antiquitate illustratus. Leonis M. super Christianorum sui aui heliolatria indignatio. Manus ad caelum erigebant. Variis hac de re locutiones apud aureae aetatis Scriptores. Suffragia porrectis manibus lata. Vitam seruaturi manus tendebant. Sed & admiratione affecti tollebant manus. In primis tamen rebus afflictis precantes. Capite operto ac velato orabant. Quare. Aras tangebant, & signis deorum adolvebantur. Vestes potentiorum principum cur olim attactae. Deorum genua quare incerari dicta. Passis crinibus supplicabant. In publico luctu templa crinibus matronarum verri solita. 7. Forma precum gentilium quae in re sita. Quaedam generaliter petita, quaedam specialiter pro cuiusvis sorte. Die natali quid singulariter precabantur gentiles? Lacedaemoniorum votum, semper in ore habitum, quod? Kyrie eleison, num ad imitationem Gentilismi in Ecclesiam inuectum. 8. Paganorum preces examinatae. 9. Docetur hypocriticas fuisse, quod vana essent atque incertae. Battologia gentilium notata. Locus 1. Reg. XVIII. v. 26. expensus. Πολυωνυμια deorum dearumve cur toties in precibus observata. 10. Mimica gentilium in precibus gesticulatio. Persii iocus Simulacra

Simulacra numinum cur oculis intuentium observari oportuit. Eadem sub meretricum plerumque specie expressa. Pictorum quorundam in Italia petulantia. Saturnus, Honor, Hercules, aperto capite invocati. Supplices ab aris interdum abstracti. Ridiculi inter precandum gestus. 11. Gentiles in invocandis numinibus plane dubii. Eorundem hypocrisis ex Strabone & ineptissimis quibusdam ritibus demonstrata. 12. Docetur, easdem preces fuisse magnam partem futiles atque impuras. Quaedam preces maledictis & execratione peractae. Scurriles blanditiae precibus superadditae. Futilium precum exempla ac formulae. 13. Helena, infame scortum, deabus adnumerata. Quare. Quae preces ad eam directae. Caesarum quorundam, adorari cupientium, fastus 14.

I.

QUod Cicero prima, libri primi epistolarum, ad Quinctum fratrem vere perhibet: multis simulationum involucris tegitur, & quasi velis quibusdam obtenditur uniuscuiusque natura: frons, oculi, vultus, per sepe mentiuntur; oratio vero sapissime: id gentilium moribus usque adeo convenire videtur, nihil perinde ut mentiendi solertiam in iis arguat, quam hypocrisis precum. Etsi enim probe intelligerent, animis in peccandi licentiam abreptis, nequidquam preces mortalium posse in superos niti: tamen polluta omnibus erat mens & oratio, qua curam ac providentiam deorum conveniebant. Quae oscitantia, si duntaxat per naturae humanae fragilitatem iis obrepisset, excusari posset quod antenus: iam vero, ubi dolo ac malitia scimus contractam fuisse, turpitudinis notam & detestationem meretur. Iuvat hanc in precando hypocrisin penitus intueri; & quem, velut iisdem mysteriis initiati, composuerint vultum, quam personam sumserint, sollicitius rimari:

mari: facile ut cuivis suboleat, rem hypocriticam de composito fuisse gestam.

II. Quanquam autem, quid Precum nomine hic intelligi debeat, nemo non assequatur, paucis tamen præmittenda est earum notio. Nostratibus, hoc est, Christianis, precum nomine venit mentis devotio, colloquium cum Deo, ascensio mentis ad Deum, cultus animi suas necessitates Deo revelantis: & quæ aliæ sunt descriptiones, legenda apud Theologos. Gentilibus eadem prope modum acceptio, nisi quod terminus, ad quem dirigenda sunt preces, deos deasve spectet: quo sensu fieri aliter non potest, quam ut formam talium precum a Christianorum penitus asseramus deformem. Si locum ac tempus respicias, dividi possunt in privatas, ac publicas; in consuetas, ac solennes. Privatarum, consuetarumque, quas domi promiscue singulorum depromsit pietas, ratione neglecta; de publicis iisdemque solennibus, in fanis delubrisque deorum, festo in primis die recitari solitis, hic in primis agemus.

III. Atque has ipsas peculiari vocabulo iam precationes, iam salutationes, iam supplicationes, iam denique gratiarum actiones dictas fuisse, ac modo unam eandemque, modo aliam atque aliam rem in sacris designasse, neminem fugere potest, antiquitatum huiusmodi gnarum. Et precationis quidem vocabulum, ut ab eo ordiar, usque adeo frequens est apud veteres scriptores, ut si indices saltem excutere velimus, densam illius & coniugatarum vocum segetem, primo statim intuitu nobis liceat offendere. Duo interea hic in primis notanda. Alterum est, quod gentiles precationum suarum initium semper a Iano caperent, nec ullis precationibus solenni voce recitari solitis unquam vacarent, quibus non primo statim loco Ianium aggredierentur. Tangunt hunc ritum

Cicero,

Cicero, (a) *Horatius*, (b) *Martialis*, (c) *Macrobius*, (d) diversam quantumvis causam interferentes, cur primas illi in precationibus deferre voluerint. Quidam enim ita erant persuasi, huius solius ope aditum sibi patere ad ceteros deos: alii pacis ac belli auspicia ab eius templo, illinc clauso, hinc aperto repetentes, prosperarum æque ac infelicium rerum initium ei imputabant, hunc in finem iam Clusio, iam Patulcio dicto. Prioris causæ meminit *Macrobius*, (e) inquit: *Ianum quidem Solem demonstrari volunt patientem, qui exoriens aperiat diem, occidens claudat: invocarique primum, cum alicui deo res divina celebratur, ut per eum pateat ad illum deum, cui immolatur, accessus: quasi preces supplicum per portas suas ad deos ipse transmittat.* Posterioris vero, præter *Ovidium*, (f) *Servius*, (g) quorum offanias ridet merito *Arnobius*, de Iano scribens: (h) *Atque ita per vos dei nomen creditur, quem in cunctis antepontis precibus, & viam pandere ad deorum audientiam creditis.* Alterum est, quod omnes dii in precationibus hisce audirent patres, sancti, domini, boni, pulchri: quemadmodum deæ vicissim matres, sanctæ, dominæ, bonæ, pulchræ: id quod complurium testimoniis a *Brissonio* (i) corroboratum ulteriori confirmatione non eget; inferius paulo hypocriseos obelo figendum, ubi ad spurcissima etiam dearum numina precationes directas fuisse ostendero, quibus pulchritudinis aut sanctitatis notio perinde tam ridicule adscribitur, quam albedo Æthiopi.

IV. Eadem preces alio nomine salutationes etiam dictæ sunt, usu civili (iuxta quem obvios aut absentes honorare solemus) ad superstitionem retracto. Sic deos subinde legimus salutatos, hoc est, invocatos fuisse. De P. Scipione, cuius virtuti tribunorum plebis

(a) lib. I. de Nat. deor. (b) lib. I. Epist. 16. (c) lib. X. Epigr. 28. (d) lib. I. Saturnal. cap. 9. (e) loc. prox. cit. (f) lib. I. Fast. (g) in lib. I. Æn. v. 452. (h) lib. III. adv. gentes. (i) lib. I. de Form. Pop. Rom. pag. 43.

plebis invidia dies dictus erat, ita *Livius* (k) diserte: *Ego hinc ex templo in Capitolium, ad Iovem Opt. Max. Iunonemque & Minervam, ceterosque deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo.* Idem Historicus, rebus bene gestis, deos omnes salutatos, his verbis affirmat: (l) *Itaque praetor ex templo edixit, uti adi-tui ades sacras omnes tota urbe aperirent, circummeundi salutandique deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret.* Sic Iovem precibus salutare dixit *Martialis*: (m) idem meminit Iani salutati, (n) ut *Claudianus* quidem Tiberini. (o) Salutandi etiam vocem in hac cultus divini specie usurpavit *Plautus*, (p) apud quem *Chrysalus* servus *Apollinem* ita salutatur: *Saluto te, vicine Apollo, qui adibus propinquis nostris accolis, venerorque te.* In quibus & aliis, qui adduci hic possunt, locis, non de salutatione civili, sed superstitione, sermonem esse allegatis auctoribus, facile omnes assentientur, qui verba eorum recte intellexerint.

V. Sed & supplicia aut supplicationes appellatas fuisse constat. Quamquam non inficior, usum harum vocum multo solenniori ritui fuisse impositum, quam ceteroqui preces publicae apud scriptores profanos nobis innuunt. Recte omnino hoc discrimen advertit *Crist. Adamus Rupertus* (q) dum duas has voces modo late accipiendas esse contendit, modo stricte. Late, pro omnibus precationibus, quas Graeci *αἵμας* vocant, ut dum *Sallustius Bell. Catil. cap. 52. §. 17.* scribit: *Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur.* Stricte, quando re feliciter gesta ex Scto templa aperiiebantur, populo certatim ad pulvinaria confluyente, diisve pro eorum in rempublicam meritis supplicante, gratiasque agente. Quae posterior tamen vocum usurpatio, in stricta eaque famo-

(k) lib. 37. cap. 51. (l) lib. 30. cap. 17. (m) lib. XII. Epigr. 78. (n) lib. VIII. Epigr. 8. (o) VI. Conf. Honor. v. 520. (p) *Bacchid. act. II. Sc. 1.* (q) *Observat. in Sallustium pag. 92. dil (1). 151039. var. III. dil (6). 122*

famoliore significatione intelligenda, usque adeo in foedam hypocrisin sequioribus temporibus fuit prolapsa, ut a diis transfiret ad homines; a qualicunque pietate ad sordidam adulationem. Quis enim ignorat, Romanos suis quoque Imperatoribus, post reportatam ab hostibus victoriam, supplicationes decrevisse? sub pietatis quidem specie, quasi gratias diis relaturi; revera ut honor semidivinus victores maneret: quæ turpis adulatio gliscentibus studiis ad Cæsares tandem Augustos serpsit, apothēosi, ut suo loco dicetur, mactatos. Describit hunc ritum, Romanis familiarem, *Rosinus*, (r) cuius verba hic adiiciam, ut intelligi possit, quas vires adulatio hac in re cœperit, dum ab uno alterove die in plures, attenta etiam *προσωποληψία* extenderetur. Supplicatio, inquit, honos fuit, qui „una cum Imperatoris nomine decernebatur Victori, nempe cum „Senatus populo deum templa aperiri, ac gratias diis Imperatoris „nomine agi iubebat. Erat enim moris, ut Consules, vel Prætores, postquam a militibus appellati Imperatores fuerant, lictores „laureatos præferrent, literasque ad Senatum laureatas de re gesta „mitterent, quibus Imperatoris nomen ac supplicationes a Senatu „postularent. In hac autem supplicationis pompa, quæ alias plures, alias pauciores dies continuabatur, Senatus ad templa deorum solenniter se conferebat, ibique sacrificabat, & dabat in templis epulum. Omnis autem populus agebat dies festos, & agebat „diis gratias pro spe victoriæ, quæ affulgebat, & vota faciebat, ut „dii hoc modo placati, quod ostenderant beneficium, perficerent. „Quamvis autem primis temporibus in unum alterumve diem supplicatio ægre decernebatur, tamen ad postremum eo progressares „est, ut etiam in quinquaginta decreta sint. Siquidem M. Valerio „& M. Horatio Consulibus, anno Urbis CCCIV. devictis Sabinis „supplicatio in unum diem decreta est: Camillo Veiis captis in quatri- „duum, quot dierum nullo ante bello decreta erant. At vero Cn.

I

Pom-

(r) lib. X. *Antiqq. Romm. cap. 28.*

„Pompeio, Mithridatico bello confecto, duodecim: Cæsari bello
 „Gallico, primum quindecim, post viginti: Hirtio, Pansæ, &
 „Cæsari Octaviano, Mutina colonia liberata, quinquaginta die-
 „rum decreta sunt, in quo decernendo cum magnitudinis vi-
 „ctoriæ, tum dignitatis hominis, habuisse rationem videntur.

VI. Tandem & gratiarum actiones legimus dictas fuisse. Va-
 ria huius rei exempla ex Plauto refert *Briffonius*. (s) Frequentissi-
 ma etiam occurrunt apud Poetas & Historicos, quæ hic adducere
 non iuvat. Huc pertinent Græcorum *δοξολογία*, *ὑμνοι*, *εὐγμاتا*,
εὐχαί, in sacris festisque solennibus a gentilibus usurpari solita, ut
 numen, cui eadem erant consecrata, uno veluti ore altaque voce
 concelebrarent. Nec prætereunda *ὀλολυγὰ*, (quas *Suicerus* (ff)
 male per clamorem mulierum sacrificantium, qualis sit eiulantium,
 interpretatur) faustæ nimirum acclamationes, quas in gentilium
 sacrificiis, elatis ad deum, cui litabatur, adstantium sacrisque, o-
 perantium vocibus, sublatisque manibus cum lætitia fieri solitas, e-
 prolata eam in rem præclari nummi, quæ luculentum moris illius
 exemplum præbet, iconæ, eleganter declaravit *Spanhemius*: (t)
 quanquam de planctu etiam *ὀλολυγὴν* interdum dictam fuisse, in
 Epopis nenia docet, *Θεία μακάρων ὀλολυγὴ*, *divinus deorum lessus*.
 Conferendus hic omnino *Proclus*, (u) agens de singulari apud o-
 mnes moratas gentes sapientum circa preces studio, ut Brachmanum
 apud Indos, Magorum apud Persas, Theologorum vero apud Græ-
 cos, qui *τελεταίς* nempe & mysteria induxerant, & in quibus ma-
 xime, ut aliunde satis constat, *εὐχαῖς* illis seu *ληαῖς θεοκλύτοις*,
precibus deos invocantibus, (ut de iis *Æschylus* (x) loqui amat) lo-
 cus esse consueverat.

VII. Satis de nomine precum, & varia earundem acceptio-
 ne:

(s) *lib. I. de Form. Rom. pag. 89.* (ff) *in Lexico ad hanc vocem.* (r) *Obfer-*
vatt. in Callimachi hymnos pag. 478. (u) *apud Comic. Avib. pag. 550.*
 (v) *in Timum lib. II. p. 64.* (x) *Sept. Theb. v. 145.*

ne: agendum porro de *Modo* illarum, ac *Forma*: (nam de *Obiecto*, ad quod referebantur, h. e. diis, deabusve, actum in precedentibus) de *Modo* quidem, ut nobis innotescant ritus precantium, quibus in precibus habendis essent defuncti; de *Forma* vero, ut ipsa precum verba seu formulæ oculis subiiciantur, non alium sane in finem, quam ut talium involucris velata hypocrisis tanto simplicius queat denudari. Itaque si *Modum* precantium priori loco spectemus, constabit facile, vario illos gestu, habitu, motu, flexuque corporis deos suos veneratos fuisse. Tritissimiri ritus sunt, alios stantes, alios sedentes, alios flexis genibus preces dixisse, id quod mea opinione ita notum est, ut minime omnium necesse habeam facere dictis fidem. Selectiores sunt isti. i. Inclinato capite orabant, manu ad os relata. Hinc illa sapientum adagia, iucurvare se, id est, adorare; & iactare manu basia, id est, manum ad os referre, & rem aliquam reverentius colere. Multa de hoc ritu luculenter tractata legas apud *Lipsum*, (y) & *Muretum*, (z) quibus idcirco testibus non utar, sed alium longe maiorem ac θεόπιστον adducam, *Iobum* nempe, qui se in hac superstitione gentes non imitatum esse gloriatur, dum ait: (a) *Si vidi Solem cum fulgeret, & Lunam incedentem clare, & letatum est in abscondito cor meum, & osculatus sum manum meam ore meo, quæ iniquitas maxima est, & negatio contra Deum altissimum, &c.* Quibus verbis ritum precationis diserte aperit, quem ait in eo positum, ut manum ori, capite inclinato, ad-moverent, & tenui murmure pacem atque veniam horum luminum deprecarentur. B. *Lutherus* in glossa marginali, per osculum manus ori datum, collaudationem sui ipsius & suorum operum vult intelligendam, dum inquit: *Hand küssen heisset sein Werck preisen / welches allein Gott zugehöret.* Dn. *Sebastia-*

(y) lib. II, *Elect.* cap. 6. (z) lib. X, *Variar. lect.* cap. 1. (a) cap. XXXI. v. 26, 27.

nus Schmidt verba capi vult de assentatione, (b) quam Iobus tantopere a se remotam contendat, ut nunquam se dicat siue corde siue manu sua tantum indulgisse ori suo, quo assentaretur Soli splendenti, & Lunæ recenti, h. e. iis, qui in splendore crescebant & versabantur, & favorem eorum captaret blandis verbis, cum iniquitate. Quæ num attenderit Iobus, ocula-
 -tioribus diiudicanda relinquo, nihil omnino in talibus mihi su-
 -mens, neque explicationi tantorum Virorum, sensum potius
 -mysticum respicienti, petulanter obnitens: hoc tamen addere
 -liceat, priorem sententiam in suis castris ac partibus literam vi-
 -deri habere faventio-rem; ut, cum precantes ceteroqvi manus,
 -pedes, genua, ora, oculos idolorum svaviarentur, & si ea con-
 -tingere non possent, manu basia iactarent, Iobum id innuere
 -velit, nunquam se vel tali saltem gestu externo a vero Numi-
 -nis cultu deflexisse, & vel ad Heliolatriciam, vel Selenolatriciam, ut
 -gentilibus erat in more positum, accessisse. Huc certe digi-
 -tum intendit *Tertullianus* in Apologetico, (c) ita scribens:
Plerique vestrum in affectatione aliquando & cœlestia adorandi,
ad Solis ortum labia vibratis. Mitto alios Interpretes, quos præ-
 -ter *Pinedam*, (d) allegat *Iob. Cunr. Dietericus*, (e) in ean-
 -dem mecum sententiam abeuntes. Istud longe insolentissi-
 -mum, Christianos etiam adeo dementatos olim fuisse, ut de
 -locis eminentioribus, tali ritu, de quo iam agitur, Solem præ-
 -cibus venerarentur. De qua impietate non immerito conquæ-
 -ritur *Leo Magnus*: (f) *Ex diaboli institutis, ait, etiam illa*
generatur impietas, ut Sol inchoatione diurnæ lucis exsurgens, a
quibusdam insipientioribus de locis eminentioribus adoretur, quod
nonnulli etiam Christiani adeo se religiose facere putant, ut prius-
quam ad B. Petri Apostoli basilicam, quæ uni Deo vivo & vero est
dedi-

(b) *Comment. in b. l. pag. 1197.* (c) *cap. 16. pag. 23. ex recens. Desid. Herald.* (d) *Comment. in Iobum. pag. 533. seqq.* (e) *in Antiqq. Bibl. pag. 306. seqq.* (f) *Serm. VII. de Nativ. Domini.*

dedicata, perveniant, superatis gradibus, quibus ad suggestum
 aræ superioris ascenditur, converso corpore ad nascentem se Solem
 reflectant, & curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis
 inclinent. Quod fieri partim ignorantia vitio, partim paganita-
 tis spiritu, multum tabescimus & dolemus. &c. Nec ideo ta-
 men labes hæc in omnes statim Christianos refundenda, qui,
 quod precaturi ad Solis ortum faciem converterent, templa &
 oratoria orientem versus exstruerent, baptizandos ortum respi-
 cere, imo mortuos quoque facie illuc conversa sepeliri vellent,
 in paganos illico ritus degenerasse dicendi sunt. Deterferunt
 hanc calumniam, Christianis olim a gentilibus obiectam, Do-
 ctiores primitivæ Ecclesiæ, quorum non modo loca allegata,
 sed pias etiam causas, cur id fecerint Christiani, prolixè addu-
 ctas lege sis apud *Hildebrandum*, (g) & *Kortboltum*: (b) de
 quo interea ritu (conversionis scilicet ad orientem) id persua-
 sissimum nobis est, neque a Christo, neque ab Apostolis fuisse
 inductum; sed ἐν τοῖς μέσοις merito esse habendum. II. Ma-
 nus ad cælum erigebant. Hinc illæ passim locutiones, manus
 tendere, manus tollere, manus porrigere, apud Oratores æ-
 que ac Poetas purissima latinitatis ratione expressæ. De indu-
 stria omitto *elevare*, quod apud Ciceronem, & prosaicos o-
 ptimæ ac aureæ ætatis scriptores nihil aliud denotat, quam mi-
 nuere, deprimere, extenuare. Scio, has locutiones rebus
 etiam a ritu precantium plane diuersis sæpe numero accommo-
 dari: nullibi tamen frequentius adhiberi videas, quam ubi de
 precantibus habetur oratio. Suffragia apud Græcos porrecta
 manu fuisse lata, legimus apud *Isocratem*: (i) *ἐπατηγὰς χειρο-*

I 3

τοῦ ἐν,

(g) in *Rituali Orantium* cap. 1. §. 5. seqq. (b) de *Calumniis Paganorum* in *Vett. Christianos sparsis*. cap. 2. (i) in *Orat. de pace*. (k) in *Orat. adv. Nicostratum*. Add. *Henr. Valesius Notis in Harpocrat. lexic. pag. 74.*

τοῦτον, & Demosthenem : (k) εἰς ὃ δῆμον ἐχειροτόνησε. Sic victi vitam servaturi manus tendebant, veniam petentes, ac victori supplicantes. Cuius rei documentum præbuerunt Romani milites, accepta clade ἐξαιρούμενοι τὰς χεῖρας, & misericordiam poscentes, ut *Polybius* auctor est. (l) Quam loquendi consuetudinem Latini etiam imitantur, exemplo Turni apud *Poeta* loquentis: (m) *Oremus pacem, & dextras tendamus inermes.* Et alibi, cum idem Turnus, ab *Aenea* victus, ac humi stratus iaceret, idem *Poeta*: (n) *Ille humilis supplexqve, oculos dextramqve precantem protendens.* Quæ loquendi ratio nec a pro-
sa dictione abhorret. *Cicero* quarta in *Catilinam*, *Vobis*, inquit, *supplex manus tendit patria communis.* Et oratione pro *Fonteio*: *Tendit ad vos virgo Vestalis manus supplices.* Sic & apud *Livium* III. 50. *Virginus* pater, *supinas tendens manus*, commilitones appellans orabat. *Gemina* leguntur apud *Cæsarem* bell. Gall. II. 13. VII. 48. Manus quoque tollebant, admiratione quadam affecti. Ita *Catullus* perhibet, (o) *Admirans ait hæc, manusqve tollens.* Haut aliter *Tullius*, *Hortensium* vehementer admirantem *manus sustulisse* tradit: (p) simili ad *Cæsarem* modo locutus: (q) *sustulimus manus, & ego, & Balbus.* Adducitur quoque ab *Æliano*, (r) *Milo Crotoniates*, admiratione obstupescens, cum incredibile *Titormi* robur vidisset, & rei novitate attonitus, hunc alterum esse *Herculem* persuasus, eam in sententiam verba fecisset, *palmas ad cælum tendens*, εἰς τὸν ἔρανὸν τὰς χεῖρας τείνας. In primis tamen rebus afflictis, quoties numinum ira precibus mollienda esset, tollenda manus consuetudine utebantur. *Mulieres Alexandrinæ*, ab *Oenanthæ*, superbæ & avaræ dominationis femina, indigni-

us

(l) lib. VIII. 84. (m) *Virgil. Æneid. XI. v. 414.* (n) *Æn. XII. 930.*
(o) *Epigr. 54.* (p) *Acad. Quest. lib. IV.* (q) lib. VII. ad *Famil.*
Epist. 5. (r) *Var. XII. 22.*

us exceptæ, manus ad cœlites attollebant, teste *Polybio*. (s) Apud Romanos Narcissus, Claudii libertus, conditionis suæ conscius, ac pœnam perniciemque sibi impendentem auguratus, tam incerto rerum suarum statu, modo ad deos, ut refert *Tacitus*, (ff) modo ad Britannicum tendebat manus. Ita Camillus, prosperæ fortunæ invidiam leniturus, sublati ad cœlum manibus, precantis more verba prolocutus est, legenda apud *Livium*. (t) Et quia homines, desperata ope humana, imprimis Deum spectant, cultiores sane populi, Græci maxime, & hos secuti deinceps Latini, manus suas ad cœlum sustulerunt. *Aristoteles* sane affirmat, (u) homines vota concepturos tollere ad cœlum manus. Πάντες, inquit, εἰ ἄνθρωποι (πάντες inquam, ut Græcos Barbarosque simul complectatur) ἀνατίθειμεν τὰς χεῖρας εἰς τὸν ἔρανόν, εὐχὰς ποιέμενοι. De Ænea & Anchise scribit *Virgilius*, (v) passis palmis, id est, manibus expansis ac exporrectis deos invocasse. *Cæsar*, paulo ante laudatus, aliquoties hunc ad modum: Bellovaci, passis manibus pacem a Romanis petierunt, *lib. II. de B. G. 13.* Arverni, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, *lib. VII. 47.* Ipse *Lucianus*, etsi parum religiosus, meminit moris atque instituti huius, quo precantes tendebant in cœlum manus. (x) Quibus indiciis intelligitur, morem habitumque hunc ad petendum & obtestandum fuisse comparatum. III. Capite operto ac velato deos orabant. Ita *Plautus*: (y) *Quis hic est, qui operto capite Æsculapium salutat?* id est, adorat ac veneratur. Et quidem vittis, mitris, coronis capita velabant; interdum quoque inter sacra vestes ad aures usque attollere solebant: partim

(s) *XV. 27.* (ff) *Annal. XII. 65.* (t) *lib. V. 21.* (u) *lib. de mundo cap. VI.* (v) *Æneid. I. 97. 5. III. 263.* (x) *in philopatride sub finem.* (y) *in Curcul. Act. III. Sc. 1. Conf. Taubmannus in Plauti Amphitruon. Act. V. Sc. 1. v. 42.*

partim quidem ut eo gestu ac habitu humiliores se redderent, partim vero, ne inter precandum triste quid aut ignominiosum aliunde occurreret, quo animi religiosa attentio turbaretur. Morem hunc Romanis familiarem fuisse constat ex his Poetae verbis, (z) non minus originem huius ritus, quam causam aperientibus:

*Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et positis aris iam vota in littore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu:
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, & omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto,
Hac casti maneant in religione nepotes.*

IV. Aras tangebant, & signis deorum proni advolvebantur. Hinc aræ Varroni quasi ansæ dictæ, quod tenerentur. De Æneæ sic Maro: (a) *Talibus orabatur dictis, arasque tenebat.* Apud Plautum in Rudente aliquoties legas duas illas mulierculas in fano Veneris aram & signa deæ fuisse amplexas. Psyche Iunonem deprecatura, aram tangebatur. (b) De Mucio Scævola Pontifice prodit Florus, (c) Vestales amplexum aras, tantum non eodem igne in seditione Mariana sepultum fuisse. Paria occurrunt apud Horatium, Propertium, Senecam, Macrobius. Quæ res adeo sancta gentilibus visa, ut supplices ab ara abstrahere, (quod in Cylonio facinore ab Atheniensibus factum) (d) inhumanum censerent ac barbarum. Degeneravit hic ritus ad homines ipsos, quorum vestes etiam tangere Græci solebant, maxime illorum, quos proxime deos venerabantur, cuiusmodi sunt reges ac principes civitatis: qui in esse quoque in illorum vestibus vim aliquam divinam arbitrabantur. Narrat Athenæus, (e) Athenionem tyrannum hoc honoris genere ab Athenien-

(z) lib. III. Æneid. v. 403. (a) lib. VI. Æneid. (b) Apuleius lib. VI. (c) lib. III. 21. (d) Vid. Grut. in supplem. Tomi V. Lamp. Crit. p. 495. (e) lib. V. cap. 11.

nientibus affectum, cum legationem suam ad Mithridatem renunciasset. *Vix tandem*, inquit, *iis, qui populigratiam inire studebant, circumseptus accessit, omnibus vel vestem ipsam tangere studentibus.* Advolutos vero signis deorum, præter varia Historicorum ac Poetarum testimonia, vel sequens locus e *Prudentio* allegatus (f) docere nos potest. *Perfidus ille deo, quamvis non perfidus urbi, augustum caput ante pedes curvare Minerva fictilis, & soleas Iunonis lambere, plantis Herculis advolvi, genua incurvare Diana, quin & Apollineo frontem submittere gypso.* Hinc mos ille priscus signandi vota, & incerandi deorum genua. Votum enim quisque suum rite nuncupatum, atque conceptum, deorum genibus cera obsignatum, siue ceratis inaratum tabellis, adfigebant, ut constat e *Juvenale*: (g) *propter quæ fas est genua incerare deorum.* Misericordiæ quippe dicata esse genua, sibi persuasit antiquitas: quare qui vota, ob rem optatam a diis concipiebant, ideo illorum genibus ea affigebant, ut de illorum benignitate, atque misericordia, cuius illa sint sedes, sibi quæ poscerent, polliceri significarent. V. Passis crinibus, solutis & demissis supplicabant. Erant feminis honestioribus crines cetera in nodum vincti, sed ubi communis calamitas patriam inundaverat, neglecto capillorum cultu numina invocabant. Perinde ut de miseris ac calamitosus hominibus legimus, passis palmis, ac passis crinibus opem ab aliis implorasse. Sic legati Alexandrini, patrocinium præsidiumque contra Antiochi iniurias, *barba & capillo promisso*, ut Historicus loquitur, (h) Romæ petierunt. Gergoviæ, Galliæ civitate, a Cæsare oppugnata, matres familias, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosque in conspectum ferre cœperunt. *Cæsar. lib. VII.* Manlio in custodiam tradito, multi ex plebe, eodem

K

(f) in *Apotheosi*. (g) *Sat. XIX.* Conf. plura apud *Rutgers. lib. V. variar. lect. c. 5.* (h) *Liv. XLIV. 19.*

eodem Historico teste, (i) *capillum ac barbam* promiserunt. Idem a precantibus in fanis deorum factum. Unde *Virgilius* Phrygias matronas ad templum infestæ Palladis *crinibus passis* processisse scribit: (k) ad quæ verba legendus *de la Cerda*, interpretres, pluribus exemplis hunc ritum firmans. Quin & exulceratis temporibus, ubi præsentissimum imminebat discrimen, matronas templorum solum crinibus verrere solitas fuisse, ex *Livio*, *Polybio*, *Lucano*, aliisque scriptoribus docet *Brissoni*, (l) eam in rem, si visum fuerit, adeundus. Plures precantium ritus non adduco, ne in ambages res forte excurrat; cum iam ex his, qui adducti sunt, intelligi satis possit, quæ nihilominus iis ipsis subesset hypocrisis, ut quidem mox indicabitur.

VIII. Ante vero de *Forma* talium precum, ut se ista habuerit, paucis dicendum. Consistit hæc in certis verbis ac formulis, ea profecto diversitate ac difformitate prolatis, ut infinitum foret singula complecti, quæ cæci homines, & quibus præcipue verbis, a suis numinibus erant præcati. Hinc variæ precum apud eosdem species, de quibus præclare omnino extat *Procli* in *Timæum* locus: (m) *Πρώτιστα ὑπὲρ τῆς ψυχῆς σωτηρίας, δευτέραι ὑπὲρ τῆς τῶν σωμάτων εὐκρασίας, τρίται δὲ ὑπὲρ τῶν ἐκτὸς ἐπιμελούμεναι* *primæ preces de animæ salute; secundæ de bono corporis temperamento; tertiæ autem eorum, quæ extrinsecus adveniunt, curam habentes.* Agit de his publicarum precationum verbis satis prolixè paulo ante laudatus *Brissoni*, (n) quæ eo potissimum tendunt, quo doceat gentiles a numinibus suis orasse, 1. ut fervarent, ut ferrent opem, 2. ut cœpta fortunarent, ac prosperarent, 3. ut suas audirent querelas, 4. ut pacem donarent, 5. ut delictis suis parcerent, 6. deni-

(i) VI. 16. (k) lib. I. *Æneid.* v. 483. (l) lib. I. *de Rom.* p. 41. (m) lib. II. pag. 64. (n) loc. cit. a pag. 61. ad 68.

denique ut salvos se, incolumes, opulentos, copiosos esse iuberent. Peculiares vero precationes, quas quisque pro se, habita ætatis, dignitatis, ac sexus ratione fundebat, quales erant v. g. parentum pro Aliis filiorum pro parentibus; populi pro principe, patria, imperio; virginum, coniugum, triumphantium, navigantium, agricolarum, vinitorum, pastorum, venatorum, piscatorum, artificum, senum, ægrotantium, &c. peculiari libro complexus est *Iac. Philippus Tomasinus*, (o) aut quicumque scripti istius habendus sit auctor. (p) Singulare est, quod apud Persium observavit *Ioach. Hildebrandus*, (q) gentiles, die natali tria hæc a diis, nominatim genio tutelari, precatos, sibi que mutuo apprecatos fuisse: bonam mentem, bonam famam, bonam fidem. Quid? non ita bonam valetudinem? Imo vero hanc sequiorem bona mente, fama, fideque habentes, ita sibi aliisque apprecabantur, ut animi prius, de in corporis rationem spectarent: cum satis ceteroqui constet, non ita eos in precibus suis curam valetudinis abiecissee, ut non subinde firmam atque incolumem sibi optarent. De Lacedæmo-

K 2

niis

(o) libro singulari, *de Donariis ac Tabellis votivis*. (p) Thomas Reinesius *Epist. XX. ad Casp. Hoffmannum*, scripti huius auctorem statuit fuisse, non Tomasinum, sed Ioannem Rhodium, genere Danum, cui Tomasinus pollicitus erat Canonicatum in summo templo Patavii. Conf. Tentzelius in *Colloqv. mensuris ad Ann. 1689. pag. 1233*. Thomas tamen Bartholinus, Jo. Rhodii civis, vindicat famam Tomasini a plagio, his verbis, *dissert. II. de legendis libris pag. 34. edit. novissimæ A. 1711*. Reverendi Tomasini manes lædunt, qui Operum variorum famam cum Rhodio nostro partiuntur. Limam subinde illis a Rhodio adhibitam non ignoramus, etsi forte loca Auctorum desiderarentur pro amicitia, quæ utrique intercesserat maxima, sicut inter doctos fieri solet, communicata, utriusque amicus testari bona fide debeo. Nec aliud huius modestia & sœveta longo scribendi usu penna suadet. (q) *de Natalitiis Vett. cap. V.*

nūis prodit *Plato in Alcibiade II.* cum publice, tum privatim semper & ubique deos orasse, ut pulchra bonis adderent, h. e. ut virtutem fortunarent. Quæ precatio, ab oraculo Ammonis, cum Atheniensium legati istud scitarentur, cur Lacedæmoniis faveret magis, quam Græcis aliis universis, in responso, *Εὐφροσύνη*, seu Oratio honesta erat appellata. At si hostibus male cuperent, uti ædificarent, equos alerent, aggeres facerent, item quartum, ut uxor mœchum haberet, imprecari consueverunt. Ac formula quidem imprecandi hæcerat: *Ædificatio te capiat, te agger, & equus: & uxor tua mœchum habeat*; extans apud Svidam in *Δακνόμενος*, *ἵππῳ*, & *οικοδομῇ*. Erat iisdem quoque in more positum, ut rem divinam facturi dicerent: *Kyrie eleison*. Extat huius precationis formula apud *Arrianum*, ita scribentem: (r) τὸν Θεὸν ἐπικαλούμενοι δεόμεθα αὐτῷ, *KYPIE EΛΕΗΣΟΝ*. Deum invocantes precamur eum: Domine, miserere nostri. Stomachatur *Durantus*, (s) huius precationis formulam, gentilibus familiarem, in Ecclesiam ita statui introductam, ut quæ natales suos paganis debeat: imo ex liturgiis Iacobi & Marci probare studet, hanc precandi formulam longe ante *Arrianum* usu in Ecclesia venisse, præsertim in sacrificio *Missæ*. Sed ut liturgiis hisce, tanquam supposititiis, nihil quidquam subest præsidii; ita meliorem sane quercum excutit *Ioannes Bona*, (ff) dum primas hominum notiones esse vult ob fortis humanæ fragilitatem Deum agnoscere, & ad hunc recurrere, tanquam misericordiæ fontem. Cum enim homines multis miseriis ab ipsa statim infantia sumus subiecti, ad illius opem implorandam natura ipsa impellente excitamur, qui solus miseris misericordiam præstare, & tot malis pressos præsentissima ope erigere potest.

(r) in *Epict. lib. II. cap. 7.* (s) de ritibus *Eccl. Cathol. p. 223.* (ff) *lib. II. rerum Liturg. cap. IV.*

test. Itaque ut ita vocem laxemus: *Domine, miserere mei!* (vel, ut simplex ille Eremicola voce verius, quam mente barbara: *Domine, miserere tui!*) (t) omnium certe consensu est, & vulgi naturalis omnino sermo, non solius Christiani confitentis oratio. Nihil proinde absurdi fuerit, si, quod fecit *Laurentius Ramirez de Prado*, (u) istud *κύριε ἐλέησον*, saltem a gentilibus sumtum fuisse quis dicat; cum ritus huiusmodi plures se offerant, qui ad imitationem gentilismi in Ecclesiam sunt transmutati. Occupavit hoc argumentum diligentiam viri in antiquitate Ecclesiastica versatissimi, *W. E. Tentzelii*, qui in pererudita, quam *Emanueli a Schelstrate* opposuit, de *Disciplina Arcani* dissertatione, variis exemplis firmatum iuit, (v) non paucas paganorum consuetudines, seculo secundo post C. N. exeunte, in Ecclesiae sinum immigrasse. Quanquam necessitate adeo pragnante non urgeamur, ut statuendum nobis sit, hunc precandi usum Ecclesiam primitivam a gentilibus illico mutuata fuisse: cum probabilius, imo veritati longe conformius videatur, accepisse illum ab Hebræis, qui præter alia Scripturae loca, formulam huius precatiunculæ indigitantia, procul omni dubio verba *Davidis Psal. LI.* magna animi devotione identidem exclamabant: *Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam!* Istud omnino mirandum, quod vel ipsi gentiles hac precatiōnis formula non *κυρίως*, sed uni *κύριω* honorem divinum deferre maluerint; perinde, ut *Comicum* nihil minus quam pagane scripsisse legimus: (x) *Est profecto Deus, qui, quæ nos gerimus, auditque ac videt.* Ad quæ verba legi omnino meretur commentator *Taubmannus*, & *Elias Schedius*, (y) plura huiusmodi gentilium effata prolixius adducentes.

K 3

IX. Sed

(t) Conf. B. Ursinus lib. II. *Analect. Sacr. cap. 10.* (u) *Pentecontarchi sui cap. XLIX. pag. 351.* (v) *pag. 205. seqq. Exercit. Select.* (x) *Plautus in Captiv. Act. II. sc. 2.* (y) *de Diis Germanis p. 199. seqq.*

IX. Sed iam detegenda hypocrisis, idque ostendendum inprimis, istos, quos recensui, gentilium in precando ritus, revera fucatos, verba etiam eorum precantia, ad ridiculam quandam adulationis speciem fuisse composita. Neque vero rationibus Theologicis rem conficiam, quarum palmaria est, quod omnes hæ preces destitutæ fuerint vera fide, de qua disertè Apostolus; (2) *Quicquid non est ex fide, peccatum est*: sed sanam duntaxat rationem in subsidium vocabo, a qua ne ipsi quidem cultiores pagani ita fuere deserti, ut in illius principia temere peccare unquam essent annisi. Et duo quidem potissimum urgebo, alterum, omnes hæce gentilium precationes, vanas penitus fuisse, atque incertas; alterum, futiles plane atque impuras: quorum istud fiduciam cordis, qua precantes incalescere oportet; hoc, efficaciam precum, quæ ceteroqui ad castissimum duntaxat Numen collineant, lethali, imo supremo ictu confodit.

X. Vanas atque incertas fuisse, variæ circumstantiæ docere nos possunt. Aderat illis βαττολογία, & inanis ebullientium verborum spuma: aderat mimica gesticulatio, ad histrioniam verius, quam simplicem devotionem composita: aderat hæsitatio mentis, ut inter spem ac metum dubii subinde fluctuarent, quo nomine (sit venia verbo) stercoraria sua numina compellare se deceat; præterea, num preces etiam ad ea fusæ aliquod forte habituræ sint pondus. Battologiam (cuius derivationem vide sis enucleatam apud B. Dannhauverum, (a) prodit sterile gentilium in fundendis precibus multiloquium, & inepta eorundem verborum repetitio, intentionem orantis frangens, & a proposito avertens. Talibus βομβολίαις (b) legimus in urbis periculo usas fuisse Thebanas mulieres apud Æschylum: (c) ver-

(2) Rom. XIV. 23. (a) Dram. Sacr. p. 38. (b) Conf. Casaub. ad Athen. lib. VI. cap. 18.

(c) versiculis enim amplius centum absolvitur illa λίσανεια, qua ut diis exaggerarent instans discrimen, metusque crescentis magnitudinem, unam eandemque sententiam diversis verbis in orbem quasi rotabant. *Polybius* sane, gravis cum primis auctor, id precum genus haut in scite vocat (d) μαγγανεύειν πρὸς τὰς θεάς, lenocinium & blanditias indecoras adhibere, ut deos flectas. Alii Scriptores, ut *Casaubonus* observat, (e) idem genus appellant καλᾶδυσωπᾶν τὰς θεάς, quo elegantissimo verbo id plane significare volebant, paganos ita existimasse, se copia verborum, agmine facto, quicquid petere vellent, a diis suis expugnatos. Nescio, an etiam sacerdotum Baalis invocatio tali βαττολογία laboraverit, de qua sacer codex: (f) *Et acceperunt iuvencum, quem concesserat eis, & paraverunt eum, & invocaverunt nomen Baalis a mane usque ad meridiem, dicendo: ô Baal exaudi nos!* Nec enim persuasum mihi est, ut credam eos per integras sex horas clamando binas tantum has voces, עננו להבעל plenius faucibus eructasse: potius accedendum est ad eorum partes, qui has preces ad morem invocationis reliquorum deorum formatas esse contendunt. Quem vero morem? ut infinita nimirum deorum nomina conglobarent, congestaque titulorum farragine sibi in precationibus propitios redderent. Multiplici enim nominum cumulo, multiplicem quoque potestatem diis suis accedere arbitrabantur, eo illustriorem quemque ex his futurum persuasi, quo pluribus huiusmodi titulis esset inter precandum indigitatus. Hinc *Iupiter*, *Maximi* nomine cultus, *Omnipotentis* titulo invocatus, *Pater* atque *hominum rex* salutatus; adhæc, *tonans*, *fulminator*, *fulgurator*, *stator*, *victor*, *servator*, *sospitator*, *hospitalis*, *salutaris*, *Augustorum* & *Cesarum defensor*, *opitulator*, *custos*, *vindex*, & quid

(c) in ἐπὶ τῇ ἐπὶ Θήβαις. (d) lib. XV. cap. 27. (e) Exercit. Baron. XIV. diatr. 8. (f) 1. Reg. XVIII. 26.

& quid non? dictus. Hinc Sol apud Nonnum (g) appellatus rex ignis, dux mundi, Belus, Ammon Libycus, Apis Niliacus, Arabs Saturnius, Assyrius Iupiter, Serapis Ægyptius, Phaethon, Mithris, Apollo Delphicus, Paon, Astrochiton. Quibus titulis ac cognominibus honoratus in sacris fuerit Bacchus, vide sis luculentum hymnum conscriptum a Daniele Heinsio, (b) in quo omnia nomina Baccho dicata occurrunt. Mitto aliorum deastrorum vanos apices, a Barnaba Briffonio, (i) sollicita cura excussos. Hanc ob causam Callimachus (k) inducit Dianam, petentem a Iove, cum dono virginitatis perpetuæ nominum ac titulorum multitudinem.

Δός μοι παρθενίην αἰώνιον, ἅππα, Φυλάσσειν,
καὶ πολυωνυμίην ἵνα μὴ μοι Φοῖβος ἐρίζη.

Hem geminam turpitudinem! alteram, non dissimulatæ impotentia, qua fragilis & ad impudicitiam sollicitanda dea superiorem deum supplex compellat, ut sibi liceat virginem esse; vel, ut versum hunc Naso interpretatus est: (l) *da mihi perpetua, genitor charissime, dixit, virginitate frui*: alteram livoris atque invidia, quod Apolline fratre, multis cetera nominibus superbo, nolebat esse inferior, sed furia Alecto saltem par, cui Maro quidem (m) nomina mille, sed & mille nocendi artes adscribit. Quanquam Ezech. Spanhemius (n) recte observet, hanc πολυωνυμίην non soli inter gentilium deas Dianæ obtigisse a Iove, sed Veneri quoque, Theiæ Solis matri, Baccho, Parcisi, Mercurio: & solerter omnino moneat, hanc ipsam πολυωνυμίην inter præcipuas deorum apud gentiles prærogativas extitisse; quæ nempe eosdem tum pluribus locis, unde passim indita iis nomina, solenniter cultos arguebat; tum ob diversa & insignia quidem

(g) lib. XL. Dionys. (b) Extat inter eius Poemata, Monobibl. Eleg. XV. (i) lib. I. Form. pag. 48. seqq. (k) hymno in Dian. v. 6. (l) lib. I. Met. fab. 9. (m) lib. VII. Æneid. v. 337. (n) Observat. in hymnos Callim. p. 129.

dem, quibus illi præesse credebantur, munia, multiplicesque eorum potestates seu *Θυγάμεις*, & collata inde varia in genus humanum beneficia, continue celebratos.

XI. Quid de mimica gesticulatione dicam, inter precandum sæpe adhibita? Inclinato capite orabant, manu ad os relata: atqui ista irrisum hauri raro spectabant, dum tali cervicis inclinatione, svaviisque ad deastros iactatis, suæ potius avaritiæ atque libidini, quam honori numinum consultum irent. Ridet hanc hypocrisin *Persius*, (o) nobiles sui ævi Romanos inducens, qui humili gestu devotam quandam erga deos reverentiam videbantur testari, sed interea murmure tacito necem amicorum, & inventionem thesauri sibi optabant. *Ille sibi introrsum & sub lingua immurmurat, ô si ebullit patruî præclarum funus, & ô si sub rastris crepet argenti mihi seria dextro!* Ad reliqua. In hac enim satyra longe pulcherrima, iniquas illas & ridiculas Romanorum preces exagitat: reprehendit etiam & insectatur mimicos ac superstitiosos ritus, quibus vetulæ veneficæ utebantur in suis precationibus & lustrationibus super nepotes vel natos. Manus ad cælum erigebant, cum tamen irritas dicerent preces esse, quæ tenderentur in cælum, nisi numinis invocandi simulacrum oculis ipsorum obversaretur. Digna sunt *Arnobii* verba, (p) quæ hic adducam. *Non (inquiunt) idcirco attribuimus diis templa, tanquam humidus ab his imbres, ventos, pluvias arceamus, aut soles: sed ut eos possimus coram, & cominus contueri, affari de proximo, & cum præsentibus quodammodo venerationum colloquia miscere: sub axe enim nudo, & sub æthereo tegmine (audi hypocrisin) invocati si fuerint, nihil audiunt; & nisi de proximo admoveantur his preces, tanquam nihil dicatur, obstructi atque immobiles stabunt.* Adde simulacrorum vultus, ita non raro ab artificis manu expressos, ut meretricum

(o) *Sat. II. v. 9.* (p) *Lib. VI. adv. gentes.*

tricum speciem potius, quam dearum referrent. Perinde, ut de modernis Italiae pictoribus refert *Gvil. Burnetus*, (q) vix aliquem huius artis eximie peritum inveniri, qui suas non concubinas divarum vultibus exprimeret: imo monachos ac moniales ea calliditate amatorias artes incrustare, ut monachus quidem speciem S. Antonii, monialis S. Catharinae Senensis prae se ferentes, mutui amoris sint incitamenta; illo in S. Catharinae, hac in S. Antonii vultibus libidinoso obtutu conscios amores refrigerantibus. Capite operto ac velato orabant, qui tamen Saturno, tanquam veritatis numini, cui nihil tectum ac coopertum esse queat; Honori item ac Herculi, quorum aperta ac patens sit gloria, aperto capite (r) rem divinam fecerunt. Rem profecto ridiculam. Itane ergo reliqui dii humanarum rerum inscii, quorum decus ac gloria in obscuro lateat? Exprobrat hanc gesticulationem pagani *Tertullianus* in Apologetico: *Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis: capite nudo, quia non erubescimus: denique sine monitore, quia de pectore oramus.* Cuncta apposite. Modum orandi Christianorum opponens gentili, manus expansas e diametro obvertit aram tenentibus: caput nudum, velato: absentiam monitoris, praesentiae pontificis concipientis verba voti. Aras tangebant, & signis deorum adolvebantur, quos interea non puduit supplices, & ad aras velut asylum confugientes, aris abstrahere, imo plane ad eas mactare. Non alio fane consilio in expugnatione Troiae, quam ut a saevitia victorum securae essent, Hecuba ac natae ad aram properarunt, quae ipsa quoque maritum suum, regem Priamum, iuvenilibus armis indutum aspiciens, aram conscendere iubet, & ita dicit: (s) *non tali auxilio, nec defensoribus istis*
tempus

(q) *In Itinerar. p. 196. seqq.* Cor. B. Tentzel. *in Colloqv. Mensr. Annis*
1691. pag. 587. (r) *Vid. Macrobi. lib. I. Saturnal. cap. 10, & lib. III.*
cap. 6. (s) *Virgil, lib. II. Aeneid. v. 521.* (q) *q. v. II. 2 (6)*

tempus eget, non si ipse meus nunc adforet Hector: huc tandem concede, hac ara tuebitur omnes; quo dicto senem hunc in sacra sede locavit: sed nihil profuit religio miseris hominibus, spreto numinis honore a Pyrrho occisis. Sylla, pietatis & reverentiae erga deorum aras immemor, Aristionem, qui in Minervae templum confugerat, vi extractum interfici iussit. (t) Cum Pausanias proditionis pustularetur, & ea de causa malum sibi inferendum praesentens, & in templum Minervae confugiens, opem divinam imploraret, Spartani pietatis ac reverentiae in deam obliti, ostio templi obstructo, eidem per inedia moriendi necessitatem intulerunt. (u) Passis denique crinibus, solutis ac demissis, supplicabant; scilicet quos ungendis delibutos suis saepe numero amasiis in gratiam laxabant: id quod multis posset corroborari testimoniis atque exemplis, nisi ita proclamatum esset, ut probatione non egeat. Iuvat tandem mimicam hanc gesticulationem verbis Senecae ab *Augustino* (v) adductis complecti: *In Capitolium* (scribit) *perveni, pudebat publicae dementiae, quod sibi vanus furor attribuit officii. Alius numina deo subiicit, alius horas Iovi nunciat, alius lictor est, alius unctor, qui vano motu brachiorum imitatur ungentem. Sunt, quae Iunoni ac Minervae capillos disponunt, longe a templo, non tantum a simulacro stantes, digitos movent orantium; sunt, quae speculum teneant: sunt, quae ad vadium sua deos advocent: sunt, qui libellos offerant, & illos causam suam doceant. Apage histrionum ineptias, agyrtis quam precantibus convenientiores!*

XII. Iam illa quoque mentis fluctuatio, qua miseri homines velut incerti ferebantur, quo vel nomine sua numina compellarent, vel qua fiducia possent erigi preces suas exaudium

(t) Pausanias in *Attic.* p. 17. (u) Nepos in *eius vita.* (v) *Lil. Civ. Dei cap. 10.*

ditum iri, quid sapit aliud, quam apertam hypocrisin? Certum omnino est, infelicissimos homines, in summa rerum divinarum ignorantia nescivisse, quem potissimum deum adorarent. Cum enim ingentem turbam deorum, & numerum utriusque sexus haberent, id operæ quidem dederunt, ut suo quemque nomine alloquerentur; ceterum ubi de nomine & sexu incertierant, hac usos formula compertum habemus, (x) *sive deuses, sive dea*: ne, ut Gellius auctor est, (y) *aliud pro alio nominando falsa religione populum obligarent*. Quid? quod ab Hierophantis illis priscis, ne insulsa religio vilesceret, variæ numinum formæ effingebantur. Illecebris enim opus erat, quo simplices ac incauti mortalium animi ad fucatam superstitionem allicerentur. Id quod Strabo suo iam tempore scite advertit, in hæc ingenua verba erumpens: (z) *Fieri, inquit, non potest, ut mulierum ac promiscua turba multitudo philosophica oratione excitetur, ducaturque ad religionem, pietatem, ac fidem: sed superstitione præterea ad hoc opus est, quæ incuti sine fabularum portentis nequit*. Etenim fulmen, ægis, tridens, faces, angues, bæstæque deorum thyrsis præfixæ, atque universa prisca theologia, fabulae sunt, receptæ a civitatum auctoribus, quibus veluti larvis insipientum animos terrerent. Risum profecto meretur spissa hæc mentis hæsitatio, lepidisque fabularum integumentis incrustata hypocrisis, sublato cachinno a Prudentio alibi explosa: *Quos lana terret discolor in stipite, quos sæpe falsus circulator decipit: quibus omne sanctum est, quod cavendum vanulæ edentularum cantilenæ svaserint*. Et quid, quæso, attinebat in hymnis ac precibus his identidem verbis uti: *sis*

III, p. 104.
 (x) Conf. Arnobius lib. IV. adv. gentes, & Seldenus de diis Syris pag. 239. (y) Lib. II. noct. Attic. cap. 28. (z) Lib. I. Geograph. ex interpret. Guil. Xylandri.

ti: sis propitius mihi, faveas mihi, (a) & similibus; cum metuerent, imo suspenso inter precandum animo sollicitarent deos, sibi pessima quæque immittentes, ut Veiovem, Averruncum, Morbonam, Febrim? Quid attinebat igni, qui & Vestæ sacer, & a Persis ut numen cultus, minari, eam protinus aquæ immissum iri, nisi, qui ignem invocaverat, voti compos fieret? (b) Imo, quid attinebat hymnis ὑποπεμπτικοῖς (c) deos abeuntes prosequi, cum scirent nec omnipræsentes esse, nec se ab iis, velut absentibus, posse iuvari? Confer capitis primi Th. XI.

XIII. Restat ut probem, easdem gentilium preces fuitiles præterea fuisse, atque impuras. Notat *Lactantius*, (d) paganos in quodam Herculis sacro non ἐν Φημίᾳ, h. e. bonis verbis, sed maledictis & execratione rem divinam fecisse, eaque pro violatis habuisse, siquando inter solennes ritus vel imprudenti alicui exciderit bonum verbum. Hæc profecto non sacra sunt, sed sacrilegia; non preces, sed imprecationes: in quibus id sanctum ducitur, quod in aliis si fiat, etiam severissime vindicatur. Iisdem familiare & hoc erat, post deos invocatos, & preces ad eos fufas, addere scurriles quasdam blanditias, quibus eos demulceant, & ad preces suas exaudiendas, tribuendaque quæ petuntur, alliciant: delicias eis quodammodo facientes per earum rerum, quas illis gratas esse norunt, obtestationem: id quod ductu auspicioque vocalæ SIC fieri solitum. Tales sunt istæ apud *Martialem* (e) preces, ad Phœbum directæ: *Fac rata vota patris, sic te tua diligit uxor, gaudeat & certa virginitate soror. Perpetuo sic flore mices; sic denique non sint*

L 3

tam

(a) Conf. Ovid. lib. VI. *Metam. fab. 4.* & Spanhem. *observatt. in Callimach. pag. 751.* (b) Ut ex Plutarcho docet Adr. Iunius. lib. II. *Ani- madvers. cap. XI.* Vide Gruteri *Tom. IV. Thesaur. Crit. pag. 371.* (c) Vid. Scalig. lib. III. *Poetic. cap. CXIII. p. 374.* (d) Lib. I. *divin. Instit. cap. 21.* (e) Lib. IV. *Epigr. 45.*

tam longa Bromio, quam tibi, Phœbe, coram. Quid scurrilius, quid futilius hac prece? Blanditur Phœbo, ut eum sua diligat uxor: at quænam ista? Certe, siue hæc Cyrene sit, ab Apolline raptâ & in Libyam translata, ut vult *Pindarus*; (f) siue Daphne, Penei filia, in laurum versa, ut *Ovidius* (g) utrobi- que illudit deo, ibi plagiarum, hic mœchum eum faciens. Blan- ditur præterea, ut soror Diana fruatur certa virginitate: quam dum certam esse optat, de hac dubitat. Tandem & eo ipso blan- ditur, quod Bacchi victorem in capillitii decore præoptat, at- que sic de re ludicra duo ista numina inter se committit. Mul- to scurrilius istud, ad Mercurium ab eodem poeta (h) de- promptum: *Cyllenes, cœlique decus, facunde minister, aurea cui torto virga dracone viret: sic tibi lasciui non desit copia furti, siue cupis Paphien, seu Ganymede cales.* Piget interpretem a- gere impurissimi voti, quod ex deo furem, adulterum, cinæ- dum facit. Et quamvis forte per lasciuia furti ad adulteria poe- tam hic respexisse quis dicat, non deest tamen alius qui callidi- tatis eum arguat, *quicquid placuit iocoso condere furto.* Furum certe deum fuisse, & furtivis cum Laverna fraudibus præsedisse, e poetarum scriptis usque adeo notum est, ut a mercatoribus et- iam rogatum legamus, quo lucra tribueret, & emptoribus ver- ba dare eis in promptu esset. Recitat talium precum formulam *Ovidius*, (i) dum mercatores olim ita Mercurium invocasse scribit: *da modo lucra mihi, da factæ gaudia lucro, & fac ut emptori verba dedisse iuvet.* Gemina tradit *Horatius* de Laver- na, furum itidem dea, quam impurissimis votis gentiles eo sollicitaverant, ut perpetrandis non modo furtis facilem se præ- beret, sed & occultandis. Ita enim hac de re sonant improba vota: (k) *pulchra Laverna, da mihi fallere, da iustum sanctum-*
que

(f) in *Pieb. Od. LX. pag. 302.* (g) *Lib. I. Met. fab. 9.* (h) *Lib. VII. Epi- gr. 73.* (i) *Lib. V. Fast.* (k) *Lib. I. Epist. 16.*

que videri: noctem peccatis, & fraudibus obiice nubem. Quorum verborum tenor idem vult, ac ſi diceres: o bellula furum dea, Laverna, da mihi ut alios artiſcioſe poſſim fallere, & interim iuſtus ſanctusque a populo poſſim videri: da mihi, ut ſi non apud me bonam conſcientiam, ſaltem apud alios bonam famam habeam: & ob id meis fraudibus ac impoſturis atram noctem & denſiſſimas tenebras obiice, ne quis peccata mea ac reclinās audire, videre, & deprehendere queat. Futilibus etiam accenſendæ muliercularum ac nutricularum preces, quibus alumnis ſuis neſcio quas nugas a Iove expetebant. Sic enim preces ſuas componere ſolebant ſtolidæ hæ aniculæ: Utinam hic puer in maximorum principum auguſtiſſimas familias adſciſcatur! Utinam ſummi reges & principes eum ſibi generum exoptent? Utinam puellæ & virgines, huius pueri venuſtate elegantiaque incitatæ, certatim eum ad ſuam conſuetudinem & ſupra alliciant, rapiantque; Utinam quoque locorum pedes ille fixerit, ibi continuo roſæ enaſcantur. *Adi Perſium Sat. II. Hunc optent generum rex, & regina: puellæ hunc rapiant; quicquid calcaverit hic, roſa fiat.* Præterea illorum preces, qui cum vitam longævam, & bonam e diis valetudinem precari ſolebant, interim gula & crapula omnis generis morbos, & immaturam ſenectam, adeoque ipſam ſibi mortem accerſebant. Quæ enim hæc ſtultitia eſt? quæ amentia? commodam valetudinem, ac nervoſum robuſtumque corpus ad conſequendam ſenectutem a diis expoſcere, & nimio interim luxu affligere corpus, ſequè ipſum in ægritudine, ac voluntarios morbos præcipitare. Audiendus hic idem poeta: *Poſcis opem nervis, corpusque fidele ſenectæ: eſto age, ſed grandes patinæ, tuccetæque craſſa adnuere his ſuperos vetuere, Jovemque morantur.* Ad fuitiles quoque preces referendum eſt carmen, quo evocari ſolebant dii tutelares, & aut urbes, aut exercitus devoveri; cuius formulam legis

ſis

sis apud *Macrobiū*: (l) nec minus preces ad Famam deam fusæ, in Minervæ Chalcioecæ fano, cuius ex Polyæno meminit *Meursius*. (m) Nec prætereundus Corinthiorum mos, qui Veneri, quem præcipuo cultu venerabantur, magnis de rebus supplicaturi, exoratrices meretrices adsciscebant, eventu, ut persuasiant, salutari plerumque, siquidem harum precibus placata dea, arcem & propugnaculum Græciæ, Corinthum, Persis prodere noluerat. Denique si quis ab ea quicquam enixius flagitaret, vovere consueverat, se aliquot meretrices in dei famulitium adducturum. Tales vero Veneris fuere famulæ, tales ministri & sacerdotes, qualis ipsa hera. Nam ut eius simulacrum stabat plane nudum, simile scorto in fornice præstanti: ita invicem deperire & commisceri turpiter, negotium valde sacrum æstimabatur. Confer *Athenæum* (n) de impudicis huiusmodi sacris memorantem, qui ne aliorum quidem sacrorum impuros ritus plane relinquit intactos.

XIV. Claudam hoc caput, si paucis modo de ea precum hypocrysi dixero, quæ Helenam, infame scortum, & quorundam principum superbiam mansit. Quis credat, illam totius Græciæ pestem, illam Troiani belli facem, divinum adhuc honorem fuisse promeritam? Et tamen de Laconibus, præter *Isocratē*, (o) & *Pausaniam*, (p) refert *Herodotus*, (q) eos foeminam non deabus modo adnumerasse, sed templum etiam in eius honorem ædificasse, eo in loco, quem Therapnen vocabant. Quærentibus causam collatæ divinitatis, non alia occurrit, quam producta a Pausania, eius scilicet ope Aristonis regis uxorem, quam maxime deformem in matrimonium duxerat, e deformi formosissimam factam. Ita enim allegato loco Pausanias:

(l) *Lib. III. Saturnal. cap. 9.* (m) *Lib. I. Miscell. Laconic. cap. 6.* (n) *Lib. XIII. Dipsosoph. c. II.* (o) *In encomio Helenæ.* (p) *In Laconicis.* (q) *Lib. V. & Hesychius in Καραθρα.*

nias: *Aristoni vero, cum uxorem duxisset, quam inter virgines Lacedamonias maxime deformem narrant, inter mulieres vero formosissimam ab Helena factam esse, filius natus est Demaratus.* (r) Facile ex his de precibus numini eius dicatis coniicias, quales fuerint: erant nempe futiles & absurdæ, ut turpibus vetulis, puellisve, formæ contingat venustas. Pari hypocrisi coinquinatissimis principibus delatæ preces, religiosæ hæ quidem, imo cum podolatria adhibitæ. De Diocletiano, Imperatore multo superbissimo, satis aperte *Pomponius Lætus*: (s) *Diocletianus Romanorum principum victoriosissimus, divinos honores Imperatoribus Augustis habendos præcepit. Nam cum priores ut Consules salutarentur, primus ipse voluit adorari, velut in eo esset cœlestis maiestas. Imperatores antea manus exosculandas nobilibus præbebant, post suis manibus sublevabant ad oris osculum. Vulgus genua exosculabatur. Diocletianus edicto sanxit, uti omnes sine generis discrimine prostrati, pedes exoscularentur, quibus etiam venerationem quandam adhibuit, exornans calceamenta auro, gemmis & margaritis, quod fecisse ante Caium Caligulam memorant. Quæ num ex vero scripta sint, in medio relinquo. Primum enim inter Cæsares, qui se adorari voluerit, reperio C. Caligulam fuisse, de quo Svetonius in Vitellio cap. 2. prodit, Lucium Vitellium, miri in adulando ingenii hominem, primum extitisse, qui C. Cæsarem adorari ut Deum instituit. Et de Caio quidem Caligula, qui Pompeio Penno, viro consulari, sinistrum pedem osculandum porrexit, res est certissima: quem proinde Seneca falsis plane dicteriis exagitat, (ff) ut loco adducto legi potest.*

M

CÆ-

(r) Conf. Meursius lib. IV. Misc. Lacon. cap. 16. (s) In Compend. Rom. Hist. Tomo 2. Scriptorum Hist. Augustæ, edit. Sylburgianæ in fol. Francof. A. 1588. pag. 528. (ff) Lib. II. de Benef. cap. 12. Adde, quæ de Caio & Diocletiano, divino honore coli volentibus, ex nummis observavit Spanhemius de Usu & Prest. num. p. 389.

C A P V T VI.

De Hypocrisi Gentilium circa Vota.

CONSPECTUS DICENDORUM.

Vota precibus h. l. contradiſtincta. Qua acceptione intelligenda. Votorum apud Iudeos quadruplex classis. Horum, cum votis gentilium affinitas, ac difformitas. 1. Gentilium vota alia eucharistica, alia pedagogica. 2. Eucharistica alio nomine dicta Donaria, Munera, Anathemata, Tabellae votivae. Donaria cum donativis non confundenda. Donaria quo sensu hic loci capienda. Munera num de oblationibus parvarum duntaxat rerum sumi debeant. Anathemata quae. Salmasius observatus. Tabellarum votivarum descriptio. 3. Vovendi formulae apud Romanos usu receptae. Literarum abbreviatarum, quarum in votis nuncupandis frequentior usus, interpretatio. 4. Foeda in concipiendis eucharisticis votis ostensa hypocrisis (α) ratione Obiecti, utpote a diis ad homines ipsos deflexa. Imperatoribus nomina deorum indita. Indita quoque Imperatricibus. Ultrumque demonstratum ex nummis. 5. Iisdem solennia vota nuncupata, & qualia. Vota imperatoribus suscepta, hant secus ac deorum, iureiurando confirmata. Tertulliani & Arnobii in turpem hanc adulationem inveſtiva. Ludi etiam sacri Principibus devoti. Nec minus sella deorum iis posita. 6. Eadem hypocrisis ostensa (β) quoad materiam Votorum. Donaria diis primitus offerri solita erant rudia, & ex animi simplicitate profecta. Fictilia pleraque & lignea. Iupiter fictilis. Sequuta argentea, aurea. 7. Aurum a donariis deorum prohibitum. Tempia deorum votis conceptis superbe erecta.

erecta. Aurum templis devotum avaritia quorundam impune subtractum, diisque illud. 8. Ludi, victima, luci, oppida, ades sacra, clypei, torques, tropaea, corona, voto suscepto diis dicata. Hypocrisis in singulis hysce donariorum speciebus ostensa. Donaria deorum meretricibus erogata. Locus Michæ cap. i. v. 7. illustratus. 9. Ver sacrum devotum. Quomodo dii talibus donariis decepti. X. Gentilium vota pedagogica qua in resita. Locus Ionæ cap. i. v. 16. explicatus. ii. Simulatio circa huiusmodi vota detecta. Locus Plauti de diis patellariis. 12.

I.

ANte omnia præmonendum est, Voti notionem (quam a vovendo derivat *Vossius* (a) vovere autem a *Boæv Cas. Scaliger*, (b) ut proprie de iis dicatur, qui contentiori voce Deo spondendo aliquid se obligant) non h. l. ita accipi, ut precationibus æquipolleat; quo sensu vota cum precibus sæpe promiscue posita legimus: sed prout denotat sponsonem, factam numini, pro obtinendo quopiam aut iam obtento beneficio, cum firmitate aliqua & obligatione ad illud, quod prius erat liberum agere. Ubi vicissim tenendum, non de ea Votorum acceptione nobis hic sermonem futurum, quæ Iudæis olim erant in usu, & notante *Ludovico Capello* (c) in quatuor classes disponebantur, in votum specialiter sumtum, anathema, naziræatum, & iuramentum seu adiurationem: sed quæ inter gentiles erant recepta, & putatitiis diis præstari solita. Quanquam enim ex parte subiecti, seu ipsius voventis, quædam inter hæc vota reperiatur affinitas, quod utrobique adsit α) *deliberatio*, quæ est rationis, decernens se Deo aliquid polliceri,

M 2

pro-

(a) In *Etymol. pag. 656.* (b) *Exercit. CLGX. sect. 1.* (c) *Diatr. pæcul, ad Matth. XV. 5.*

(β) *propositum*, quod est voluntatis; firmiter statuens se rem aliquam velle vovere, (γ) *sponsio*, quæ est utriusque, & rationis & voluntatis, consummans tandem, id est, fidem obstringens, hominemque Deo obligans: (δ) magna tamen est difformitas tum ex parte huius ipsius subiecti, quod ibi fideles sunt, hic pagani: tum ex parte obiecti, quod ibi DEus, hic dii: tum ex parte materiæ, seu rei devotæ, quæ hic non raro fuit indubitata, impia, & illicita, impossibilis, levicula, & inepta, imo periculosa; ibi talis non item, sed e diametro his opposita: tum denique e parte formæ ac finis, quæ hic fuere *ἀπιστία*, & simulatæ pietatis ostentatio; ibi fides, & præcipue gloria DEI.

II. Talia vota, gentilibus nimirum familiaria, duorum præcipue generum fuisse legimus. Vnum dici potest eucharisticum, seu grati animi, quod nuncupabant ingenti periculo, metu, vel labore pressi, quod postmodum periculo tali, metu, vel labore defuncti solvere dicebantur, cum in fanis suis, aut a libi, Dona, tabulasque votivas suspenderent; quo nimirum insigne aliquod, tum suarum miseriarum, tum grati erga servatores deos animi monumentum locarent. Huc referri etiam debent ea dona, quæ diis vovebant occasione rei lætæ, quoties boni ominis causa, sub auspiciis vel novæ dignitatis atque imperii, vel reportatæ victoriæ, vel ineundi coniugii, vel alterius rei prosperæ, in signum grati memorisque animi certa anathemata iis dicare solebant. Alterum dici potest pædagogicum, seu legalis observantiæ, quo vel ieiunium certi temporis, vel quarundam rerum abstinentiam, vel peculiare circa œconomiam sacri cultus servitium, vel aliam quandam rem, non significatione externæ pietatis, munere diis dato conspicuæ; sed interna devotione vel corporali exercitio præstandam vovebant.

III. Prio-

(δ) Conf. Balduin. in *Cas. Consc. lib. II. cap. 8. in Proœm.*

III. Prioris generis vota, eucharistica dicta, alio nomine Donaria, Munera, Anathemata, Tabulæ etiam votivæ appellari siveverunt, sive quod votæ essent, aut ex voto suspensæ, sive quod descripta hominum vota continerent. Donariorum frequentissima passim apud classici auctores mentio: quæ tamen cum donativis non perperam confundenda, cum donativum sit λαμπρὰ ἐπίδοσις, iuxta Vossium, (e) hoc est, quod Imperator largitur in milites, velut congiarium, quod populo: donarium autem sit munus diis oblatum. Ac tametsi donarium pro ipso potius loco, in quo dona reponuntur, capi interdum soleat, ut non modo ex Gellio, (f) sed latinorum etiam poetarum principe liquet, ita scribente: (g) *tempore non alio dicunt regionibus illis quasitas ad sacra boves Iunonis, Et uris imparibus ductos alta ad donaria currus*: negari tamen non potest, quin id potissimum donarii nomine veniat, quod vel usibus sacris impenditur, vel ornamento & honori deorum in fanis locatur. In hoc omnino sensu vocem accipit Lucanus, (h) dicens: *non illi Libycæ posuerunt ditia gentes templa, nec Eois splendent donaria gemmis*. In hoc sensu apud alios quoque, nominatim Macrobius, Porphyrius, Achillem Tatium, (quorum loca allegare hic piget) occurrit: etsi non negem, apud Tacitum (i) donariorum etiam militarium mentionem iniici. Par est vocabuli Muneris usus, quod frequenter in hac acceptione sumi legimus, ut donaria diis præstari solita innuat. Nec est, ut eorum opinionem hic morer, qui munera de rebus parvis, hominibus dari siveitis, intelligi malunt; prout dona e contrario de grandioribus, quæ diis debentur: cum poetæ saltem verbis refelli possint, munera cum hominibus tum diis conferri scribentis: mune-

M 3

ra,

(e) In Etymol. p. 217. (f) Lib. II. noct. Attic. cap. 10. (g) Virg. III. Georg. v. 531. cui acceptioni etiam Taubmannus accedit. (h) Lib. IX. Pharsal. v. 515. (i) Lib. I. Annal. cap. 44.

ra, crede mihi, placant hominesque deosque: placatur donis Iupiter ipse datus. Certe munera non de parvis duntaxat, sed magnis propemodum erogationibus accipienda esse, luculentis ex historia Romana exemplis docuit *Petrus Faber*, (k) ea de re, si placuerit, legendus. Anathemata vero, (ἀναθήματα contra-
distingvenda, quæ *Hesychius* in Lexico non in-scite νοσηήματα, h. e. ornamenta interpretatur) illa in sacris donorum genera denotasse, quæ suspendi poterant, aut in excelso & conspicuo loco statui, (ut erant phialæ aureæ & argenteæ, tripodes, acerræ, corollæ, & similia) ex Polluce doctè advertit *Salmasius*: (l) quanquam non admittat, eandem vocem de terra, agro, ædificio, pecore, arbore, vel etiam homine, diis consecratis ac dedicatis, apud ullum scriptorem Græcum positam legi, cui *Svecerus* tamen hac in re (m) non inepte obnititur. Tabellas denique votivas, quæ semper cum voto in delubris aut fanis gentilium suspendebantur, pro votis accipi solere, apud *Tomastinum* (n) reperias, & in primis apud *Rutgersium*. (o) Nam ut in his supplices sortem suam, milites pugnas & campos cruore sparfos, ægroti cadaverosam sui faciem, partemque affectam, naufragi vestes madidas, tempestates, ventorum rabiem, quas-fatas rates, noctes & hyemes exprimebant: ita vota in primis nuncupabant, quibus se diis servatoribus gratiam, non verbis duntaxat, sed donis etiam extantioribus (nisi fortunæ voventium forte obicem iis ponerent) bona fide relatu-
bantur.

IV. Atque hinc quidem sequentes natæ sunt formulæ: Vota concipere, facere, effundere, emittere, nuncupare, suscipere, promittere, destinare, figere, apponere, expungere, solvere, signa-

(k) *Lib. II. Semestr. p. 126.* (l) *Exercitt. Pliniani pag. 767.* (m) *In Thes. Ecclesiast. p. 273.* (n) *De Donar. ac Tabell. Votiv. cap. I. & II.* (o) *Lib. V. Var. lect. cap. 5.*

signare,nectere,pacisci: voti reum esse, esse damnatum voti, vel voto: quas singulas fide auctorum classicorum hic velle corroborare, & tædiosum foret, & inutile propemodum. Nec prætereunda sunt locutiones in doctis lapidibus vel marmoribus observatæ, quas certis characteribus expressas, expositasque, e *Corpore Inscriptionum Gruteriano*, opera Grævii paucis retro annis edito, excerpere, & legentium obtutui hic subiicere placuit: AR. V. V. D. Aram votam volens dedicavit. XX. 5. C. V. P. V. D. D. communi voluntate publice votum dedicarunt. XLVII. 9. D. M. V. diis manibus votum, DCXIV. 6. D. S. P. V. I. S. L. M. de sua pecunia votum iure solvit libens merito. XCVII. 3. EX. V. ex voto. II. 8. EX V. P. ex voto posuit. LVII. 7. P. V. V. L. S. pro ut votum voverat, libens solvit. XL. 9. S. M. A. L. S. Sacrum memori animo libens solvit. CXXX. 8. V. D. D. Voto dedicatum. XVI. 4. V. L. S. Votum libens solvit. XL. 15. V. M. S. Voto merito suscepto. III. 3. V. S. Votum solvit, vel voto suscepto. XX. 2. V. S. A. L. P. voto suscepto animo libens posuit. *passim*. V. S. C. voto suscepto curavi. XXVI. 4. V. S. DON. DED. Voto suscepto donum dedit. XVIII. 8. V. S. I. F. Voto suscepto iussit fieri. XCI. 7. V. S. L. D. D. D. voto suscepto libens dat, donat, dedicat. XLIV. 7. V. S. S. L. M. Votum susceptum solvit libens merito. XIII. 10. V. S. L. M. voto solenni, libero munere. MLXVI. 3.

V. Iam vero ut nulla prorsus probatione eget, Obiectum, seu terminum, ad quem dirigebantur talia vota, deos deasve apud gentiles fuisse: ita profecto detestandam hypocrisin satis superque ediderunt, quod sanctissimum adeo, ut iactabant, cultum, sordida quadam adulatione Augustis Cæsaribus, sæpe indignis, & qui hostes censebantur Reipublicæ, deferrent; non tantum deorum dearumve cognomine insignitis, sed quibus præterea vota etiam solennia nuncuparent. Dei quidem nomina iis fuisse indita, vel illæ in nummis frequentes inscriptiones o-

sten-

stendunt, ΙΟΥΛΙΟΣ ΘΕΟΣ, (p) ΘΕΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΣ, in Augusto: ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΘΕΟΣ ΕΔΕΣΣΑΙΩΝ, in Tiberio: (q) ΚΑΙΣΑΡ ΘΕΟΣ ΘΕΟΤΥΙΟΣ, in Claudio: (r) DEO ET DOMINO NATO AVRELIANO AVG. (s) Sic Iovis cognomen sapissime Imperatoribus tributum legimus. Diocletianum IOVEM INVICTVM Romani, (ss) Adrianum Athenienses ΟΛΥΜΠΙΟΝ ΚΩΤΗΡΑ ΤΟΝ ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ (t) nominabant. In nummo Othonis aureo, quem adducit *Henr. Thomas Cbifletius dissert. de Othonibus aereis pag. 6.* videas Othonem sedentem habitu Iovis custodis, urbem custodia sua, Iovis instar tuentis; idque Augusti exemplo, cui Poeta *lib. IV. Carm.* hoc encomio adulatur: divis orte bonis, optime Romulæ CVSTOS gentis; &c. Ipsum Commodum Romanum Herculem vocabant veteres; (u) sicut Genii nomine venerabantur Antoninum Pium, (v) quasi Senatus tutelarem deum. Eadem ratione Domitianus, GENIVS POPULI; (x) Traianus, GENIUS EXERCITVS; (y) (forte, quod ille magis populo, hic exercitui magis placeret) Augustus, ΘΕΟΣ ΣΥΝΚΑΙΤΟΣ (z) Livia, ΘΕΑ ΡΩΜΑ vocabantur. (a) Coloniis etiam Romanis ea placuit adulatio, ut quem deum deamve maxime colerent, Imperatores Augustasque appellarent. Ita enim Faustina iun. ΚΟΡΗ ΣΩΤΕΙΡΑ Cyzicenis dicta est, quod illi Proserpinam præcipuam & tutelarem deam habebant, ut *Vaillantius (b)* perhibet. Eandem, sed seniore, sub Veneris Augustæ specie *Begerus*, (c) sub Cybeles in templo sedentis figura *Spanhemius* sistit,

(p) *Hardvin. Num. sel. p. 39.* (q) *Id. loc. cit. pag. 444.* (r) *Vaillant Num. Imp. P. II. ed. nov. pag. 69.* (s) *Hardvinus loc. cit. pag. 574.* (ss) *Tristanus Comm. Hist. T. III. pag. 334.* (t) *Hardvinus Num. sel. pag. 17.* (u) *Begerus Thes. Palat. P. I. pag. 89.* (v) *Patinus Num. Imp. pag. 213.* (x) *Tristanus loc. cit. pag. 219.* (y) *Patinus loc. cit. pag. 390.* (z) *Id. pag. 58.* (a) *Ibid. in eodem nummo.* Conf. *lobertus in Notit. rei nummariae p. 137.* (b) *Select. Num. max. modul. pag. 36.* (c) *Thes. Palat. pag. 311.*

sistit, (d) addita epigraphe: MATRI DEUM SALUTARI, ut vel hinc concludere liceat, eandem personam etiam diversa sub specie fuisse cultam.

VI. Quod adulationis genus non intra deorum dearumve cognomina, Augustis Cæsaribus collata substitit, nisi solennia etiam vota iis nuncuparentur. Erant vero hæc duplicis generis: alia, quæ diis solvebantur pro incolumitate principum: alia, quæ ipsis principibus destinabantur, non secus ac diis. Prioris generis etsi iniusta non essent, (cum & Christianis usu veniret, ut ethnicis imperatoribus voverent (e) *vitam prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum,*) non carebant tamen omni hypocrisi. Sed cum de talibus votis, utpote quæ a precibus parum differunt, præsentis instituti labor non agat, nihil attinet de iis prolixior hic esse. At posterioris generis vota, tota quanta, & singularem omnino & propudiosam plane hypocrisin sapiunt. Cum enim spurca apotheosi, divinos honores humanæ etiam sorti admetirentur, & consecratis principibus templa, aras, sacerdotes, sacrificia, festa, oracula, deorum vestimenta, animalia, sceptræ, faces, sellas, currus, statuas, omnemque adeo divinitatis cultum voverent, quis e talibus votis non coniiciat hypocrisin, sincere deos suos non coluisse, qui tam protrita adulatione divinum cultum humanæ substernerent infirmitati? Plura de hac apotheosi sequens docebit dissertatio: nunc duo duntaxat ad acuendam gentilium hypocrisin adduxisse iuvabit; alterum, quod cum vota diis suscepta interposito iureiurando interdum confirmarent, hunc iurisiurandi ritum ad consecratos quoque principes extenderent, utpote per quorum genium obtestari solebant: alterum, quod votis huius-

N

modi

(d) *Notis ad Cæsares Iuliani pag. 215.* (e) *Conf. Tertull. in Apolog. cap. 10.*

modi solenniter conceptis perinde ludos sacros consecratis principibus voverent, quam ipsis diis. Ad prius quod attinet, meminit huius rei *Svetonius*; (f) dum Cæsare per Brutum & Cassium e vivis sublato de concitata plebe necem Cæsaris ulciscente refert, eam prope XX. pedum lapidis Numidici solidam columnam in foro statuisse, cui inscriptum esset, PARENTI PATRIÆ: apud eandem longo tempore sacrificasse, vota suscepisse, controversias quasdam *interposito per Cæsarem iureiurando* distraxisse. Claudius Imperator, neque crebrius, neque sanctius sibi iusiurandum instituit, quam per Augustum, perhibente eodem *Svetonio*. (g) Est & elegans locus apud *Tacitum*, (h) ita scribentem: *Rubrio crimini dabatur violatum periurio nomen Augusti*. Quam consuetudinem Doctores primitivæ Ecclesiæ, ceu hypocriticam, acerrime perstringunt. Extat gravis invecitiva apud *Tertullianum*, (i) qua morem hunc in paganis castigat, dicens: *Maiore formidine, & callidiore timiditate Cæsarem observatis, quam ipsum de Olympo Iovem: & merito, si scitis. Quis enim ex videntibus non cui libet mortuo potior? Sed nec hoc vos ratione facitis potius, quam respectu representaneæ potestatis. Adeo & in isto irreligiosi erga deos vestros deprehendimini, cum plus timoris humano dominio dicatis. Citius denique apud vos per omnes Deos, quam per unum genium Cæsaris peieratur. Insectatur etiam hanc adulationem Minucius Felix, dum inquit: (k) *Eorum (Principum) nomen invocant, ad imagines supplicant, Genium, hoc est, demonem implorant, & est eis tutius per Iovis genium peierare, quam regis. Quare malebant per salutem potius, quam per genios Cæsarum iurare, ut liquet ex insigni loco eiusdem Tertulliani, (l) quem hic recitasse non poenitebit.**

(f) In *Julii Cæs. vita* cap. 85. (g) In *Claudio* cap. II. (h) *Lib. I. Annal. ad fin.* (i) *Apolog. cap. 28.* (k) In *Octavio*. (l) In *Apolog. cap. 32.*

nitebit. Sed & iuramus, sicut non per genium Caesarum, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus geniis. Nescitis genios demones dici, & inde diminutiva voce demonia? Nos iudicium Dei suspicimus in imperatoribus, qui gentibus illos præfecit. Id eis scimus esse, quod Deus voluit, & pro magno adiumento habemus. Ceterum demones, id est genios adiurare consuevimus, ut illos de hominibus exigamus, non deierare, ut illis honorem divinitatis conferamus. Quod vero attinet ad posterius, dubium non est, ludos iisdem, æque ut diis sacros decretos fuisse. Sacros, inquam. Votivi enim & Circenses isti erant, in quibus imagines principum thensis vehebantur atque carpentis. Et talium ludorum indicium fuit currus elephantorum, quem DIVO AUGUSTO S. P. Q. R. dedicasse, auctor est Xiphilinus: (m) Elephantis, qui currum Augusti trahabant, in circum ingressi, cum consue, ubi Senatores sedebant, venissent, non ultra progressi constituerunt. Singulis elephantis singuli insident pusiones rectores: Augusti vero imago sedet thensa, tenens dextra ramusculum, sinistra hastam. Similem currum Livie dedicavit Claudius apud Suetonium: (n) cuius iconem non Torrentius modo, sed Carolus quoque Patinus nobis exhibent in nova editione Græviana: Avia Livie divinos honores, & in Circensi pompa currum Elephantorum Augusteo similem, decernendum curavit. Bigas, quas muli trahebant, S. P. Q. R. MEMORIÆ AGRIPPINÆ consecravit teste eodem Patino. (o) Erat vero hæc Agrippina Caligulæ mater, ut Suetonius docet: (p) instituit matri Circenses, carpentumque, quo in pompa traduceretur. Pari honore affectum legas Germanicum, apud Tacitum. (q) Mitto plura huius rei, quæ adduci possent, exempla. Affine his est, quod observat Chimentellus, (r)

N 2

Impe-

- (m) In Nerone. (n) In Claud. cap. 11. (o) In editione Græviana Suetonii, notis in Calig. p. 33. (p) in Calig. cap. 15. (q) Lib. II. Annal. cap. 83. (r) Commentario de honore bisellii cap. 14.

Imperatoribus inter deos relatis positas & consecratas sellas, velut præsentibus, & auctoritatem atque iudicium munus exercentibus. Hem stolidissimam hypocrisin! Sellas proprie deorum fuisse, vel Monumentum Aduliticum Ptolemæi docere nos potest, ubi legas (s) Ptolemæum, reportatis tot terra marique victoriis, Marti sellam dicasse.

VII. Sed accedamus porro ad Materiam huiusmodi Votorum, h. e. ipsas res voveri solitas, quibus propius inspectis non procul arcessenda erit voventium hypocrisis. Dixi thesi tertia votorum genus duplex esse, eucharisticum aliud, aliud pædagogicum: prius itaque agendum erit de eucharistico. Etsi vero de eucharistici materia nihil certi definiri possit, cum procul dubio fortuna voventium eam variaverit, probabile tamen est, quo simpliciores erant primi homines, eo simpliciora extitisse eorum donaria, diis offerri solita. Quod assertum licet e purissimo literarum divinarum fonte ubertim possem declarare, sequar tamen, ut paganos cum paganis committam, lacunas gentilium. Sic autem *Persius* satis ingenue, (ff) cuius sententiam *Lactantius* mirifice laudat: (t) *Compositum ius, fasque animi, sanctosque recessus mentis, & incoctum generoso pectus honesto: hoc cedo, admoveam templis, & farre litabo.* Sufficere nimirum vult ad propitiandos deos, si quis animum ad preces adferat iustitiæ & æquitatis amantem, sanctos ac puros mentis recessus: tum pectus longo virtutum atque honestatis usu perfectum, atque ab omnibus pravis cupiditatibus purgatum ac liberum. Gemina sentit *Ovidius*, (u) significans se, modo pietas vera religioque adfuerit, non magnis quidem muneribus & sacrificiis, sed levissimo etiam munere, ut farre, deos placaturum: *Ante deos homini quod conciliare valeret, far erat, & puri lucida mica salis.* Nondum pertulerat lacrymatas cortice myrrhas acta

(s) Extat apud Io. Alb. Fabricium lib. III. Bibl. Græcæ pag. 604. (ff) *Sat.* II. (t) *De vero cultu cap. 24.* (u) *Lib. I. Fast.*

per equoreas hospita navis aquas. Thura nec Euphrates, nec miserat India costum, nec fuerant rubri cognita fila croci. Ara dabat fumos, herbis contenta Sabinis, & non exiguo laurus adusta sono. Si quis erat factis prati de flore coronis, qui posset violas addere, dives erat &c. Vide *Plinium*, (v) de usu farris in sacris. Equibus testimoniis id conficitur, donaria deorum rudia primum fuisse, fictilia nempe & lignea: quo non *Seneca* modo digitum intendit, priscam Romanorum simplicitatem indicans, tunc per fictiles deos religiose iurabatur; sed & signa fictilia fastigio Capitolino imposita, & Iupiter fictilis, cui templum dedicavit *Tarquinius*, de quo poeta: (x) *fictilis & nullo violatus Iupiter auro.* Sed depravatis hominum moribus, & pravis persuasionibus eorum animis corruptis, eo tandem simulationis ventum est, ut deos more hominum donis capi, eamque esse mercedem beneficiorum, quæ a diis acciperentur, saltem indoctum vulgus sibi persuaderet. Atque hinc sæpe evenit, ut, qui ditescendi studio deos colebant, fœda huiusmodi *κολακία* ac nundinatione, avitas opes consumerent. Quo respexisse *Persium* in satyra paulo ante laudata, docet *Casaubonus* suo in hunc poetam commentario, istis versibus: *attamen hic extis & opimo vincere farto intendit: iam crescit ager, iam crescit ovile; iam dabitur iam iam, donec deceptus & ex spes nec quicquam fundo suspiret nummus in imo.* Quare in locum fictilium & ligneorum votorum succedere marmorea, eburnea, imo, ne quid luxui ac barbaræ opulentia deesset, argentea, aurea.

VIII. Quanquam autem a vero minime abludat *Plato*, (y) qui æs & aurum, belli, non fani organa esse contendit: *Plutarchus* etiam (z) neget antiquitus in templa aurum inferre licuisse, & ab ea constitutione defumtam similitudinem applicet ad

N 3

tri-

(v) *Lib. 18. cap. 3.* (x) *Iuven. Sat. XI. v. 116.* (y) *Lib. X. de Legg.*

(z) *Præcepto XX. reipublicæ gerendæ.*

tribunal, quod & ipsum quasi templum quoddam iustitiæ est : quanquam præterea legibus duodecim tabularum cautum esset, ut de sacra facientibus opes amoverentur : sequioribus tamen temporibus infusa auri argentique cupiditas altius mortaliū animis sedit, crevitque. Itaque ut donariorum splendor fortius intuentium oculos perstringeret, voto erecta templa ad superbiam & exquisitissimum luxum exacta. Vidisses quadratas opere lateritio pilas, quibus tholus ac totum ædificium incumbit, ingentes supra pilarum abacos fornices impositos, conca-merata tecta rosis aureis collucentia; aras ac sacella Numidio, Lucullæo, Punico marmore contexta, crustulis ac tessellis insiti-
tiis vermiculata, lithostrotum pavimentum nunc quadrata nunc orbiculari figura segmentatum, auroque obductum : externum templorum prospectum perpetuo Tiburtino lapide definitum, lucernas æreas, candelabra argentea, crateres aureos, toreuma-
ta, signa, tabulas operis antiqui, aulæa, peristromata, sigillata va-
sa, Corinthiis vel Deliacis æstimatione ac pretio longe maiora. Sed observemus quoque hypocriticum animum. Hi ipsi æruscita-
tores, qui tam invidendis erga deos suos donariis pietatis fa-
mam videbantur mereri, piceatas manus primi inculerunt, de-
lubra deorum auro argentoque splendentia furum ritu depræ-
dantes. De Julio Cæsare memorat *Svetonius*, (a) eum in Gal-
lia fana templaque deorum donis referta expilasse : in primo
etiam consulatu tria millia pondo auri e Capitolio furatum,
tantumdem inaurati æris reposuisse. Pyrrhus fanum Proser-
pinæ apud Locrenses spoliavit, addito sarcasmo : religione in-
tempestiva nihil ineptius, opesque paratas non accipere, demen-
tis esse. Quæ tamen res illi exitio vertit. Vid. *Freinsheim. Sup-
plem. Liv. lib. IV. cap. 23. seqq.* Ephesi a Fano Dianæ depositas anti-
quitas pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasque eius deæ statuas.

Cesar

(a) *In eius vita cap. 54.*

Cesar. lib. de Bell. Civ. c. 32. Simile furtum a M. Crasso commissum narrat *Plinius*, (b) qui suo & Cn. Pompeii tertio consulatu duo millia e Capitolini Iovis solio rapuerit, a Camillo ibi condita. De Nerone etiam notavit *Suetonius, cap. 32.* spoliasse in urbe templa, & egressisse aurum, quod omnis P. R. prospere aut metu sacraverat. Et quis dubitet, quin purpureus prædo gazam Capitolinam, ut opulentissimam, inter primas invaserit? *Rycquius de Capitol. Romano pag. 277.* Vitellium, in urbano officio dona atque ornamenta templorum surripuisse, proque auro & argento stannum & aurichalcum supposuisse, testis est idem *Svetonius* in eius vita. (c) De Q. Fulvio Flacco censore refert *Libius*, (d) eum tegulas de templo Iunonis Laciniæ detraxisse, ut Fortunæ equestris ædem, quam in Hispania Prætor bello Celtiberico voverat, sacris spoliis exornaret. Quid talibus prædis, in quas etiam dii cessere, turpius, quid indignius? Camilli temporibus matronæ Romanæ necessitatibus reipublicæ opem laturæ, ne res sacræ diminuerentur, aurum & corporis sui ornamenta in ærarium detulerunt: (e) hic sacrilegiis expleta avaritia, dum ii, qui gestu ac ore imaginem pietatis præ se ferebant, avaritia & libidine victi, cum animo fraude ac flagitiis commaculato, impuras simul manus deorum donariis iniecerunt. Pulchra sunt *Ciceronis* de Verre *Orat. IV. n. 55.* verba: *Verres, qui non Honori, neque Virtuti, ut ille (Marcellus) sed Veneri & Cupidini vota deberet, is Minervæ templum Syracusis spoliare conatus est. Ille (Marcellus) deos deorum spoliis ornare noluit: hic ornamenta Minervæ virginis in meretriciam domum transtulit.*

IX. Ad materiam votorum diis nuncupari sive votorum referendi sunt etiam ludi solennes, quibus numina placari, aut falsis (ut *Augustinus* loqui amat) (f) eorum criminibus expiari

(b) *Lib. 33. hist. nat. cap. 1.* (c) *Cap. 5.* (d) *Lib. 42. n. 3.* (e) *Liv. lib. V. cap. 23.* (f) *De Civ. Dei lib. 18. cap. 12.*

crimina putabant. Eos autem Magistratus ad bellum iturus vovebat, Sibyllinis versibus, auguriisque introductus, Ritus huius sacri docet *Libius*, (g) constatque, ludos huiusmodi iam in honorem Iovis, (ut factum a Q. Fabio Maximo dictatore, pro victoria de Carthaginensibus habita) iam Ditis & Proserpinæ, iam Apollinis, iam deorum aliorum celebratos fuisse. Huc referri quoque debent victimæ, luci, oppida, balinea, clypei, torques, tropæa, coronæ, & plura id genus: quæ singula, voto singulari concepta, diis deabusve consecrata fuisse, apud Historicos & poetas passim legimus. Conf. *Rycquius de Capitolio Romano cap. 21. pag. 281.* Toleranda utcunque pietas, si, ut indicium sinceræ erga deos reverentiæ, iis solis fuisset exhibita: ita vero has ipsissimas votorum species miseris sæpe numero mortalibus constat nuncupatas esse, quorum profecto fors pari cum divinitate loco habenda non est. De ludis solennibus dictum iam paulo ante: addendum istud, inclinatis Reipublicæ rebus, Imperatoribus Romanis, ad prorogandam gesti a se imperii famam, ludos iam quinquennales, iam decennales, iam vicennales, (ne de secularibus dicam) S. P. Q. Romani adulatione devotos fuisse. Unde in veterum nummis frequens inscriptio:

VOTA. QVINQVENNALIA.
DECENNALIA.

XV.

VICENNALIA. ET.
TRICENNALIA.

Cuius consuetudinis evidentissimum monumentum præbet Arcus Constantini elegantissimus, hodieque in capite viæ Appiæ, ad Amphitheatrum Romæ conspiciendus, ut ex Boissardo refert *Gruterus* (b) hac epigraphe:

VOTIS

(g) *Lib. 89. cap. 29.* (b) *In Corpore Inscript. pag. CCLXXXII. 2.*

VOTIS X. item VOTIS XX.

Rationem reddit Dio (i) de Cæsare Augusto: *Ei, cum primum decennium exivisset, aliud quinquennium, atque eo circumacto rursum aliud quinquennium, post decennium, ac eo finito aliud iterum decretum est: ita ut continuatis decenniis, per totam vitam Imperii summam obtinuerit. Quam ob causam posteriores quoque Imperatores, etsi non ad certum tempus, sed per omne vitæ spatium iis Imperium deferatur, tamen singulis decenniis festum pro eius renovatione agunt, quod hodie etiam fit.* In hanc rem videntur numismata multa, præsertim Balbini, Pupieni, Maximini, Pertinacis, Galli, & aliorum; in quorum averfa parte coronæ civicæ inscribitur: VOTIS. DECENNALIBVS. S. C. licet nullus eorum quintum imperii annum attigerit, imo ex iis quidam paucos tantum vixerint menses. Ut adeo ea verba aliud non designent, quam ea vota, quæ in ipsis imperii auspiciis (audi præsumptionem virtutis!) in decennium suscipi volebant. Adi Antonium Pagi in dissertatione Hypatica pag. 86. & Henricum Norisium dissertatione peculiari de votis decennalibus. Quorum votorum susceptio eo insolentior, & ad foedam hypocrisin composita videtur, quod singula vota, ne privatis quidem exceptis, cum supplicatione, vel victima persolvebantur. Testem huius rei adduco Valerium Maximum, qui mox sub initium sui operis: *Prisco instituto rebus divinis opera datur, cum aliquid exposcendum voto.* Item Manilium poetam, ita loquentem: (k) *delectique sacerdotes in publica vota officio venerere deum.* Ubi tamen vicissim notandum duco, quædam vota instituta fuisse non tantum propter Imperatores, ut deos; sed etiam ut homines, h. e. quæ non ipsis divinum exhibebant cultum, sed de astris aliis pro imperatoribus, id quod frequentissimum est in nummis. Sic thura adolentur pro Hirtio & Pansa in bellum ituris: pro ad-

O

ven-

(i) Lib. 53, Hist. Rom. (k) Lib. I.

ventu Augusti & reditu. Et ea quidem peragebantur vel a sacerdotibus, vel ipsis sive hominum sive locorum genijs, ut liquet in nummis Traiani & Hadriani, in quibus videas genios Iudææ, Mauritaniæ, Galliæ, Africae &c. sacrificantes. Ex Epistolis etiam Plinii iunioris, præsertim centesima prima, & centesima secunda libri decimi, colligitur, ea vota tam in exercitibus, quam provinciis nuncupata fuisse. Is enim Traiano Imperatori scribit: *Vota, Domine, priorum annorum nuncupata alacres latique persolvimus, novaque rursus, curante commilitonum & provincialium pietate, suscepimus: precati deos, ut te, remque publicam florentem, & incolumem ea benignitate servarent, quam super magnas plurimasque virtutes præcipua sanctitate consequi deorum honore meruisti.* Traianus Plinio respondit: *Solvisse vota diis immortalibus, te præeunte, pro mea incolumitate commilitones cum provincialibus latissimo consensu, & in futurum nuncupasse, libenter, mi Secunde carissime, cognoviliteris tuis.* Ex quibus liquet, in his votis longam vitam Imperatorum, securitatem imperio, domui Augustæ amplitudinem, exercitui virtutem, senatui fidelitatem, pacem mundo, & victoriam adversus hostes, quod ex posteriorum Imperatorum nummis evidentius deducitur, populos petisse: ut iam superius monitum thesi VI. Victimæ hypocritico ritu a deorum sacrificiis ad hominum cultum devolutas fuisse, usque adeo sollicita probatione non eger. Notat *Bulengerus*, (1) plebem Narbonensium aram Augusto Cæsari in foro posuisse, ad quam quotannis VIII. Kalend. Octobris (qua die eum seculi felicitas orbi terrarum rectorem edidit) tres equites Romani a plebe, & tres Libertini hostias singulas immolarent, & colonis ac incolis ad supplicandum numini eius thus & vinum de suo ea die præstarent. Caligula, ut in aliis, sic in eo quoque insanivit, quod numini suo excogitatissi-

mas

(1) *Lib. 1. de Imperat. & Imperio cap. 35.*

mas hostias voluit consecrandas, nempe, ut *Svetonius* auctor ^{Calig. cap. XXII.} est, (l) phœnicopteros, pavones, tetraones, Numidicas, meleagrides, phasianas, quæ generatim per singulos dies immolarentur. Lucos & oppida, imo integras regiones, latas ac fertiles, reginis Persarum in mundum muliebrem, v. gr. in strophium, in amiculum, in cingulum, in sandalia &c. donarii loco cessisse, perhibet *Plato*. (m) Balinea ex ædibus etiam sacris fieri potuisse, exemplo est Prusa, Bithyniæ civitas, ubi *Plinius* iunior ædem *Claudio Cæsari* a *Claudio Polyæno* sacratam, iamque iniuria temporum collapsam, in balineum convertisset, nisi obstitisset auctoritas *Traiani*, *Plinii* propositum hac epistola cohibentis: (n) *Possumus apud Prusenses area ista cum domo collapsa, quam vacare scribis, ad extructionem balinei uti. Illud tamen parum expressisti, an ædes in peristyllo Claudio facta esset. Nam si facta ædes esset, licet collapsa sit, religio eius occupavit solum.* Clypeos, torques, tropæa diis dicata, sæpe tamen fanis ac delubris deorum cum ludibrio detracta, Imperatoribus etiam ritu superstitioso devota fuisse, res est apud scriptores profanos trita. De clypeis votivis (quos *Salmasius* notis in vitam *Claudii* a *Trebellio Pollione* scriptam, discos, cyclos, pinaces, aspides, *συλοπινακία, προτομας, ὄπλα*, thoraces, atque thoracletas, vocatos asserit) multa præclare *Lipsius*, (o) cui iungendus est locus *Svetonii* in *Caligula*, a *Lipso* neglectus: *Quas ob res inter reliquos honores decretus est ei clypeus aureus: quem quotannis certo die collegia Sacerdotum in Capitolium ferrent, Senatu prosequente; nobilibusque pueris, ac puellis, carmine modulato, laudes virtutum eius canentibus.* De torquibus ac tropæis adeundus *Ioannes Schefferus*, (p) & *Emundus Figrelus*, (q) Quid de

O 2

coro-

(l) In *Alcibiade* I. (m) Apud *Plinium* lib. X. Epist. 76. (n) *Ad lib. II. Annal. Taciti* c. 83. (o) *Cap. XVI.* (p) *Syntagm. de antiquorum torquibus* §. 10, 12, 13. (q) *De Statuis illustr. Romm.* pag. 183.

coronis dicam ; deorum dearumve donariis ? Pudendum in modum reverentiæ deorum iis illudum fuisse , profanæ partim , partim sacræ literæ docere nos possunt. *Athenaus* (r) rem omnem ex instituto persequitur , singulari capite adfirmans , deorum , sive templorum donaria , (coronas etiam) infamibus scortis ac meretricibus dono cessisse . Sed longe luculentius testimonium epistola Ieremiæ apud *Baruch* (s) nobis exhibet : *Coronas certe aureas habent super capita sua dii illorum , unde subtrahunt sacerdotes ab eis aurum , & argentum , & erogant illud in semetipsis . Dant autem & ex ipso prostitutis , & meretrices ornant : & iterum cum receperint illud a meretricibus , ornant deos suos .* Huc referenda est querela divina , mysticam populo Israelitico cum idolis fornicationem exprobrans , quod is ritum gentilium imitatus donaria divina DEO Israelis subtraheret , & spurcissima idola iisdem cohonestaret . Verba apud Prophetam (ss) sunt ista : *& tulisti vasa decoris tui , de auro meo atque argento meo , quæ dedi tibi : & fecisti imagines masculinas , & fornicata es cum eis . Et sumfisti vestimenta tua multicoloria , & operuisti illas .* Quæ lucem foenerare possunt verbis *Micheæ* , (t) quibus Dominus idola se demoliturum comminatur , & succensurum igne mercedes , id est , donaria illorum , redditque causam : *Quia de mercedibus meretricis congregata sunt , & usque ad mercedem meretricis revertentur .* Significat nempe Deus , donaria huiusmodi partim ex meretricio quæstu idolis dicata , partim ad meretrices postliminio revocanda esse : sive quia ipsi idolorum sacerdotes id facturi essent , sive quia hostes , direptis templis , vestes , aurum , argentum , votivas tabulas , & reliqua donaria inde ablata meretricibus sint oblaturi . Et licet paulo æquius eorum institutum videri posset , qui ex muneribus meretriciis divorum simu-

(r) *Lib. XIII. Dipnosoph. cap. 28.* (s) *Cap. VI. v. 9.* (ss) *Ezech. XVI. v. 17.* (t) *Cap. I. v. 7.*

simulacra constituebant, tamen ne hæc quidem hypocrisis divinæ sanctitati ac iustitiæ probari potuit, quo minus graviter verbis hisce adductis ei comminaretur. Unde *Arnobius* quoque eam merito damnat, dum ait: (u) *Simulacra ista, quæ vos terrent, quæque templis in omnibus prostrati atque humiles adoratis, ossa, lapides, æra sunt, argentum, aurum, testa, lignum sumtum ex arbore, aut commistum glutinum gypso: ex ornatibus fortasse meretriciis, aut ex muliebri mundo, aut ex Indici animalis dente, ex cacabullis, ollulis, ex candelabris, & lucernis, aut ex aliis obscenioribus vasculis congesta, conflata, in has species ducta sunt, atque in formas, quas cernitis, exierunt.*

X. Non prætereundum hoc loco Ver sacrum, in magnis periculis voveri a gentilibus sœvetum. Istud quoque ad materiam votorum pertinet, nec sua destituitur hypocrisi. Veris facrimeminit *Festus*, (v) quod erat pecus natum inter Kal. Martias, & pridie Kal. Maias. (x) Nempe, quicquid intra hoc tempus ver protulisset ex suillo, ovillo, caprino, & bovillo grege, (*Festus* nomen pecoris ad omnia animalia eo tempore nata extendit) id se diis immolaturos vovebant. Neque homines ab hac barbaræ superstitionis lege exempti. Samnitibus enim pestilentia laborantibus, *Sthenius Mettius*, eius generis princeps, convocata concione civium suorum, exposuit, se per quietem vidisse præcipientem *Apollinem*, ut, si vellent eo malo liberari, Ver sacrum voverent, id est, quæcunque vere proximo nata essent, sibi immolarent. Cum vero peste levatis idem mali genus incessisset, & *Apollo* rursus consultus, respondisset non esse persolutum ab iis votum, quod homines immolati non essent, quibus expulsis pestem illico cessuram; omnes hi iussi sunt patria

O 3

dece-

(u) *Lib. VI. adv. Gentes.* (v) *De Verborum significat. lic. 19. 20.* (x) *Liv. XXXIV. 43. conf. P. Pithæum adversar. I. cap. 6.*

decedere, ad novas sibi sedes quærendas. (y) Sic *Plinius* (z) Picenos a Sabinis ortos contendit voto vere sacro; quemadmodum Sabinos eodem vere sacro in coloniam missos, *Strabo*: (a) quos ideo Vernas dictos fuisse observat *Alexander ab Alexandro*. (b) Agunt de eo more tam a Græcis quam a barbaris recepto *Dionysius Halicarnassensis*, (c) & *Sisenna* libro quarto historiarum, citante *Nonio*. (d) Sed ista quoque superstitione, tametsi ob suam crudelitatem detestanda, illusum diis. Certe, quam ridicule tali αἰσχρογυναικία suis deastris insultaverint gentiles, primo iam capite, thesi VII. monui: nunc istud saltem notare liceat, in sacro hoc vere voto, quoties homines immolandi erant, fieri potuisse, ut pro hominibus oscilla, h. e. imagunculae ad humanam effigiem expressæ immolarentur, id quod in Saturnaliis factum docet *Macrobius*: (e) aut pro mactandis pueris tot pilæ, quot mactandorum capita; tot effigies aut maniola, quot homines devoti, essent positæ: (f) ut diis quidem laribus in vicis ac compitis olim factum, quo numina hæc αἰσιδίκηα vivis parcerent, & talibus pilis ac simulacris (velint, nolint) essent contenta.

XI. Votis tandem pædagogicis deos fuisse ludificatos, ne hoc quidem a peritioribus negari potest. Erant autem vota pædagogica ab eucharisticis ea tantum re distincta, quod carent externo quodam & in sensus incurrente symbolo, quale erant donaria; adeoque tali constarent opere operato, quod sibi perficiendum imaginaria cuiusvis elegisset superstitio: v. g. si quis sibi indixisset diei statæ ieiunium, aut se vini abstinentem fore ad certum tempus, aut aditurum peregre loca sacra, aut ali-

(y) Festus in voce Mamertini. (z) Lib. III. hist. nat. cap. 13. (a) Lib. V. (b) Lib. III. Genial. dier. cap. 22. (c) Lib. I. cap. 3. & Lib. II. init. (d) In Damnare. (e) Lib. I. Saturnal. cap. 7. (f) Festus in voce Pila.

ad quidpiam his affine. Talia vota præcipue faciebant, qui se fluctibus marinis commiserant, vel per vastas solitudines iter fecerant, vel vincti in carcere, aut morbo oppressi in lecto detinebantur, vel in quascunque redacti erant angustias, ut opem & salutem divinitus elicerent. Quanquam enim & hi legantur vota eucharistica diis suis nuncupasse, (id quod e donariis coniicias, diis vel deabus erogari solitis) factum tamen interdum, ut citra talium donariorum solutionem voto quodam peculiari semetipsos obstringerent. Sic Artaxerxes, ut *Plutarchus* Auctor est in eius vita pro uxoris salute, Terræ votum faciens, se illam attacta humo (quod plane insolens Persarum regibus) solenni prece adoraturum promisit, Sic nautæ gentiles, Ionam vehentes, coorta ingenti tempestate, quæ mox Propheta in mare eiectus resedit, leguntur (g) *timore magno timuisse Dominum, & immolavisse hostias Domino, & vovisse vota.* Ad quem locum *B. Scheidius* recte omnino advertit, (b) non id modo vovisse, se hostias in honorem Iehovæ immolatu-
 ros, (nam in navi qui poterant sacrificare?) sed & aliis semetipsos votis obstrinxisse. Qualia autem ea fuerint, licet non definiat, contendit tamen pia fuisse, non improbens coniecturam *R. Salomonis Iarchi*, volentis vovisse, quod profelyti fieri vellent. Sic navigantibus usu venit, ut littoralibus diis (i) vota facerent: non sumptuosa illico, quæ consecratione ararum, victimarum, aut aliorum donariorum essent conspicua; sed quæ qualemcunque pietatis speciem continerent. Quippe maris pericula feliciter eluctaturi vovebant, se littoralibus diis, in fanis ac delubris eorum prope portum erigi sive vetis, preces verbis conceptis dicturos; & si magna omni-
 no

(g) *Iona I. v. 16.* (b) *Dissertatione Theolog. de Iona Propheta, habita Argentor. A. 1665. lib. XI.* (i) *Conf. Gruter, in supplem. Tom. V. Thes. Crit. lib. III. cap. 15.*

no pollicerentur, uvida vestimenta iis suspensuros. Huc respexit Lyricus: (k) *me tabula sacer votiva paries indicat uvida suspendisse potenti vestimenta maris deo.* Quis credat, vilissima huiusmodi vestimenta ut donaria potuisse censer? Certe, si testimonio *Tomasiani* standum, referentis, (l) nautarum habitum fuisse penulam coloris Veneti, sive thalassiaci aut coerulei, qua induti, & bardocullo caput tecti incedebant; nã illi tam ludicris profecto donis ludibrio deos habuissent, nisi aliis votis gratum animum declarassent, talibus nimirum, non quæ extantioribus donis, sed exercitiis potius corporalibus sese commendarent.

XII. Sed ne istud quidem voti genus suo carit fuco. Nautis profecto, & navigantibus etsi summo in honore essent dii littorales, quos pro ratione crescentis periculi maiori etiam colebant metu; superato tamen maris discrimine nihil quidquam iis præstitum, nihil voto concepto delatum. *Catullus*, in eo carmine quo phaselum celebrat, (navem, qua e Bithynia & Ponto Romam reuectus fuerat,) illi gratias agens, quod se saluum atque incolumem domum stitisset, subdit: *neque ulla vota littoralibus deis sibi esse facta, cum veniret a mari novissimo, hunc ad usque limpidum locum.* Vult nimirum innuere, citra periculum se vectum; nec proinde opus habuisse votis aut sacrificiis, quæ a periclitantibus nautis littoralibus diis offeruntur & fiunt. Quos hoc loco per littorales deos intelligat, num Neptunum & Amphitriten, aliosque maris præsides; num Castorem & Pollucem; num verius Hellespontiacum Priapum, qui ab Asia-tica omni ora Hellesponti & Propontidis colitur, & Apollinem Actium, a navigantibus in Ægæo mari per Cycladas & Sporadas cultum; non iam interpretor: istud sufficit, poetam diis hisce littoralibus palam illulisse, dum nulla iis vota solveret, quorum tamen,

(k) *Lib. 1. Od. 5.* (l) *De Donariis ac Tabellis votiv. pag. 153.*

tamen, antequam navigationem tentaret, (qui enim subodorari poterat se saluum maris pericula evasurum?) se reum facere oportuit. Voti proinde damnatus, dum votum non solvit, diis illudit. Non diffitetur hoc ipse poeta, dum sub finem eiusdem carminis semetipsum quasi corrigit, & phaselum longo navigationis usu iam inutilem factum diis littoralibus tandem dedicat, dicens: *Sed hæc prius fuere, nunc recondita sedet quiete, seque dedicat tibi gemelle Castor, & gemelle Castoris.* Scilicet, hoc est sibi mustum servare, diis vappam apponere. Iidem navigantes, si fracta interdum nave salvi evaderent, quæ vota, quæso, alia diis littoralibus nuncupabant, nisi ut se suaque pericula in tabella depingi, eandemque in delubris deorum suspendi curarent? quod ad ostentationem verius, quam pietatem declarandam factum existimem. Hinc *Iuvenalis* naufragii mentionem faciens, festive admodum & iocose pictores, tabularum quæstu victum quærentes, (perinde, ut aurifabros circa templum Dianæ, *Act. XIX, 24.*) ab Iside, velificiorum inventrice, (m) pasci finxit (n) hoc versu: *Si quando poetica surgit tempestas, genus ecce aliud discriminis, audi: & misere iterum, quanquam sint cetera sortis eiusdem: pars dira quidem, sed cognita multis, & quam votiva testantur sana tabella plurima, pictores quis nescit, ab Iside pasci?* Ne dicam, periculo maris defunctos, ut Neptunum placarent, comas, incomtas non raro atque hirsutas, in fluctus eiecisse, ridicula plane & ficulnea pietate, neque diis, neque voventibus quidquam profutura: haut secus, ac *Neronem* accepimus stolido voto barbam suam, primum a se positam, in auream pyxidem conditam, & pretiosissimis margaritis adornatam Iovi Capitolino consecrasse. (o) Quanquam posterior superstitio donariis adhuc accenseri potest; at prior nulli re-

P

vera

(m) Vid. *Hyginus fab. 277.* (n) *Sat. XII, 23.* (o) *Svet. in eius vita cap. 12.*

vera usui, dum comarum hirsutarum resectio ne cassa quidem nuce veneat. Tali mentis ἀγρωσία laborantes, quis miretur in eam prolapsos fuisse infaniam, ut Laribus vota facturi caninis pellibus eos induerent, cane vigili pone eorum simulacra posito? *Plautus*, ut est festivi ingenii, ita deos hosce domesticos false vocat (p) deos patellarios, quod in patella iis libaretur.

CAPVT VII.

De Hypocrisi Gentilium circa Statuas.

CONSPECTUS DICENDORUM.

Statuarum honor a diis ad homines derivatus. Ea servabantur vel in locis publicis, nominatim (a) in foro. Inde ad adium illustrium splendorem, Romæ in primis, translata. 1. (β) in Curia. Quod probatur variis testimoniis. 2. (γ) in Templis. Clypei quare olim in templis suspensi. Erasmi querela. 3. (δ) in fornicibus. Subdialibus etiam. Statuæ a furibus sæpe mutilata. Iuvenalis & Arnobii hac de re iocus. 4. (ε) in Gymnasiis. Declaratur exemplis. Quidam se vivos depingi noluerant. 5. (ς) in Pinacothecis ac Cimeliothecis publicis. 6. Vel in locis privatis. Qualia sunt (a) atria. Statuæ & imagines maiorum, quare in atriis locata. Eadem in funere gentilitio præferri solita. Rectene an secus? 7. (β) Lararia & cubicula. 8. (γ) Libri. Docetur id ipsum variis veterum ac recentiorum exemplis. 9. (δ) Pinacotheca privata, seu tablina. Recensentur præcipua pinacotheca. 10. Hactenus dictorum ratio, quomodo instituto præsentī inserviat, indicata. 11. Numina sub nulla vel statua vel simulacro a gentilibus primitus culta. Quare.

(p) *Cisell. Aet. II, Sc. I.*

re. Quare. Statue numinum apud Romanos primo fictiles. Successu temporis aureæ. Adiectæ mox vestes pretiosæ. Item peculiararia numinum ornamenta. Denique certa singulis animalia. 12. Deorum dearumve vultus minio illiti. Minium inter colores pretiosos ac floridos. Plinii lectio e Salmasio restituta. Minium a cinnabari distinctum. Cur illinendis deorum vultibus adhibitum. 13. Numinum statue quare lunatis umbellis gaudebant. Pictorum hac in re error. Quædam numinum statue nunquam suo, quo erant loco, motæ: Et quæ de causa. 14. Deorum dearumve statue cur identidem ablutæ. 15. Hypocrisis huius cultus ex Imperantium apotheosi detecta. 16. Statue imperantium, non secus ac deorum, adoratæ. 17. Eadem sacrificiis ac victimis cultæ. Constantinus M. statuarum cultum abrogans, Et signum crucis iis surrogans. Num statuarum cultus eo mortuo adhuc tamen viguerit. 18. Insignia deorum Statuis imperantium fæda satis hypocrisi addita. 19. Statuis deorum varia ignominia illusum. 20. Eadem turpiter a gentilibus habitæ. Declaratur exemplis. 21. Scortis, evnuchis, meretricibus, magis, statue positæ, non sine aperta divorum contumelia. 22.

I.

Statuarum honor non diis modo decretus erat, sed hominibus quoque, inprimis de republica bene meritis, quorum imagines ut sollicita cura custodiebantur, ita non unus suffecit locus, quo illæ ad posterorum memoriam curioso obtutui exponerentur. Si loca publica spectemus, datus olim hic honor viris illustribus, ut statuas mererentur in foro positas, prout ex Cicerone, Tacito, Svetonio, Plinio, Plutarcho, istud passim colligi potest, quorum exscribere loca eo minus necessarium arbi-

tror, quod post *Caelium Rhodiginum*, (a) *Io. Baptistam de Cavalleriis*, (b) *Humphredum Prideaux*, (c) & *Iac. Sponium*, (d) rem omnem diligenter persecutus est Baro *Emundus Figrelus* libro singulari *de Statuis illustrium Romanorum*. Quarum plurimas sicut iniuria temporum pridem destruxit, ita superbiunt in hunc diem nonnullis Romæ, montes Quirinalis ac Capitolinus; ædes Medicæ, Farnesianæ, Iustinianæ, Barberinæ, Ottobonianæ, Altierianæ, Odeschalchiæ, Altempsiæ, Verospinianæ; horti præterea Vaticani, Ludovisiani, Borghesiani, Montaltiani: quas iusto ordine recensuit *Dominicus de Bossi*, & explanationibus ad quamlibet iconem illustravit *Paulus Alexander Maffeus*, *Patritius Volaterranus*, ac Ordinis S. Stephani Eques. (e) Ne de iis iam dicam, quibus se Versaliæ in Galliis; Florentia, Venetiæ, Mons Taurinus, Neapolis, in Italia; aliæ civitates alibi efferunt: istisque, sive in Urbem e Græcia advectis, sive in ea erectis, sive ad veterum formam recens expressis, suas ædes, hortos, villas, palatia exquisitissimo cultu exornant.

II. Alter in publico locus erat Curia, ubi illustrium virorum statuas passim legimus conservatas. Moris fuisse apud Romanos, curiam suam varii generis picturis statuisve decorare, *Plinius* testatum fecit, (f) quando M. Valerium Maximum Messalam, abs quo, eodem teste, præcipua artis pictoriæ dignatio Romæ increvit, tabulam prælii, quo Carthaginieneses & Hieronem in Sicilia devicerat, proposuisse in latere curiæ Hostiliæ scribit. De P. Africano Maiore satis clare *Valerius Maximus*: (g)

Volue-

(a) *Antiqu. Lectio. lib. XXIX. cap. 24.* (b) *de statuis Urbis Romæ antiquis.* (c) *in Marmoribus Arundellianis.* (d) *in Miscellaneis eruditæ Antiquitatis.* (e) *in Collectione Statuarum antiquarum & modernarum, edita Romæ 1704. fol. chart. reg. Conf. Acta Eruditorum Lips. Anni 1707. pag 385.* (f) *lib. XXXV. cap. 4. Conf. Vossium de quatuor artibus popular. pag. 88.* (g) *lib. IV. cap. 1. n. 6.*

Voluerunt (Romani) *illi statuas in comitio, in rostris, in curia, in ipsa denique Iovis Opt. Max. cella ponere: voluerunt imaginem eius triumphali ornatu indutam, Capitolinis pulvinaribus applicare: voluerunt ei continuum per omnes vitæ annos consulatum, perpetuamque dictaturam tribuere. Quorum sibi nullum, neque plebiscito dari, neque SCto decerni patiundo, pene tantum in recusandis honoribus se gessit, quantum gesserat in emerendis. Quamquam idem Scriptor de eodem Africano memoret, (b) imaginem illius, vel invito in cella Iovis fuisse positam, quæ, quotiescunque funus aliquod Cornelie genti celebrandum esset, inde peteretur. Causam, ob quam tantus honor Scipioni delatus, explicat Appianus his verbis: (i) Capta Carthagine, summis laudibus efferebatur ab omnibus mortalibus, quibus persuasum erat, eum omnia instincta divino potius, quam humano consilio gerere. Quin & ipse idem sibi persuaserat — eius rei causa in Capitolii templum sæpe numero solus ingredi consueverat, foresque claudere, quasi a deo docendus. Ex quo etiam hodie in publicis pompis sola Scipionis imago ex Capitolio trahitur, cum aliorum imagines ex foro trabantur. Gemina leguntur de Catone, (k) & Pompeio, (l) utroque statuas in curia Romana obtinente: cui affine est testimonium Taciti, quando Q. Hortensii nepotem, M. Hortalum, paupertate coactum, cum quatuor filiis ad curiam venisse, & in Senatus palatio, habitata gravi oratione, monstrataque modo Hortensii inter Oratores, modo Augusti imagine, misericordiam Tiberii & inopiæ suæ levamentum aliquod quæsisse refert. (m) In municipiis ac coloniis Romanorum idem factum: nisi quod a Decurionibus decretæ statuæ. Extat eam in rem elegans locus Cicero-*

P 3

nis,

(b) lib. VIII. c. 15. (i) de bello Hispaniens p. 912. 913. edit. Gryphian. (k) apud Val. Max. lib. VIII. 15. (l) apud Dion. Cass. lib. 44. (m) II. Annal. 37.

nis, (n) de statua Verris in curia Syracusanorum. *Respondi, — neque me postulare, ut quidquam contra C. Verrem decerneretur in ea curia, in qua inauratam C. Verris statuam viderem. Quod posteaquam dixi, tantus est gemitus factus ad spectu statuæ, & commemoratione, ut illud in curia positum monumentum scelerum, non beneficiorum videretur.*

III. Curiam excipiant Tempia, in quibus adeo tralatitium erat statuas poni, Romæ præsertim, ut causam quærendi haberet Cæsar Claudius, suo tempore in tantum increbuisse statuarum multitudinem, ut omnes ædes, πάντες ναοί, hoc est, templa, istis referta essent. (o) Sic in templo Fortunæ Tullii regis statuam fuisse, discimus ex *Dion. Halicarnasseo*: (p) In templo Iovis, P. Africani maioris, ut proxime dictum, ex *Val. Maximo*: in fano Quirini, Iul. Cæsaris; in æde Concordiæ, Marci Antonii; in templo Veneris, Cleopatrar, ex *Dione Cassio*. (q) Quo loco non prætereundum istud, quod cum veteres, teste *Plinio*, (r) imagines suas clypeis, quibus in pugna utebantur, continere solerent; in more quoque habuerint, clypeos huiusmodi in æde sacra suspendere, quo & in excelsis spectari, & tituli honorum legi possint. Fluxit mos a paganis ad Christianos, ut fere in cultum idololatricum degeneraret, idque vitio seculi, monasteria ac templa statuæ atque imaginibus exornantis: cum, querente *Erasmo*, (s) tot viva Christi templa fame interim periclitentur, nuditate horreant, rerumque necessariorum inopia disrudentur.

IV. Sed & in Fornicibus illustrium virorum effigies conspectas fuisse, vel unius *Cornelii Nepotis* testimonio liquet. Memoratis, (ff) Miltiadi talem tributum esse honorem, ut in porticu

(n) *Verr. IV. n. 62.* (o) ut videre est apud *Dion. Cass. lib. 60.* (p) *IV. 5.* (q) *lib. 43. 49. 51.* (r) *Hist. nat. XXXV. 3.* (s) in *Conviv. religioso.* (ff) *I. 6.*

ticu Atheniensium, quæ Pœcile vocatur, cum pugna depingeretur Marathonia, in decem prætorum numero prima eius imago poneretur. Iunge *Pausaniam*, qui Lacedæmone, in foro omnium operum nobilissimam porticum esse scribit, (1) quæ Persica appellata, quod de Persarum manubiis ædificata sit, & Persicorum ducum statuas, candido factas lapide, singulare habear ornamentum. Ita picturis maxime floruit ea porticus, quam Neapoli in suburbio vidit *Philostratus*, cuius tabellas non sine maximo labore a quopiam collectas ipse libris duobus exposuit: nactus in hoc studiorum genere æmulum *Philostratum*, ex filia nepotem, cuius icones una cum *Callistrati* statuarum ephrasibus libris istis in *Morelliana* editione subiunctæ sunt. Quo ornamentorum genere non tecta modo loca, ut curiæ, templa, porticus, conspicua fuere; sed subdialia etiam, ut amphitheatra, aquæductus, lacus, pontes, portæ; imo loca urbis plana & patentiora, ut campi, circi, aræ, vici, viæ, aut si quæ alia essent spatia, ad usus aut voluptates civium vacua relictæ. Factum inde, ut huiusmodi statuæ, vel celebritate artis, vel sui pretio (erant enim ex auro, argento, ebore, ære conflatæ) nequam homines invitarent, quo vel amoverent eas aut auferrent, vel etiam abraderent aut mutilarent. Huc spectant verba *Iuvenalis*: (u) *Confer & hos veteris qui tollunt grandia templi pocula adoranda robiginis, & populorum dona, vel antiquo positas a rege coronas. Hæc ibi si non sunt, minor extat sacrilegus, qui radat inaurati femur Herculis, & faciem ipsam Neptuni, qui bracteolam de Castore ducat; an dubitet solitus totum conflare Tonantem?* Quare usus obtinuit, ut custodes constituerentur, & certus præficeretur Magistratus, qui istarum rerum curam gereret. Nata inde iocandi occasio *Arnobio*: (v) *Cur deos sub repagulis,*

(1) in *Laconicis*, sive lib. III. p. 167. edit. lat. Sylburg. (u) *Sat. XIII. v. 147. seqq.* (v) lib. VI. adv. gentes, p. 205.

lis, pessulis, aliisque huiusmodi rebus custoditis, conservatis, atque habetis inclusos? ac ne forte fur aliquis, aut nocturnus irrepat latro, edituis mille protegitis, atque excubitoribus mille?

V. Gymnasia quoque & Bibliothecæ publicæ bene meritorum simulacris vel imaginibus decorabantur. De Gymnasii, quod Ptolemæum dictum, statuis, legi meretur *Pausanias*. (x) Athenienses Berofo, ob divinas illius prædictiones, publice in Gymnasio statuam inaurata lingua posuisse, testis est *Plinius*. (y) Sic ad Gymnasiorum Academiarumque ornamenta, Mercurii signa, quæ Hermas appellabant, item Minervæ, & inprimis Hermathenæ, statuæ scilicet ex Mercurio & Minerva iunctim constructæ, destinabantur. Additus Hercules Musagetes, hoc est, comes ac dux Musarum. Hinc talia simulacra, ad ornamentum Gymnasii pertinentia, γυμνασιώδῃ vocat *Cicero*, (z) sibi que ab Attico ea petit transmitti. Ad bibliothecas quod attinet, non uno loco *Plinius*, paulo ante laudatus refert, (a) Asinium Pollionem, *Horatii* etiam carminibus inclytum, (b) ex devicti populi manubiis, Romæ in atrio libertatis, publice bibliothecam dicasse, eamque multis doctorum virorum veris & fictis imaginibus (*nam & mentiri clarorum imagines, erat aliquis virtutum amor*) exornasse, inter quas erat Marci Varronis, Romanorum doctissimi, adhuc viventis imago posita: qua re Alexandriæ & Pergami reges superare visus est, & ingenia hominum rempublicam fecisse. Constat præterea, clarorum virorum imagines in privatorum bibliothecis iam a Ciceronis ævo pro more fuisse asservatas. Vide *Cic. lib. IV. ad Attic. Ep. 9.* Senecani *de Tranquill. cap. IX.* *Plinium Lib. IV. Ep. 28.* Martialis viventis imaginem in bibliotheca sua ponere voluit Stertinius, clarissimus Vir

(x) in *Atticis*, sive *Lib. I. pag. 28.* (y) *lib. VII. hist. nat. cap. 37.* (z) *lib. I. ad Attic. Epist. 6. & 9.* (a) *lib. VII. cap. 30. lib. XXXV. cap. 2.* (b) *lib. II. Carm. Od. 1.*

vir, ipso poeta teste *Præf. Lib. 9. & Epigr. I.* Herennius Severus, [ut *Plinius iunior* in epistolis memorat, (c)] vir doctissimus, magni æstimabat in bibliotheca sua ponere imagines Cornelii Nepotis, & Titi Cassii, municipum suorum, easque exscribendas pingendasque petebat. In villis Siliii Italici (d) multum ubique librorum, multum statuarum, multum imaginum, quas non habebat modo, verum etiam venerabatur: Virgiliū ante omnes, cuius natalem religiosius, quam suum celebrabat. (e) Imo inter literatores istos Imperatorum etiam vultus visi sunt, eorum scilicet, qui doctrinæ & literarum gloria spectati erant. De Traiano testatur idem *Plinius*, (f) quod Prusæ in Bithynia statuam eius in bibliotheca positam viderit. Et de Numeriano Cæsare scribit Historicus: (g) *Huius oratio tantum habuisse fertur eloquentiæ, ut illi statua non quasi Cæsari, sed quasi Rhetori decerneretur in bibliotheca Ulpia, cui subscriptum est: NÚMERIANO CÆSARI ORATORI SUIS TEMPORIBUS POTENTISSIMO.* Arrisit hæc consuetudo nostræ etiam ætati, ut doctorum præcipue virorum simulacra condi in bibliothecis & conservari videamus: licet non defuerint, qui se viventes depingi dedita opera vetarent, probro insuper ducentes, si vultus eorum pictura aut metallo redditi in bibliotheca publica conspicerentur. De Erasmo Roterodamo refert *B. Rhenanus*, (h) vix extortum fuisse amicorum precibus, ut se pingi pateretur. Idem de Marco Velsero prodit *Saubertus*, (i)

Q

dubi-

(c) *lib. IV. Epist. 28. 29.* (d) *Paulus J Ctus* in cæteris rebus instructi fundi libros ac bibliothecas etiam ponit *Lib. III. de sentent. tit. 7. de Legatis.* Meminit & *Plinius lib. II. Epist. 17.* in *Laurentii* descriptione. *Martial. lib. VII. Epigr. 17.* ruris bibliotheca delicati. (e) *Plin. lib. III. Epist. 7.* (f) *lib. X. Epist. 85.* (g) *Vopiscus in vita eius sub initium.* (h) *in eius vita, quæ extat apud Guil. Batesium pag. 190.* (i) *Orat. II. de Biblioth. Norica pag. 97.*

dubium num certa fide; cum nec mentionem huius rei faciat *Christophorus Arnoldus*, qui eius vitam descripsit, nec dubios nos relinquat icon peritissime expressa, quæ operibus eius Norimbergæ Anno MDCC LXXXII excusis præfixa sistit Virum torque aureo insignem, cum perigraphæ: MARCVS VELSERVS S. CÆS. MAIEST. A CONSILIIS ET REIPVBL. AVGVSTANÆ DVVMVIR. Nisi quis ita malit interpretari, Velsorum sicut amicitiam, ita & mores Io. Vincentii Pinelli secutum fuisse, de quo fide *Pauli Gvaldi* (k) comper- tum habemus, eum quidem studiose cavisse, ne quis cælator aut pictor vultum eius exprimeret, ad ultimum tamen cessisse desi- deriis patruelis Cosmi, qui patruui sui imaginem manu Francisci Apollodori, peritissimi artificii, depingendam curavit. Pinel- lum imitatus hac in parte est Iosephus Scaliger, ægerrime indu- ctus, ut suæ imaginis copiam amicis faceret. Ita enim is ad pre- ces amici: (l) *Effigiem meam tibi mitto, nobilissime Pinelle, ma- gis quia ita visum est, cui nihil denegare debeo, quam quod liben- ter id faciam: paucis enim id concessi, & si qui impetrarunt, ab invito expresserunt. Quandoquidem igitur nefas mihi denega- re, quod tuo iure a me exigere potes, age fiat, & habeat illa locum in angulo quodam, ubi non obruatur splendore illarum heroicarum imaginum, quibus totum museum tuum, ut audio, collucet. Cer- tiora de Caspare Scioppio, rigidissimo literatorum censore, nar- rat Thomas Bartholinus, (m) dum ait: Adduci nunquam potuit, quanquam sæpe ab amicis rogatus, ut effigiem suam vel coloribus pi- ctorum, vel ari cælatorum committeret: nescio an fascini metu, quod adversariorum, quos & magnos & multos habuit, præstigia timeret.*

VI. Tandem & Pinacothecæ, item Cimeliothecæ publicæ
huc

(k) in eius vita, apud Batofium pag. 367. & 368. (l) Ibid. pag. 356.

(m) de legendis libris dissert. II. pag. 50. Edit. noviss. A. 1711.

huc referendæ sunt, in quibus asservandis nobilium personarum statuis, signis, simulacris, intentiorem curam, maiori nonnunquam impendio, videmus adhiberi. Dico publicæ, ne suum privatis etiam pinacothecis pretium detrahatur, tanto interdum apparatu instructis, ut sive statuarum atque imaginum elegantiam, sive rariorum numismatum maioris, medii, & infimi moduli diversitatem, sive exoticarum rerum farraginem species, cum publicis non raro certare possint. Placet vero, ob rei affinitatem, de iis paulo inferius agere, (thesi nimirum X.) ubi de pinacothecis qua publicis, qua privatis simul dicere constitui.

VII. Accedamus iam ad loca privata. In his primam classem sibi vindicant atria, fumosis maiorum imaginibus plena. De forma imaginum harum, quæ cera potissimum, adscriptis inferius titulis, exprimebantur, thecisque suis inclusæ in funere nobilium longa pompa efferebantur, agunt *Alexander ab Alexandro*, (n) & *Lipsius*. (o) Collocabantur nempe super tabulino iuxta atrium; & producebantur in funere gentilitio, tum ut maiorum nobilitas ostentaretur, tum ut admonerentur posteri, quibus onerentur imaginibus, quæ nomina & quanta sustineant. Huc intendit digitum *Valerius Maximus*, ita statuens: (p) *Effigies maiorum cum suis titulis idcirco in prima ædium parte poni solere, ut eorum virtutes posteri non solum legerent, verum imitarentur.* Damnat vero earum abusum *Marius* apud *Sallustium*, (q) dum homines e globo nobilitatis, veteris quidem prosapiæ ac multarum imaginum, at nullius stipendii, adhæc superbia inertiaque corruptos graviter increpat. Huic adstipulatur *Iuvenalis*, liberrimus sui seculi censor, (r) pulcherrime docens, veram nobilitatem non a maioribus traducem derivari, sed sua in vir-

Q 2

tute

(n) lib. V. *Genial. dier. cap. 24.* (o) *Elect. lib. I. cap. 29.* (p) lib. V. *cap. 8.* (q) *in bello Iugurth. cap. 85.* (r) *Satyra VIII.*

tute sitam esse: frustra ostentari fun osas parentum imagines; si ipsi in ignavos, falsarios, ganeones, mimos & gladiatores, per omnem turpitudinem degeneremus. Utrique iungendus hac in re *Seneca*, cuius hoc extat monitum: (s) *Eadem omnibus principia, eademque origo. Nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium, & artibus bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt, & nomina familie suæ longo ordine, ac multis stemmatum illigata flexuris, in parte prima ædium collocant; noti magis, quam nobiles sunt. Unus omnium parens mundus est; siue per splendidos, siue per sordidos gradus, ad hunc prima cuiusque origo perducitur. Non est, quod te isti decipiant: qui cum maiores suos recensent, ubicunque illustre nomen defecit, illo deum infulciunt.*

VIII. Alteram in locis privatis classem demus larariis, vel, quæ larariorum vicem subibant, cubiculis. Erant lararia, domestica quædam sacraria, in quibus lares, & dii domestici colebantur, quemadmodum *Alexandrum Severum*, matutinis horis in larario suo (in quo & divos principes, sed optimos electos, & animas sanctiores, in quas & *Apollonium*, *Christum*, *Abraham*, & *Orpheum*, ac maiorum effigies babebat) rem divinam fecisse, auctor est *Lampridius*. (ff) Solebant enim ibi non deorum tantum, sed magnorum quoque virorum, & quos præcipue amore complectebantur, imagines habere, & honorare. Sic *Plinius* (t) meminit vultum *Epicuri* per cubacula gestatorum. Et *Svetonius* inter cubiculares *Augusti* puerilem ipsius imagunculam Principia se donatam coli; (u) ac eundem *Augustum* effigiem unius ex *Caligulae* liberis in cubiculo suo positam, quotiescunque introiret, exosculatum fuisse scribit. (v) Posterioribus temporibus peculiaris mos fuit, ut in cubi-

(s) *Lib. III. de benef. cap. 28.* (ff) *in eius vita cap. 29.* (t) *Lib. XXXV. 2.* (u) *in eius vita cap. 7.* (v) *in vita Caligulae cap. 7.*

cubiculo ipsorum Fortuna esset aurea, quam morituri ad eum transmittabant, qui sibi esset successurus. Vide *Capitolinum* in Antonino Pio, & Marco Antonino Philosopho: item *Spartianum* in Severo. Alludebat *Marcellinus* ad hunc morem, cum recensens omnia, quæ Valentiniani obitum præcesserunt, ita scriberet: (x) *Nocte, quam lux ereptura eum vitæ secuta est, ut per quietem solet, videbat coniugem suam absentem sedere passis capillis, amictu squalenti contectam: quam estimari dabatur Fortunam eius esse, cum tetro habitu iam discessuram.* Colebantur autem in cubiculo istæ imagines una cum laribus: eorum custodia apponi solitus puer, teste *Svetonio*: (y) *Puer curæ larium cubiculi ex consuetudine assistens interfuit cadi.*

IX. Tertia inter loca privata classis debetur libris, ubi illustrium hominum vultus æri incisos, & ad posteritatem transmissos videmus. Rem antiquissimi fuisse exempli, docemur verbis Plinii, de M. Varrone scribentis, (z) quod *benignissimo invento insertis voluminum suorum fecunditati, non nominibus tantum septingentorum illustrium, sed & aliquo modo imaginibus non passus intercidere figuras, aut vetustatem ævi contra homines valere, inventionem muneris etiam diis invidiosus, quando immortalitatem non solum dedit, verum etiam in omnes terras misit, ut præsentem esse ubique & claudi possent.* Eadem memorat de Attico, Ciceronis amico, licet neutrum istorum voluminum ad nostram ætatem perveniret. Idem in animum induxisse Hadrianum, & M. Antoninum Philosophum, Imperatores Romanos, coniicias ex insigni, quam callebant, artis statuariæ ac pictoriæ peritia: quorum ille, ut *Xiphilinus* de eo scribit, καὶ ἐπλασσε, καὶ ἔγραψε, & statuas fecit, & tabulas pinxit; hic, ut tradit *Iulius Capitolinus*, operam pingendo suo magistro Diogneto dedit.

Q 3

(x) *Rerum gestarum lib. XXX. 2.* (y) *in Domitiano cap. 17.* (z) *lib. XXXV. 2.*

dit. Sed enim ista didicere, cum spes imperii foret nulla. Ut non magis hoc ad statuaria vel pictoria artis commendationem facere videatur, quam vitæ pastoralis pretium statuit, quod Cæsar Iustinus Thrax, Justiniani avunculus, teneris in annis boves parverit; veletiam, quod David Rex primum fuerit opilio. Quicquid huius rei sit, tamen veterum monumentorum industriam temporis iniuria nobis inviderit, non desunt tamen hodie, qui clarorum Virorum imagines (statuas interdum) hinc inde conquiritas in lucem publicam emisissent. Satis notum est Museum *Pauli Iovii*, Episcopi Nucerini, tot & tantorum heroum, non literis solum & doctrina, sed & bellica laude illustrium; neque solum vivis verisque imaginibus, verum etiam elogiis utraque orationis forma exquisitè conscriptis, ita præclare instructum atque exornatum, ut digna non immerito vehendum sit laude. Cum quo non immerito comparatur, & quod ad Germaniæ dignitatem, ac religionis veritatem attinet, longe etiam maiorem meretur laudem, opus illud Iconum *Theodori Beze*, (a) in quo, præter elogia elegantissima, conspiciuntur eiusdem generis icones & effigies virorum doctrina & pietate præstantium, quorum præcipue ministerio partim bonarum literarum studia restituta, partim vera religio in variis Christiani orbis regionibus fuit instaurata. Neque suo defraudandus est encomio *Nicolaus Reusnerus*, cui debemus icones, sive imagines virorum literis illustrium, (b) quibus, ut ipse in præfatione fatetur, delineandis, imprimis pictore usus fuit *Tobia Stimmero*, peritissimo illius ætatis artifice. *Theodorus Gallæus*, eximius sui ævi cælator, ex archetypis *Fulvii Ursini* Romæ prius delineatas, mox Antverpiæ incisas dedit, (ut est titulus libri) illustrium imagines, ex antiquis

(a) Titulus libri: *Imagines virorum doctorum*, Geneva 1580. in 4to. (b) prodierunt Argentorati, cura *Bernardi Jobini*, Anno 1587. in 8vo.

quis marmoribus, numismatibus & gemmis expressas. (c) *Ianus Jacobus Boissardus* vulgavit quatuor iconum partes, singulas quinquaginta virorum illustrium imaginibus refertas, descriptis insuper eorum vitis. (d) Abiudicat iis penicilli ac æris elegantiam *Morhofius*, monetque, (e) icones plane non esse ad vivum factas: quod cur statuat, dicere non habeo; cum nihil quidem neglexerit *Theodorus de Bry*, qui eas publici iuris fecit, quod non earum nitorem ac formam rerum peritis commendaret. Figuras, effigies, & vitas augustissimarum personarum, Imperatorum, Regum, Archiducum, Principum, Comitum, Baronum, nobilium item ac clarissimorum virorum, collegit *Jacobus Schenckius a Nozingen*. Prodiit opus sumptuosissimum in charta regali, Oeniponti 1601. In *Meursii* Athenis Batavis expressæ sunt plerorumque imagines, qui in Academia Lugduno Batava docuerunt, ad cuius exemplum *Theophilus Spizelius* Templum, ut vocat, Honoris celebrioribus superioris seculi Theologis ac Philologis, exhibito simul cuiuslibet vultu scriptisque, construxit, & Augustæ Vindelicorum Anno 1673 prodire iussit. In Italia *Io. Imperialis* in Museo Historico, Anno 1640. Venetiis evulgato, & hunc secutus doctissimus Aemoniensis Episcopus, *Iac. Phil. Tomasinus*, duobus libris Anno 1630 & 1644 editis, clarorum Italiae virorum imagines apte disposuerunt, & elogia vitasque descripserunt. Horum vestigiis institerunt *Carolus Patinus*, Medicus & Professor Patavinus, misso in lucem Lyceo Patavino, (f) quod Professorum illius loci icones, vitas, elogia,

(c) Ex officina Plantiniana *Ad. 1598. in 4. recusas* Antverp. *A. 1660.* quas *Ursini & Casp. Scioppi* notis adiutus, cum literatorum applausu explicavit *Ioannes Faber*, Bambergensis, Med. D. in Acad. Romana Professor. (d) editas Francos. ad Mœnum *A. 1597. in 4.* (e) *lib. I. Polyhist. cap. 19. pag. 227.* (f) edito Patavii 1682. in 4. Conf. *Acta Erud. Lips. A. 1682. pag. 374.*

gia, & edita ab ipsis ingenii monumenta exponit: & *Io. Petrus Bellorius*, *Christinae*, *Reginae Svecorum* bibliothecarius, editis (g) veterum illustrium Philosophorum, Poetarum, Rhetorum & Oratorum imaginibus, expositione ab auctore facta illustratis. Nec reticendus est *Isaacus Bullartius*, Eques Ord. S. Michaelis in Gallia, qui lingua patria vulgavit (h) *Academiam artium & scientiarum*, duobus tomis divisam: exhibentem vitas, elogia, ac res gestas illustrium virorum, qui clari in sua arte quatuor intra secula apud diversas in Europa gentes extiterunt. Quorum memoria ut tanto expressior extaret, icones adiecit aeri incisas, duorum artificum non contemnendorum, *Larmesini* & *Bulonneſii*, opera elaboratas. *Pauli Freberi* theatrum virorum eruditione clarorum, ante viginti, & quod excurrit, annos vulgatum, *Christiano Thomasio* multis nominibus, inprimis ob omillas *Verulamii*, *Cartesii*, *Conringii*, & *Iac. Thomasi*, reliquorum vero male expressas imagines, vapulat. (i) Mitto similes *G. Reinſti*, *Laur. Craſſi*, *Andr. Theveti*, & aliorum operas, quarum mentio fit apud *Morboſium*; (k) in Bibliotheca *Marquardi Gudii*; (l) & Catalogo librorum *Petri Francii*; (m) cui postremo adiectus est index iconum pictarum Illustrium Eruditorum, quibus museum Francianum olim nitebat.

X. Ultimam denique hoc classem occupant Pinacothecæ, vulgo tablinæ dictæ, (n) loca, ubi tabulæ pictæ, (unde & nomen;

(g) Romæ, An. 1685. in fol. Conf. Tom. I. Supplementorum Act. Erud. p. 347. (h) Parisiis 1682. in fol. Vide Acta Erud. Lips. A. 1683. pag. 177. (i) in Colloqu. menſtr. 1688. P. II. pag. 247. seqq. (k) loc. prox. cit. (l) Impreſſa Kiloni A. 1706. pag. 327. seqq. (m) edito Amſtel. An. 1705. pag. 170. seqq. (n) Quamvis enim Tablinum a tabulis dicatur, (unde & pinacothecæ nomen) Latini tamen Tablina de illis dixerunt, ubi non tabulæ pictæ, sed Acta & rerum gestarum commentarii, qui in tabulas referebantur, custodiri solebant, quæ & Tabularia appellata, observante Petavio. notis in Dionem Syneſiu pag. 27.

nomen; *πίναξ* enim tabulam significat) cælatum argentum, stragula vestis, signa & ornamenta reponebantur, uti videre est apud *Alexandrum ab Alexandro*. (o) Summam veterum hac in re magnificentiam æmulantur nostra ætate summi principes, imo lautiores etiam privatorum fortunæ, non tabulas tantum, gemmas, & numismata, sed quicquid singulare vel in vario naturæ prominet regno, vel curiosa hominum industria exco- gitavit, vel exotica aut transmarina tellus protulit, mu- seis suis & pinacothecis solícite colligentes. Merentur hic potissimum commendari ædes Barberinæ, adeo cele- bratæ, ut exteris, cum primum Romam urbis visendæ cau- sa appellunt, prius de Prænestinorum principum palatio, quam de ceteris eiusdem urbis magnificentiis sint solíciti, teste *Micb. Angelo Causeo de la Chauffe*. (p) De ædibus Borghe- sianis, Justinianis, & Perretinis, multa egregie *Bernardus de Montfaucon*. (q) Pinacothecam Magni Ducis Hetruriæ lucu- lenta laude persequitur *Io. Mabillon*, (r) singularem esse scribens in quodam eius conclavi collectionem multarum tabellarum, in quibus pictores se ipsos expresserant: paulo vero ante laudatus *de Montfaucon*, nullam post Romam in Italia urbem esse perhi- bet, (s) tanta statuarum, iconum marmorearum, inscriptio- num, anaglyphorum supellectile gaudentem, quam Florenti- am. Cimeliothecam Cæsaream Vindobonæ, in eaque statuas & illustrium pictorum tabulas, a se visas, commemorat *Carolus Pa- tinus*: (ss) singularem vero eius descriptionem dedit *Petrus*

R

Lam-

(o) lib. V. *genial. dier. cap. 24*. (p) in *Romano museo, sive Thesau- ro erudite antiquitatis Sect. 1. pag. 28. 29*. Vide *Tom. II. Supplement. Act. Erudit. pag. 33*. (q) in *Diario Italico pag. 225. 250. 208*. (r) *Musei Italici P. I. pag. 167*. (s) *loc. prox. cit. pag. 381*. (ss) in libello: *Relations Historiques de voyages en Allemagne, Angle terre & Hollan- de, A. 1676. edito p. 12*.

Lambecius: (t) prout universalem Museorum enarrationem promiserat de la Croix du Maine, seu Crucimanius, teste *Theodoro Ianssonio ab Almeloveen*. (u) Regiam Parisiensem, statuis ac picturis superbam, occasione statuæ Ludovico XIV. per Franc. Ducem de la Fevillade erectæ, laudat *Franciscus Lemeus*; (v) Electoralem Palatinam, *Monconisius*; Gottorpiensem, *Ad. Olearius*. (x) Venetiis eminet præ aliis bibliotheca S. Marci, Cardinalis Bessarionis magnificentia codicibus multis, Græcis & Latinis, insigniter referta. Eius statuas & imagines laudat iterum *Mabillonius*: (y) alterius vero, quæ S. Antonii dicitur, & a Cardinale Grimano posita est, *Tomasinus*. (z) Ferrariensi bibliothecæ non tantum ex variis MSCtis codicibus, sed ex rarissimis quoque antiquitatis reliquiis, statuis scilicet marmoreis, signis, tabulis &c. magna ex parte a Pyrrho Ligorio collectis, multum splendoris ac pretii accessisse, testis est *Lomeierus*. (a) Basileensis in Helvetia etsi statuis marmoreis non luxuriat, gaudet tamen faberrimi penicilli tabulis, læva Ioannis I Holbeinii manu confectis. Recensentur istæ in vita Holbeinii, quam *Gerardus Listerius*, moriæ encomio, cum commentariis suis & figuris Holbeinii edidit. (b) Conferatur *Carolus Patinus*, (c) ubi de Museo, ab Erasmo & Ammerbachio fundato, quod Anno 1661. ad Academiam Basileensem pervenit, prolixè agit. Ipsius vero Holbeinii merita decenter collaudavit *Bullar-*

(t) *Commentar. de Biblioth. Vindobon. lib. 1. P. 1. fol. 24.* (u) in *Bibliotheca promissa pag. 15.* (v) *Tractatu de Statuis, edito Paris. 1688. in 12.* (x) Ille, *Itinerarii sui parte II. pag. 291.* Hic, *descriptione vernacula, edita A. 1674.* (y) *loc. cit. pag. 33.* (z) libro, *de bibliothecis Venetis publicis & privatis, quæ Anno 1650. Utini prodit.* (a) *de bibliothecis cap. 10. p. 235.* (b) *Basilea A. 1676.* (c) *Relations des Voyages p. 122. seqq.*

lartius. (d) Oxoniensis in Anglia, ex editis Iamessii & Thomæ Hyde catalogis clarior facta, Bodleii, prinii eius fundatoris, statuatam habet, transmissam eum in finem Oxonium a Thoma Sackvillo. (e) Ei legavit codices suos & marmora rarissima Io. Seldenus, in cuius rei memoriam statua ipsi est posita, ut testatur *Humphredus Prideaux.* (f) Servantur præterea, ut amici fide compertum habeo, in peculiari ad latus Bibliothecæ camera imagines doctissimorum virorum, Th. Mori, Scaligerorum, Casaubonorum, Grotii, Usserii, Galilæi, Hevelii, Pauli Sarpii, cum adscriptione: Concilii Tridentini eviscerator. Thomæ Bodleii effigies habet sequens distichon adscriptum:

Thomæ Bodleii, quicquid mortale, tabella,

Ingentemque animam Bibliotheca refert.

Sed quo provehor? Longum omnino foret omnes ac singulas pinacothecas publicas hic recensere. Quod argumentum cum amplissimum sit, nemo a me tractationem omnibus numeris absolutam expectaverit, nisi qui vel ignoret, vel dissimulet, ad primas etiam lineas argumenti tam diffusi ducendas, exiguas dissertationis huius paginas vix sufficere. Meis hic partibus satis defunctus videbor, si pauca duntaxat, asserti veritatem corroborantia, attigero; vel aliis etiam, amplioribus doctrinæ præfidiis instructis, ad persequendam pulcherrimi argumenti notitiam auctor extitero. Inter pinacothecas privatas laudem meretur Laurentii Pignorii Patavini, cuius vitam, bibliothecam, & museum, in quo inter alias Ciceronis, Baronii, Bellarmini, Petrarchæ, Pinelli, Torquati Tassi effigies, statuae etiam, nummi, & elegans antiquitatum extat supellex, descripsit singulari libello *Tomasinus*, Venetiis 1632. Clari sunt apud eos-

R 2

dem

(d) *l'Academie des sciences & des arts Tom. II. lib. VI. pag. 411.* (e) Vide Wood. *Antiquit. Oxoniens. lib. II. pag. 53.* (f) in *Præf. ad marmora Oxoniensia.*

dem Italos pinacothecario studio Comites Borromæi, quorum nitidissimam pinacothecam, in Insula Præfecturæ Luganensis loco amœnissimo sitam, adhæc statuas stupendi operis, quarum nonnullæ altitudinem quinquaginta pedum geometricorum æquant, iusto ordine ab utraque parte ea concinnitate dispositas, ut pulcherrimum (utor verbis auctoris) orbis theatrum repræsentent, scite recensuit *Gilbertus Burnetius*. (f) Nec defraudandus est sua laude Tiberius Caraffa, Patritius Neapolitanus, illustri loco natus; cuius non modo cum præfamine honoris meminit *Mart. Zeilerus*, (g) sed & qui ei adstipulatur, *Henr. Iul. a Pflaumen*, (h) his verbis: *nec minus spectabile est palatium Caraffæ ob copiam veterum e marmore statuarum, & Colosseum ex ære caput.* Celebratur etiam apud Gallos Marollesius Abbas, qui ipse catalogum vulgavit statuarum & imaginum Musei sui, quæ in regiam postmodum pinacothecam pervenerunt. (i) Embricæ totus erat in colligendis iconibus *Cornelius a Beughem*, quarum etiam insignem numerum ex antiquis marmoribus, numismatibus, gemmis, non sine rei domesticæ, ut ipse fatetur, clade collegit. Notitiam earum dedit in *Museo Beughemiano*, quod Bibliographiæ historicæ, chronologicæ, & geographicæ A. 1685. editæ subiunxit, sperans fore, ut si suppedient, quæ desunt ipsi adhuc, Mæcenates, earum dare possit aliquando descriptionem luculentam. Denique prolixiorem Catalogum, seu indicem Alphabeticum, pinacothecarum, gazophylaciorum, conclavium, museorum, &c. prout ista intra Europam a privatis etiam personis possidentur, edidit *Io. Daniel Maior*, Medicus

(f) in *Itinerario per Helvetiam, Italiam &c.* edit. German. p. 284. (g) *Itinerar. Ital. cap. 7. pag. 165.* (h) *Mercur. Ital. part. II. pag. 59.* Conf. *Thomas Bartholinus de Unicornu cap. VII. p. 48.* (i) Vid. *Baillet Jugemens des sçavans Tom II. P. 1. p. 269.*

dicus Kiloniensis: (k) quanquam diffitendum non sit, eum in recensendis huiusmodi pinacothecis potiore rationem habuisse rerum naturalium selectiorum, quam artificialium, ad quas statuæ & imagines referendæ sunt.

XI. Satis de Statuarum loco, qua publico, qua privato: in quo edisserendo quod prolixior paulo fuerim, inde cum primis factum, ut, quo honore ac pretio statuæ olim habitæ essent, queat intelligi: plane ut attentionem mereantur verba *Plinii*, (l) Titinium Capitonem laudantis, quod a Traiano imperatore impetraret, quo sibi liceret statuam Lucii Syllani in foro ponere. Quid enim gravius hoc epiphonemate? *Redditus est Lucio Syllano debitus honor, cuius immortalitati Capito prospexit pariter & sua. Neque enim magis decorum & insigne est, statuam in foro populi Romani habere, quam ponere.* Quæ interea de statuarum materia, forma, figura, magnitudine, diversitate, & his similibus dici possent, tanquam a scopo aliena dimitto: de ea potius re sollicitior futurus, ut demonstrem, cum statuarum honor, diis decretus, tanta veneratione ac cultu a gentilibus exciperetur, eum interea ita penitus eviluisse, ut detestanda etiam adulatione transiret ad homines, quorum interdum statuæ si non maiori, pari certe honore æstimabantur, quam deorum dearumve cultas fuisse, compertum habemus.

XII. Ac primis quidem temporibus, dum simplicissimus adhuc candor mortalium animis obversaretur, sub nulla vel statua vel simulacro numina sua venerabantur gentiles, ita persuasi, fraudem ac imposturam iniici talibus artibus, quæ rem aliter, atque esset, vulgo exprimerent. Quibus non male convenit illud *Artemidori*: (m) *Plastice exercere, & buxum tornare, & sculperre, & statuas facere, bonum est mœchis, & Rhetoribus, & falsari-*

R 3

(k) de Museis rerum naturalium & artificialium, in appendice cap. VIII.

(l) lib. 1. Epist. 17. (m) *Ontrocrit.* I. 53.

sariis, & omnibus fraudulentis hominibus, propterea quod hæ artes, ea, quæ non sunt, velut vera & existentia ostendent. Hinc, licet apud Dionys. Halicarnasseum legimus, (n) Romulum templa & fana, arasque & simulacrorum delubra, eorumque effigies & insignia, & potestates & cetera instituisse, secutum optimos, quosque Græcorum ritus; Varronis tamen (o) & Plutarchi auctoritate commoveor, ut credam, usum huiusmodi simulacrorum, quem introduxit Romulus, a Numa abolitum fuisse, veteresque Romanos supra CLXX annos deos sine simulacro coluisse. Plutarchi verba ita se habent: (p) Numa Romanis usu effigiei alicuius Divum, quæ hominis aut animalis cuiuscunque formam haberet, interdixit. Neque priscis illis temporibus fuit apud illos vel picta ulla imago dei, vel ficta: sed primis centum atque septuaginta annis, etsi templa edificassent, atque sacras casas struxissent, nullum tamen omnino simulacrum efformare. Putaverunt enim Romani, tunc beatam fore rempublicam, si religio pie magis coleretur, quam magnifice; si populus Romanus delubra deorum religione, domos suas gloria decoraret. Successu temporis, postquam a Chaldæis, Indis & Phœnicibus, ad Ægyptios; ab Ægyptiis ad Græcos; (q) a Græcis ad Romanos statuarum sacrarum usus transiret; primum fictiles cernebantur statuae, inque Iovis dextra (ut poeta loquitur) fictile fulmenerat: sed crescentibus divitiis, luxuque a devictis gentibus in Urbem inducto, ex marmore, ebore, auro, Polycleti aut Phidiae, vel Euphranoris manu elaboratae conspiciebantur: ut vel

(n) *Antiquit. Rom.* II. 3. (o) *apud Augustin. de Civit. Dei* IV. 31. (p) *in Numa cap. XV. Conf. Philipp. Mornæum de Verit. Relig. Christi. cap. 21. Hugonem Grotium annotatis ad Decalog. pag. 31. Io. Henr. Böclerum annotat. Polit. ad libr. V. Taciti Histor. pag. 183. 184. Io. Seldenum lib. 1. de Iure Nat. & Gent. secundum Hebræos cap. 2. (q) vid. Herodotus in Euterpe.*

vel hinc Iovem, Iunonem, & Minervam, veteri sacrorum horrore depulso, tanquam aurata quædam numina salutaret *Martialis*, dicens: (r) *Scriptus es eterno nunc primus Iupiter auro, & soror, & summi filia tota patris.* Adiecta mox purpura, (Iovi maxime sacra) vestis stragula, togâ picta, tunica palmata, pepulum, paludamenta auro intexta, coronæ, hastæ: præterea peculiararia numinum ornamenta, ut fulmen, tridens, framea, lyra, caduceus, clava, thyrsis, & similia. Ita namque speciatim de palla Iovis rutilante *Sollus Sidonius*: (s) *Palla Iovis rutilat, cuius bis cœtus aeno serica Sidonius fucabat stamina murex. Ebria non solum spirat conchyliâ Sandyx: insertum nam fulgur habet, filoque rigenti ardebat gravidum de fragmine fulminis ostrum. Hic viridis patrio Glaucus pendebat amictu, undabant hic arte sinus, fictoque tumore mersabat pandis tempestas tecta carinis.* Quin & animalia nonnunquam addebantur numinibus sacra, ut ad Iovis quidem statuam aquila; Iunonis, pavo; Saturni, draco; Neptuni, equus; Palladis, noctua; Veneris, cygnus; Dianæ, cervus; Cybeles, leo: &c. (ff) quod sigillatim hic persequi, & qua scriptorum, qua nummorum auctoritate ac fide luculentius confirmare, supervacaneum fore arbitror.

XIII. Ut maior etiam statuis huiusmodi veneratio accederet, placuit deorum dearumve vultus minio illinere. Hinc Iupiter Minianus, apud *Ciceronem*, (t) & *Plinium*, (u) Bacchus minio rubens, apud *Pausaniam*; (v) & Pan, deus Arcadiæ, apud *Maronem*. (x) De minio, inter colores pretiosos & floridos, quos Græci ἀνδράγας vocant, ponendo, multa præclare *Salmasius*,

(r) lib. XI. Epigr. 5. (s) in Epithalamio Polemi & Araneolæ. (ff) Conf. Henr. Kipping. *Antiqq. Romm. lib. I. cap. 7. pag. 152. seqq.* (t) lib. IX. epist. 16. ad Famil. (u) lib. 33. cap. 7. (v) in *Achaicis*. (x) *Eclog. 10.*

sius, (y) explicans locum Petronii, nitorem absolute de minio dicentis. Non desunt viri docti, qui e loco Plinii paulo ante adducto minium contendunt Græcis vocatum fuisse *μίλτον*. Plinii verba sunt: *Milton vocant Græci minium, quidam cinnabari.* Sed opportune idem Salmasius animadvertit, *(z)* perperam Plinii contextum distingui, ita potius legendum: *Auctori- tatem colori (de minio loquitur) fuisse non miror. Iam enim Troianis temporibus rubrica in honore erat, Homero teste, qui na- ves ea commendat, alias circapicturas, pigmentaque rarus. Mil- ton vocant Græci: minium quidem cinnabari, unde natus error, Indico cinnabaris nomine.* Vult nempe Plinium dicere, non quod minium, sed quod rubrica Græcis vocata fuerit *milton*; minium autem cinnabari, ac cinnabari quidem Indicum, magno errore, & certa (ut idem mox monet) agrotantium specie. Nam minium venenum est; at cinnabari Indicum Indicæ arboris gummi. Invento quippe primum minio a Callia Atheniensi, quum adhuc esset sine nomine, Græci, quod colore Indicum cinnabari referret, ita etiam vocarunt, quæ appellatio postea mansit. Salmasii lectionem retinet *Hardvinus* quoque, licet dissimulato eius nomine. Ceterum recte ex Dioscoride notat *Vossius* in Etymologico, minium vocem esse Hispanicam, unde & sui originem traxit; cum ex Hispania primum ad Romanos esset advectum: licet indubio relinquat, utrum Minius, Hispaniæ fluvius, colori minio nomen dederit, an contra color hic nomen dederit fluvio. Cur autem minio nomen deorum sta- tuæ essent illitæ, causam plerique interserunt, factum fuisse non solum ornatus gratia, sed etiam ne cariem sentirent, vel imbri- um guttis perfusæ attraherent eas & computrescerent. Mihi posterius non videtur verisimile; sic enim oportuisset totas quan-

(y) *Exercit. Plinianis pag. 32. in primis vero pag. 140. & 814.* (z) *loc. prox. cit. pag. 189.*

quantas illini. Prius magis arridet, quod in exprimento vultu alii quoque colores erant adhibendi, quorum tamen præstantissimus habebatur e minio attemperatus.

XIV. Quoties vero in locis publicis sub dio starent, stabant super erecta columna; & lunatas umbellas, argenteas, æreas, ligneas, impositas habebant. Causa præcipua erat, ne vel æris iniuria corrumparentur, vel ab avium etiam sordibus essent contaminatæ. Huc spectat illud *Horatii* (a) *merdis caput inquiner albis corvorum*. *Μυρίαυς* vocat *Aristophanes* in *avis* pag. 595. hodieque in templis Christianorum imponuntur statuarum capitibus. Cuius tamen rei causam ignorantes pictores, dum putant honoris causa imponi debere, non solum non omnibus statuis imponunt, sed & imaginibus pictis adhibent; quæ tamen illis opus non habent, ut quidem statuæ. (b) Sed quæ in fanis ac delubris erant locatæ, talibus umbellis plerumque carebant; nec suo movebantur loco, præterquam anniversaria die, qua inde educi, & statim eam in rem ritu, splendida ut plurimum pompa, omnique publicæ lætitiæ apparatu; cantu, hymnis, tripudiis, equitum transvectione, ac per frequentissima quidem urbis loca, plaustris seu carpentis vectæ, circumferri consueverant. Et si non omnes id genus statuæ ex earum *σηκοῖς* seu *ἑδραις* ad publica huiusmodi spectacula educerentur: quum nonnullæ subinde pro mysticis habitæ, ideoque velatæ essent; solis etiam, quibus id lege licitum, sacerdotibus, idque semel tantum in anno conspicuæ. Conferatur hac de re *Ezerbiel Spanhemius* in hymnos *Callimachi*. (c) Adde,
S quod,

(a) *Lib. I. Sat. 8.* (b) *Conf. Ioseph. Scaliger ad Catalecta Virgilii pag. 211.* Plura de huiusmodi nimbis *Barthius ad Claudian. Consul. IV. Honor. v. 27.* *Cerda in XII. Aneid. Virg. pag. 687.* *Piccart. Observ. Decad. II. cap. 1. p. 211.* *Molanus lib. II, de Imag. cap. 62. p. 216.* (c) *Observ. in Hymnum Palladis p. 587.*

quod ea cæteroquin foret civium, circa illas numinum apud se
 ποταίχων statuas, religio, ut nihil æque deprecarentur, quam
 ne sedibus suis exirent, ac ad hostes suos demigrarent. Actum
 de hoc ritu Capite I. th. XI. eundemque pluribus persequutus est
 Io. Georg. Röserus in dissertatione Historica de Palladio, (d) capi-
 te II. §. VIII.

XV. Illud quoque prætereundum non est, deorum dea-
 rumve statuas identidem a gentilibus ablutas fuisse. Occasio-
 nem instituto præbebant homines miseri, cæde alterius aut alio
 scelere polluti. Nam cum isti ad tales statuas, velut ad asyla
 quædam confugere, easdemque contrectare solerent, nihil per-
 inde eorundem numinum ἀγνεία convenientius existimarunt ii-
 dem gentiles, quam ut attrectata impuris aut profanis alioquæ
 manibus, ac inde veluti inquinata eorum simulacra, statim solen-
 nique ritu abluerentur. Cuius rei luculentum exemplum sup-
 peditat *Euripides*; (e) ubi Iphigenia Dianæ sacerdos, tanquam
 contrectatam e polluto materna cæde, ac proinde manuum pia-
 culo devincto Oreste, Tauricæ Dianæ statuam lavari velle fingit.
 Unde postea regi Thoanti eandem statuam, tanquam ab hospiti-
 bus impuris, Oreste nempe & Pylade, pollutam, a sua sede se
 avertisse docet: siquidem, ut ipse rex continuo addit, matricidæ
 Orestis macula eam polluit. Plura exempla ex antiquitate my-
 thica allegat L. B. *Spanhemius*, (f) quæ hic adducere otii ratio
 & chartarum angustia non permittit.

XVI. Verum enimvero, quam pius etiam videatur hic
 amor, quem tali statuarum honore suis numinibus deferrebant
 gen-

(d) habita Franeof. ad Viadrum Ao. 1688. Adde Spanhemium loc.
 prox. cit. p. 573. (e) in *Tauris* v. 1041. (f) *Ibid.* pag. 529.
 seqq.

gentiles ; hypocriticum certe fuisse ostendit sordida adulatio, qua pietatem ac religionem diis detractam mortalibus vindicabant, ex diis reddendo homines, ex hominibus deos. Dixi capite VI. thesi 9. ad protritam adulationem nihil æque spectasse, quam spurcam apotheosin, qua factum omnino, ut imminuto, qui diis deabusve debebatur, honore, divinus cultus ad humanam quoque fragilitatem extenderetur. Id ostendendum paulo uberius, ut liquido constet, gentiles non ita intemerate ac infucate numina sua colere potuisse, quum tam promiscue non probos modo, sed coinquinatissimos etiam principes inter deos referrent. Scilicet postquam imperantium ambitioni magis ac magis civium adulatio adstreperet, plerique vi quadam adeo insolenter in divorum ordines sese intrudere cœperunt, ut vix quisquam paulo saltem feliciorum principum esset, qui vel oscitandi popello nollet divinitatem suam persuadere, vel renuenti per vim astumque impingere. Ea stoliditas & superbia, priscaeque sapientiae infelix abusus, ab Assyriis ad Persas, a Persis ad Græcos devoluta, per manus tandem & Imperatorum Romanorum capita subivit; quorum ut quisque vecordissimus, dum Deus esse voluit, humanitatis existimationem palam proiicere non dubitavit: etsi non negem interfuisse, qui & bona priscaeque mente sic insanirent. Primus sane Cæsarum vivus vidensque, & mox Bruti ac Cassii ferro periturus, templum suo numini & divæ divarum clementiæ commune exstrui passus est, & tantum non palam iussit. Alter, & coram, & in ipsa urbe, & in provinciis, sub conspectu suo suos sibi Flamines, sua templa condi divinitati suæ non est indignatus. De eo palam Poeta : *Arma Deus Cæsar dices meditatur ad Indos.* Alter vero: *Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.* Caligulam, belluarum belluam, quam imperatorum humani generis tutius appellasses, qui tamen ita pla-

ne se deum agebat, ut etiam voce atque oculorum aspectu persundare posse contranitentes videri vellet. Nota ceterorum ambitio. Nec pepercerunt sibi & posteritati hac in re etiam Christiani Principes, quorum vel cum primis Magnus Theodosius Deus in os aperte nuncupatur a *Latino Pacato*, panegyrista. Horum ut Paganis viciniore omittam, quis ferat Iustinianum, qui fidei Christianæ pomœria scripsit, nullis non paginis Constitutionum suarum de numine suo paratragœdiantem? Sed frustra hæc vituperes, quæ omnes secuti sunt, arrogantia veteris vestigia. Fuit seculi mos a tam alta consuetudine Romanos principes claris verbis Deos dicere, ut clamant omnes libri: quod excipientes poetæ etiam Ioves eos appellare non sunt reveriti. Imperatores quidem Romani splendorem tantum suis rebus addebant, ut cum in publicum prodirent, deos sese videre populus, non homines arbitraretur. Conferatur sermo militis ad Leonem principem penes *Luitprandum* libro primo Historiarum, capite tertio.

XVII. Iuvat rem ulterius prosequi, & infamem hypocri-
sin etiam ea ex parte, qua statua Imperatoribus non citra mani-
festum divini honoris præiudicium erigebantur, detegere. Et
de statuis quidem, quas civium pietas bene meritis olim locavit,
hic iam non dicam. Dignum id quidem, nec quod ad cultum
superstitiosum aliquid faciat. Quid enim his formulis apud
bonos scriptores frequentius: SENATVS. STATVA. HO-
NORAVIT. SENATVS. CENSVIT. SENATVS. POPV-
LVSQVE. ROMANVS. POSVIT. CIVITAS. DECVRIO-
NES. PLEBS. ORDO. CORPVS. COLLEGIVM. MVNICI-
PES. INCOLÆ. CLIENTES. MARITVS. VXOR. HÆRES.
AMICVS. DECREVERVNT. FACIENDAM. STATVAM.
CVRAVERVNT. PONENDAM. STATVAM. CENSVE-
RVNT. CONSTITVI. LOCARIQVE. IVSSERVNT. PO-
SVE-

SVERVNT. COLLOCAVERVNT. DEDICAVERVNT.

Sed de iis statuis hic loquor, quas turpis ac cœca adulatio Imperantibus posuit, cœca suspexit. Aliud enim est honorare statuam, aliud adorare. Atqui posterius sapissime factum docet historia. De Julio Cæsare scribit *Svetonius*, (g) quod populus solidam columnam prope XX. pedum lapidis Numidici in foro statuerit; scripseritque (in honorem illius) PARENS PATRIÆ. Gemina tradit *Dio Cassius*, (h) Cives Romani statuam quoque tum eburneam Cæsaris, ac post tbersam in Circensibus pompis cum deorum simulacris vehi iusserunt: aliamque imaginem cum inscriptione DEO INVICTO, in fano Quirini posuerunt. De Augusti statua ab universis Gallis Lugduni erecta, adi *Cataneum*, (i) Ob eiusdem statuam venditam sive mancipatam accusatus Falanius, non leve incurrit periculum, teste *Tacito*. (k) Apud Aspendios, statuam Tiberii sanctiorem Iovis Olympii simulacro fuisse habitam, refert *Philostrophus*: (l) imo sacrilegum putatum, qui imaginem Antonini domi non habuisset, *Capitolinus*. (m) Caius Caligula, dum Iovem cupit imitari, in statua sibi posita aurea barba conspicuus fulmen tenuit. (n) Titus Vespasianus, a fratre Domitiano diis cooptatus, accepta statua suos etiam Flamines habuit, quos inter ex sententia *Io. Massoni* (o) numerandus *Plinius iunior*. De Traiano expresse *Plinius*: (p) Omnes & imaginem tuam, deorumque simulacra venerati sunt. De Claudio Gothico, ita *Trebellius Pollio* in eius vita cap. 3. Adulator Senatus, adulator populus Romanus, adulatrices exterae gentes, adulatrices provinciae; siquidem omnes ordines, omnis ætas, omnis civitas, statuis, vexillis, coronis, fanis,

S 3

(g) in *Cæsare* c. 85. (h) lib. 43. (i) *Comm. in Plinii Epist.* II. lib. 9. p. 521. (k) lib. I. *Annal.* c. 73. *Conf.* lib. 2. c. 41. 43. (l) in vita *Apollonii*. (m) in eius vita. (n) *Sveton.* in eius vita c. 52. (o) in vita *Plinii iun.* p. 33. (p) lib. X. *epist.* 97. ad *Traian.*

fanis, arcubus, bonum principem, aris ac templis honoraverunt. Mitto plura exempla, quæ passim illis temporibus obviam fuisse, conicias ex verbis Ambrosii: (q) Ære fusa principum capita, & ducti vultus de ære, vel de marmore, ab hominibus adorantur. Item ex verbis Gregorii Nazianzeni: (r) nec enim coronæ & diademata, & purpura nitor, & memorabiles leges, & tributa, & subditorum multitudo ad approbandum, gratulandumque ipsis imperium sufficiunt; sed adorationem quoque accedere necesse est, ut augustiores appareant. Parumque habent ipsi adorari, nisi idem sibi in imaginibus, picturisque præstetur, quo cumulatior sit ipsis, perfectiorque veneratio. Qui autem sponte statuas principum adorare volebant, illud præstare haut raro iubebantur. De Caio Caligula Zonaras: (s) Imagines suas, quovis terrarum missas adorari iussit. Hierosolymis inprimis cultum hunc ab eo expetitum fuisse, memorat Orosius: (ff) Iudeorum omnes sacras ades, atque inprimis antiquum illud in Hierosolymis sacrarium profanari sacrificiis gentilium, ac repleri statuis simulacrisque imperavit, seque ibi ut deum coli præcepit. Qui vero repugnabant edicto, ingentes calamitates perpeffi sunt. (t) Apud Persas iniunctum fuisse tradidit Philostratus, (u) ut Babylonem ingressuri, nisi auream regis imaginem, quæ proponebatur, adorarent, aditu urbis prohiberentur. Et apud Romanos, si qui pervicaciter hoc facere detrectarent, morte plectebantur. Incubuit illa pestis præcipue in Christianos veteris Ecclesiæ, contra quam, non minus ac cæteras impiæ persecutionis ærumnas, tot scriptis eos ad patientiam hortantur SS. Patres. Plinius certe fatetur, (v) se multos duci iussisse, eos vero, qui divinis honoribus affecissent principis imaginem, dimisisse.

Cum,

(q) Hexaëm. VI. 9. (r) Orat. 1. in Julian. (s) Lib. II. Annal. (ff) VII. 5. (t) Vide Philonem & Iosephum contra Appion. lib. 2. (u) lib. 4. de vita Apollonii. (v) loc. prox. cit.

Cum, inquit, praeunte me deos appellarent, & imagini tuae, quam propter hoc iusseram cum simulacris numinum afferri, thure ac vino supplicarent, praeterea maledicerent Christo, quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt revera Christiani, ergo dimittendos putavi.

XVIII. Ceterum non adoratione solum & supplicationibus, sed sacrificiis & victimis quoque viventium Imperatorum imagines statuasque coli solitas legimus. Sic ad Tiberii, & eius conniventia, ad Seiani statuas Romae sacrificatum, Dio Cassius tradit: (x) *Ad statuas etiam Seiani, tanquam Tiberii solebant, sacrificarunt.* Quin imo hostes populi Romani, cum victi essent, ad victoris principis statuas sacrificare interdum, in signum venerationis debitae victori, & subiectionis suae, cgebantur a ducibus Romanis. De L. Vitellio Dio Cassius: (y) *Artabanum, qui Armeniam impune aggressus, Syriam quoque invadere instituerat, obviam ei repente ad Euphratem factus, ita exterruerat, ut in colloquium veniret, ac sacrificare eum Augusti & Caii statuis cogeret.* Ad effigiem Neronis victimas cecidisse Tiridatem, Armeniae regem, prodit Tacitus. (z) *Medio, inquit, tribunal sedem curulem, & sedes effigiem Neronis sustinebat: ad quam progressus Tiridates, casis ex more victimis, sublatum capite diadema imagini subiecit.* Taceo iam, Imperatorum imagines (statuarum vicarias) in castris, inter legionum signa adoratas. Quem cultum sustulit Constantinus M. qui illas mutavit in signum crucis. (a) *Quanquam diffitendum non sit,*

(x) lib. 58. (y) lib. 59. (z) lib. XV. *Annal. c. 29.* (a) Conf. Eusebius lib. III. *de vita Constantini cap. 54.* & lib. IV. *cap. 21.* Qui tamen ipse Constantinus M. haruspicinam toleravit, etiam populo Romano, ut incantamenti, sic carminum magicorum, quae conservandis frugibus & averrendae frugum calamitati adhibebantur, gratiam fecit. Quae lex abrogata fuit a Leone Novella 65.

fit, mansisse etiam post Constantinum hanc impietatem & præposterum cultum, ut eum denuo lege tollere necesse haberent Imperatores sequentes. Inprimis Theodosius, Christianæ legis observantissimus Imperator, uti videre est in Cod. Theodos. tit. de Imaginibus Imperialibus. Idem etiam habetur in Cod. Iust. leg. *Si quando*, tit. de Statuis & Imag. *Si quando n[on] str[ati] statue vel imagines eriguntur, seu diebus, ut assolet, festis, sive communibus, adsit iudex sine adorationis ambitioso fastigio, ut ornamentum diei & loco, & nostra recordationi, sui probe accessisse præsentia.* Plura de talium simulacrorum cultu, eoque superstitioso, vide, si lubet, apud *Iust. Lipsium*, (b) & *Theod. Höpningkum*, (c)

XIX. Accesserunt huiusmodi statuis insignia deorum, fulmina, radii, astra: ut erudite ostendit *Figrelius*, (d) Atque hinc quidem superstitio superstitionem trahit, ut cuneus cuneum. Nam quo errore vel ambitione insignia numinum iis dabantur, pari conferebantur horum cognomina. Et masculis quidem deorum; foeminis dearum nomen adhæsit. Confer capitis VI. thesin quintam. Multi e Græcis regibus, maxime Ptolemæi, cognomen Dionysii, id est, Bacchi sumebant, ut *Spanbemi* pag. 400. de usu & præstantia nummorum memorat. De Caligula illud plane singulare notavit *Svetonius*, (e) quod eum sui LATIALEM IOVEM consalutaverint. Eo tandem insolentiæ processit Domitianus, ut, teste eodem Historico, (f) procuratorum suorum nomine formalem epistolam dictaturus, sic inciperet: *Dominus & Deus noster sic fieri iubet.* Additque Historicus, institutum posthac, ut ne scripto quidem ac sermone cuius-

(b) de Milit. Rom. lib. 4. dial. 5. (c) de Insigniis sive armorum prisco & novo iure cap. 27. §. 7. (d) de Statuis illustr. Rom. cap. 32. pag. 271. seqq. (e) in Calig. cap. 22. (f) in eius vita cap. 13.

cuiusquam appellaretur aliter. Cuius ille stultitiæ non sero pœnas dedit: nam & occisus a suis est, & statuæ eius omnes ever-
sæ, ac dissipatæ.

XX. Quæ intolerabilis vecordia sicut multum splendoris
deorum dearumve divinitati detraxit, cum ab imperatoribus ad
ipsum etiam Proconsules se extenderet, quibus, præter statuas,
templa quoque fuere erecta: (g) ita hac etiam in parte eam
attrivisse dicenda est, quod nihil in divorum statuis magnificum
aut pretiosum esset, quin id profanus opulentiorum civium lu-
xus continuo ad se traheret, & quotidiano usu velut pollutum
usurparet. Dixi paulo ante, divorum statuas, primum fictiles,
luxu seculi in aureas degenerasse: idem metallum cessit quo-
que in usum earum, quæ hominibus fuere locatæ. Sic de Gor-
gia Leontino, qui apud Athenienses ob eloquentiæ vim in tanto
pretio habitus est, ut dies, quibus perorabat, ἐορτὰς vocarent,
orationes vero λαμπάδας, (h) prodit Plinius, (i) quod homi-
num primus & auream statuam, & solidam, Delphis in templo
sibi posuerit. Augusto Cæs. argenteas statuas fuisse positas,
docemur a Suetonio, (k) gemina de Domitiano scribente, (l)
*quod statuas sibi in Capitolio non nisi aureas & argenteas poni per-
miserit, ac ponderis certi.* Unde Plinius panegyrista tantam ar-
rogantiam puncturus ita Traianum affatur: (m) *itaque tuam
statuam in vestibulo Iovis optimi maximi unam alteramve & hanc
auream cernimus. At paulo ante aditus omnes, omnes gradus, to-
taque area hinc auro, hinc argento relucebat, seu potius pollueba-
tur,*

(g) Vide Sueton. in vita Augusti cap. 52. & Casauboni in h. l. notas

(h) Vid. Coel. Rhodig. lib. XI. lect. Antiqu. cap. 25. (i) lib. XXXIII
cap. 4. Quanquam Dalechampi recte moneat, Plinium hic er-
rasse, cum non ipse sibi, sed ipsi Græcia auream statuam posuerit.

(k) in eius vita cap. 52. (l) in eius vita cap. 13. (m) in Panegyr. cap. 52.

tur, quum incesti principis statuis permixta deorum simulacra sorderent. Quid? quod ne divorum statuis parcitum, auro subtracto. Sic Scipio, Pompeianas bello civili partes secutus, Ephesia fano Dianæ depositas antiquitus pecunias tolli iubebat, cæterasque eius deæ statuas, aureas argenteasque. (n) Idem ausus est T. Ampius, (o) Cæsaris, æque ut prior, felicitate præventus. Verris, Siciliae prætoris, in deprædandis Syracusarum statuis petulantia cui satis ignota? Minerva a Lachare exuta, Apollo cincinnis aureis per Dionysium mulctatus, teste *Plutarcho*. (p) Omnium petulantissime rem egit Dionysius tyrannus, qui fano Proserpinæ spoliato Locris, cum per altum secundo vento classe veheretur, ridens amicis, videtisne, ait, quam bona navigatio ab ipsis diis sacrilegis tribuatur? Detracto etiam Iovi Olympio magni ponderis aureo amiculo, quo eum tyrannus Hiero e manubiis Carthaginensium ornaverat, iniectoque ei laneo pallio dixit, æstate grave amiculum esse, hieme frigidum; laneum autem ad utrumque tempus anni aptius. Idem Epidauri Æsculapio barbam auream demi iussit, quod affirmaret, non convenire patrem Apollinem imberbem, ipsum barbatum conspici. Idem victorias aureas, pateras, & coronas, quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, tollebat, & eas se accipere, non auferre dicebat: perquam stultum esse argumentando, a quibus bona precamur, ab his porrigentibus non velle sumere. (q) Ex quibus videmus, quanto ludibrio deos suos habuerint gentiles, & quam hypocriticus ille fuerit cultus, quo deos deasve statuis se honoraturos existimabant.

XXI. Iam, ut minio essent illitæ, lunatisque umbellis ad arcendas cœli iniurias circumseptæ, tamen quam turpiter ac neglectim fuerint habitæ, vel exinde colligi potest, quod situ, pulvere,

(n) Cæsar lib. III. de Bell. Civ. cap. 32. (o) Cæsar loc. cit. cap. 105. (p) de Isid. & Osir. p. 379. (q) Cic. lib. III. de Nat. deorum.

vere, squallore in fanis ac delubris ita essent foedatae, ut subinde ne agnosci quidem possent. Huius utique rei, præter notos Horatii ac Iuvenalis, de inquinatis numinum, ut Priapi vel Pudicitiae, simulacris, iocos, luculenta extant in veterum Christianorum, Clementis Alexandrini, Tertulliani, & Arnobii apologeticis, testimonia, quibus & gentilium id genus statuas adorantium vefaniae illudunt, *quas milvi, & mures, & aranea* [ut de iis *Septimius* loquitur (r)] *intelligunt.* Huc spectat insignis locus *Chrysostomi*: (s) καὶ τοσαύτην ἐπικειμένην τῷ ΖΟΑΝΩ τὴν κόνιν, ὥς μήτε εἶνα, μήτε ὀφθαλμὸν, μήτε ἄλλότι τῷ προσώπῳ φαίνεσθαι μέρος. *talem autem incumbentem SIMVLACRO pulverem, ut neque nasus, neque oculus, neque alia quævis faciei pars apparet.* Imo, quæ de re dictum paulo ante, in vectiva *Arnobii*, (ff) ita se habens: *Lavatio deum Matris est hodie. Sordescunt enim Divi, & adsordes abluendas lavantibus aquis opus, atque antiqua cineris frictione.* Quæ oscitantia tolerari adhuc utcunque posset, nisi accederet hypocritica illusio, statuis divorum manifeste insultans. Vulcani statua, ut erudite ex Eustathio monet illustri *Cuperus*, (t) iuxta caminos collocari sivevit. Apud *Herodotum* (u) legimus, eiusdem Vulcani simulacrum pigmæ viriforma expressum, quale in ædē Ægypti Memphitica visum erat a Cambyse, & valde irrisum. Proxime laudatus *Septimius* (v) statuam Saturni in cacabulum, Minervæ in trullam, ut quæque in privato larario contrita iam erat, coniectam memorat. Hipponæ deæ simulacrum in stabulis consecratum fuisse, legas apud *Apuleium Miles.* III. Notum est & illud de Diogene, qui lentes cocturus, cum Herculis statuam foco apponeret, in hoc decimo tertio agone, inquit, ut quondam Eurystheo, mihi

T 2

infer-

(r) in *Apolog.* cap. 12. (s) *Serm.* II. in *S. Babylam* pag. 450. Tom. V. edir. Savil. (ff) *lib.* VII. *adv. gentes* pag. 237. (t) *ad Harpocratem* p. 106. (u) *lib.* III. cap. 37. (v) *loc. prox. citat.* cap. 13.

inservias oportet. Quam in rem lepidum epigramma *Iac. Mar-
senius* adducit: (x) *O bone bisseis, ait, olim exercite monstis,
lens decimus debet tertius esse labor. Omnibus in monstis suda-
veris, inquit, in istate sudare tamen plus ego lente velim. Lerna
quid Alcide, quid cetera monstra dedistis? clarior a victis lentibus
ille fuit.* Quanquam paulo aliter factum hoc recenset *Epipha-
nius*, (y) ad *Diagoram* referens, qui cum ligneum *Herculis*,
simulacrum in focum lignorum penuria coniecisset, etiam dicte-
rium illud adiecit: age *Hercules*, decimum tertium hoc certamen
confice: ades, inquam, & cœnam nobis coquito. Tum *Herculem*
corripuens, & assulatim comminuens cum ingenti numinis sui lu-
dibrio, utpote qui omnino nusquam esset, & ob paratum illius ope
prandium irridens, epulatus est. Unde facile coniicias, quam indi-
gnissime quondam gentiles tractaverint statuas divorum suorum,
ad spurcissima etiam servitia eas trahentes: cum cœteroqui iis in-
tegrum non esset statuas Imperatorum, in municipiis, hortis, vil-
lis, aut alio etiam loco emtas, saltem in alium locum, sine specia-
li principis permissu transferre, (z) ne dicam in foedissimos usus
convertere, nisi ad capitale supplicium mallent abstrahi.

XXI. Quid vero, si audias scortorum & evnuchorum etiam
memoriæ statuas fuisse locatas? Nihilne tali hypocrisi divis de-
tractum? Plurimum sane. Atqui *Floræ* meretrici statuam posi-
tam refert *Plutarchus*, (a) qui Græcos etiam iuste a *Cratete* re-
prehensos observat, (b) quod *Phrynæ* meretrici, sive quod genui-
num nomen erat, *Mnesaretæ*, imaginem auream *Delphis* statue-
rent, dicens: *tropeum de intemperantia Græcorum esse eam statu-
tam.* Evnuchis, quos nova *Roma Constantinopolis* habuit, sta-
tuas fuisse erectas, ex *P. Gyllio* confirmat *Figrelus*. (c) Id plane
funestum, magos & dæmonum mancipia talibus honoribus olim
macta-

(x) *Arte nova argutt. pag. 94.* (y) in *Anacratō* §. 105. (z) Conf. *Plini-
um lib. X. 24.* & *Rittershusii* in h. l. notas. (a) in *Pompeio cap. 3.* (b) li-
bro de *Pythia oraculis*, p. 401. (c) loc. supra cit. c. 13. p. 118.

maclata legi: quod Simoni Mago contigisse auctor est *Iustinus Martyr*, (d) *Tertullianus*, (e) *Eusebius*, (f) & alii passim. Hem detestandam coeca gentilitatis hypocrisin!

CAPUT VIII.

ET VLTIMUM,

De Hypocrisi Gentilium circa Nummos.

CONSPECTUS DICENDORUM.

Cuius τὸ νόμιον in civitate, eius etiam potestas cudendi nummos. Hypocrisis gentilium tali asserto convicta. 1. Triplex nummorum classis, gentilium hypocrisin circa deorum cultum ostendens. 2. Prima classis eorum quidem nummorum, qui satis indicant, divinitatem ad infirmos etiam mortales fuisse extensam. Iulii Caesaris nummi duo explicati. Elephas, & draco divinitatis indicandae symbola. Sacerdotes defunctis principibus ordinati. 3. Augusti nummus effigiem Caesaris sistens cum fulmine. Alter nummus eiusdem, cum inscriptione ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ. Ultriusque nummi origo ex Svetonio explicata. Fulmen solius Iovis insigne. Quo sensu tribuendum Augusto? Hardvinus notatus. 4. Ulterior hypocrisis observata in nummis Tiberii, Caligulae, Neronis, Titi, Domitiani, Traiani, Adriani. Corona radiata. In nummo Constantini M. vestigia apotheotheos. 5. Imperatores deorum filii in nummis dicti. Augustae etiam sub dearum imagine in nummis culta. 6. Nummi consecrationis ritum indicantes. Lectus, edicula, aves, (aquila & pavo) stella in nummis. 7. Quin & agnati Imperatorum divinitatis honore post mortem affecti. Quod probatur e nummis. 8. Altera classis, eorum nummorum, qui vel impurissimis principibus sanctissimi-

T 3

man

(d) *Apologia II.* (e) in *Apologet. cap. 13.* (f) *Hist. Ecclesiast. lib. 2, c. 12.*

mam vendicant pietatem. Indignissimi sepe principes pietatis encomio in nummis ornati. 9. Apotheosis Christi a Tiberio tentata. 10. Christus ab Alexandro Severo in larario suo cultus. 11. Tertia classis, eorum nummorum, qui extantiorum diis turpitudinem affricare videntur. Iupiter cum proboscide. 12. Mercurius turpitudine in nummis adpersus. Locus Horatii lib. 1. Epist. 16. a peregrina lectione vindicatus. 13. Taurina cornua diis ac heroibus in nummis asserta. 14.

I.

PROGREDIAMUR tandem ad Nummos: quorum cudendi potestas quemadmodum inter Regalia referri debet, adeoque penes eum est, qui τὸ κύριον, seu summum in republica imperium habet; ita hypocriticus deorum cultus tanto conspectiori crimine se nobis hic offerret, quanto non plebem ipsam, quam principes potius reipublicæ peccasse ostendero; ad quos solos character publicus nummis imprimendus pertinet, quique eam in rem (saltem apud veteres Romanos) suos habebant Triumviros monetales, auro, argento, ære, flando, feriendo. Nam tametsi materia nummi privatis etiam personis sit promiscui usus, & quivis aurum v. gr. argentum, ceteraque metalla libere in commercio habere, pretiumque iis pro lubitu imponere possit: tamen character suo nummum signare non audet, & cum character publicus semel nummo impressus est, pretium ex privati cuiusque arbitrio non pendet: sed uti cudendæ, ita & æstimandæ monetæ ius regium est, & supremam [ut B. Zieglerus, cum quo hic locutus sum, iudicat (a)] refert Principis potestatem.

II. Hoc principio ita supposito, in illos iam nummos ab Imperatoribus cufos inquiram, quorum alii directe deorum dearumve divinitati repugnant, dum, ut ita dixerim, ipsam deitatem etiam ad mortales extendunt: alii oblique, qui dum vel impurissimis principibus sanctissimam vendicant Pietatem, pietati de-

orum

(a) lib. 1, cap. 49, §. 8. de Iuribus Maiest.

orum probrose illudunt: alii denique, qui quandam in ipsis numinibus turpitudinem designasse videntur.

III. Prima classis est eorum nummorum, qui satis indicant, τὴν θεότητα ad infirmos etiam mortales fuisse extensam. Inter numismata Iulii Cæsaris prostant duo nummi, prior quidem declaratus a *Io. Sebaldo Fabricio*, Professore Heidelbergensi, (b) cuius antica pars refert Cæsaris effigiem, ut prope frontem astrum quoddam emineat, addita epigraphe, DIVO IVLIO; postica ostendit Martem galeatum, armatum telo, insistentem aræ: ex adverso sellæ insidentem foeminam, dextra cornu copiae, sinistra genium alatum, qui Marti coronam præbeat, gestantem: posterior autem legendus apud *Constantium Landum*, Complani Comitem, (c) in quo ex una parte conspicitur elephas, cui serpens erectus ad pedes anteriores est subiectus, tanquam ab elephante conculcaretur, cum hac nota, CÆSAR; ex altera numismatis parte apparent instrumenta sacra, securis, aspergillum, cum fictili urnula, & pileo vice fungiac instar mitræ. Nihil in utriusque nummi area conspicias, quod non divinitatis hieroglyphicum sapiat. Astrum innuit cometam, Cæsare interemto visum, quem, asserente *Dione Cassio*, (d) plebs omnis Cæsari sacrum esse credebatur. Unde Augustus ea re motus, statuam Iulii æream (verba sunt eiusdem Historici) cum stella supra caput in Veneris templo posuit. De qua Virgilius VIII. *Æneid. patriumque aperitur vertice sidus*: & *Eclog. IV. Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum*. Mars galeatus, aræ insistens, fortitudinem bellicam Cæsaris; foemina sellæ insidens, felicitatem temporum respiciunt: quæ dum aram pone attingunt, vel ei plane insistent, aræ etiam honorem sibi vendicant. Elephas quid hoc loco designet, *Svetonius*,

(b) *In Iulio Cæsare Numismatico Londini 1678. edito.* (c) *Epist. ad Gabrielem Buccabarium, de Iul. Cæsaris Consecratione, quam in Miscellaneis Italicis eruditus A. 1690 edidit Gaudentius Robertus, p. 354.*

nius, (e) gravis scriptor, docere nos potest. Refert is, Claudium Cæsarem, aviæ Liviæ divinos honores, & Circensi pompa currum elephantorum Augustæo similem decernendum curasse: ex quo satis constat, per elephantes divinos honores & apotheosin designari. Subiectus autem serpens, seu draco, quid aliud demonstrat, quam reverentiam quandam, & opinionem divinitatis Cæsari accessisse? *Plutarchus* sane diserte memorat, (f) veteres, inter omnes animantes heroibus draconem consecrasse. Quæ ipsa Virgilianum insuper anguem ex Anchisæ tumulo prolabentem nobis in animum reducant. (g) Iam insignia, quæ a tergo alterius nummi apparent, securis, aspergillum, urnula, pileus, nihil aliud innuunt, quam Dialium Flaminum, aliorumque sacerdotum in faciendis sacris instrumenta. Atqui compertum habemus, defunctis principibus sacerdotes quoque ordinatos fuisse, qui sacris operarentur. Dicti hi sunt Sodales, Flamines, & si Augustarum consecratarum aris templisque præessent, Flaminicæ. Inde Sodales Flavii, Adrianales, Antoniani, Ælii, & plures alii, quorum nomina & munia exponunt *Onuphr. Panvinus*, (b) *Flavius Blondus*, (i) *Isaacus Casaubonus*, (k) *Io. Kirchmannus*, (l) & *Io. Lomeierus*. (m) Extat hanc in rem singularis inscriptio apud *Gruterum*: (n) ANTONIÆ AUGUSTÆ DRUSI SACERDOTI DIVI AUGUSTI. Quin ipse Antonius Iulii Cæsaris, de quo mihi hic sermo, sacerdotium gessit: quod nummus indicat, tripodem exhibens, lituum, sympuvium, corvos & stellam. Agrippina Flaminii Claudialis antistes, facibus exornata sacris videtur in moneta antiqua. Antoninus Pius & ipse meruit Flaminem,

(e) *in eius vita cap. 11.* (f) *in vita Cleomenis sub fin.* (g) *lib. V. Æn. v. 84.* (b) *lib. 2. Fast. p. 246. seqq.* (i) *lib. II. de Roma triumph. fol. 37. seqq.* (k) *Commentario ad Persium p. 213.* (l) *lib. IV. de Funer. Rom. c. 13.* (m) *de vet. gentiliū lustration. cap. 35.* (n) *in opere inscript. p. 236. num. 9. & apud Iac. de Wilde Num. select. pag. 117.* Conferri etiam possunt inscriptiones, quæ habebantur apud eundem *Gruterum pag. 320. num. 4. item p. 322. n. 1. 2. 5.*

nem, & Circenses, & templum, & Sodales Antoninianos. Ipsius quoque uxor Faustina Flaminicis est honorata, referente *Capitolino*. (o) Qui honor quidem Imperantibus non tantum post mortem delatus est, sed interdum etiam vivis tributus. Sic refert *Svetonius* de Caligula, (p) quod Sacerdotes sibi & excogitatissimas hostias instituerit. Magisteria autem Sacerdotii ditissimus quisque & ambitione & licitatione maxima vicibus compararint.

IV. Inter nummos Augusti Imperatoris duos potissimum nobis exhibet *Carolus Patinus*, (q) divinitatem homini haut ambigue adserentes. Alter effigiem Cæsaris sistit, cum fulmine: alter Capricornum, pubetenus piscem, pedibus anterioribus discum tenentem, super quem prominet cornu copiae, adiecta epigraphe ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ. Utriusque nummi originem recenset *Svetonius* non sine aperto superstitionis indicio. De priori namque memorat, (r) Octavium, Augusti patrem, cum per secreta Thraciae exercitum duceret, per quietem vidisse filium mortali specie ampliore, cum fulmine & sceptro, Iovisque exuviis, ac radiata corona super laureatum currum, bis senis equis candore eximio trahentibus. Si Iovis exuvias, quales Romani triumphantibus quoque dabant, togam nempe pictam, tunicam palmatam; (confer *Iuvenalem Sat. X. v. 38.*) si currum huius laureatum (r) saltem memorasset, satis supra hominum sortem Cæsaris potentiam extulisset: nunc, ubi fulmen ei attribuit, nonne Cæsari adulatur, eundemque ex homine deum facit? Certe fulmen, telum illud trifulcum, quale in Augusti nummo conspicitur, solius Iovis insigne fuit; quo ille a ceteris diis haut secus distinguebatur, quam ab iisdem quidem deastris Neptunus suo tridente, Bacchus thyrsos, Mercurius caduceo, Hercules clava, alii aliis insignibus distinguere solebant: ut *Spanhemius pag. 303. de Usu & Præst. Num.* pulchre

(o) in eius vita. (p) cap. 22. (q) notis ad *Svetonium*, adiectis editioni Grævianæ, pag. 24. & 25. (r) Ad *Turneb. Advers. IX. cap. 9. & XXIV. cap. 31.*

chre declarat. Nisi forte per catachresin fulmen Augusto tribuamus: quo sensu infelicissimus vatum Ovidius se toties ab Augusti fulmine petatum queritur; alius etiam grandiloquo satis carmine ita eidem lenocinatur: *Cæsar ad altum fulminat Euphratem*. De posteriori vero idem Historicus docet, (s) Augusti iussu percussum fuisse, quod capricornus horoscopum eius indicaret, ad cuius rationem promissum ipsi fuerat imperium a Theagene Apollonio, mathematico celebri. Stomachatur Hardvinus, (ff) & negari dicit Svetonium, capricorni sidus de natali Cæsaris accipientem; cum capricornus abundantiam annonæ potius denotet, quam natalem Augusti. Sed refellit eius commenta Spanhemius, (t) luculentis rationibus confirmans, capricorni imagine, si qua abundantia, si quod faustum fortunati imperii omen in aliorum Cæsarum nummis significatur, id totum ad eam felicitatem referendum, quam illud sidus in Augusti nativitate portendere visum est. Ne dicam, Hardvini explicationem vel ea etiam de re admitti non posse, quod in nummo hocce Augusti supra capricornum iam promineat cornu copiarum, quod profecto superaddi non debuisset, si ipse iam capricornus abundantiam annonæ designaret. Verum quicquid huius rei sit, quid græca inscriptione voluit Imperator? Equidem *αὐτοκράτορας* imperatores fuisse dictos, cum ex hoc, tum ex aliis nummis omnino constat; nunquam tamen citra deorum contumeliam tali axioma insigniri potuisse, vel istud præcipue documento esse potest, quod *αὐτοκράτωρ*, usu vocis *κυρίως* accepto, saltem improprie de iis dici queat, qui libera plenaque potestate instructi hic terrarum rerum potiuntur. Deorum (si ex mente gentilium nobis loquendum sit) hoc munus est, ut ex se libera plenaque in mortales potestate gaudeant, non hominum: qui dum libero ac pleno iure uti dicuntur, non ex se, vel a se istud iuris habent, sed ab ente superiori, cuius hic vicarii duntaxat audiunt.

V.

(s) cap. 94. in vita Augusti. (ff) de Nummis Herodiad. p. 329. 330. (t) dissert. III. de usu & præstantia numism. antiqu. p. 208.

V. Augustum excipiant subsequentes Imperatores, affectata divinitatis in nummis notati. Non desunt Tiberii nummi, (u) in quibus & ipse fulmen tenet, tanquam cœlum cum Iove regens. In Caligulae nummo apud *Patinum*, (v) idem Caligula sub habitu Iovis inter Pleiades conspicitur: qui non videtur post eius mortem, sed eo vivente cusus, cum affirmante *Svetonio*, (x) illius omniumque Cæsarum memoriam abolendam, diruendaque templa, quidam in Senatu censerent. Neroni in nummis cognomen ΣΩΤΗΡ datum fuisse, auctor est *Spanhemius*, (y) diis alias, ut variis subinde exemplis docemur, sacrum. Idem radiata corona primum usus fuit, quam divinitatis notam vulgo habebant: (z) quanquam *Oiselius*, (a) sed perperam, istam ad Traianum referat, eundemque primum loco laureæ radiata corona usum existimet. Post Neronem plurimi Augusti ea sunt usi. Caracalla etiam lauro eam coniunxit, ut videre est apud *Octavianum Stradam*: (b) Gallienus vero iunior radiatus sæpe in publicum processisse commemoratur; (c) quod observante *Casaubono* in hunc Pollionis locum, numinum erat proprium. Neque numerus radiorum duodenus semper observatus, modoque pauciores, modo plures in coronis conspecti. Titus Vespasianus subinde in nummis gaudet hac inscriptione: DIVUS TITUS. (d) Pro quo nonnunquam legitur DIVOS, ut in nummo Iulii Cæsaris apud *Vaillantium*, (e) IVLIVS DIVOS: adeo, ut ipsum Græca etiam civitate donatum fuisse, ex rarissimo, quem *Gisb. Cuperus* exhibet, (f) Antinoi nummo appareat. Sic enim inscriptum est: ANTINOOS ΔΙΒΟΣ. Domitianus, imperator superbissimus, &

U 2

ipse

- (u) *Vaillant. Sel. num. in are max. moduli p. 6.* (v) *ad Sveton. p. 36.* (x) *in vita Calig. cap. 60.* (y) *les Césars de l'Empereur Julien p. 276.* (z) *Vide Act. Erud. Lips. A. 1694. p. 228.* (a) *Thes. select. numismat. antiqu. tab. IV. n. 6.* (b) *de Vitis Imp. & Cæs. Rom. n. 124.* (c) *Trebell. Pollio in eius vita cap. 16.* (d) *Onuphr. Panvinus de Ludis Circens. p. 114.* (e) *Num. Imp. Tom. I. edit. nov. p. 189.* (f) *in Num. sel. Apotheosi Homeris annexis p. 243.*

ipse Minervæ filius haberi, (hinc toties Minerva in eius nummis signata) & in nummis, domum, in qua natus erat, ÆTERNITATI FLAVIORVM dicari iussit. (g) Apud *Patinum* (b) conspicitur Traiani eximiæ molis numisma, in quo egregie depicta videas duodecim signa, & collustrantes illa in medio Zodiaci solis ac lunæ typos, sub Traiani & Plotinæ, quæ totum fere orbem regabant, personis pictos. Quod equidem cum DIVI ferat epigraphen, ad affectatam divinitatem referre hautquaquam ambigo. Sic in nummo Hadriani ÆTERNITAS AUG. altera manu solem, lunam altera præfert: (i) non sine manifesto affectatæ vicissim deitatis indicio. Idem Adrianus parentum Traiani & Plotinæ capitibus stellam imposuit, teste *Iac. Strada*: (k) sicut Caius etiam, ut notat *Begerus*, (l) Augusti caput radiis coruscans inter duo sidera collocavit. Sic quoque sub solis & lunæ imagine in nummis conspici volebant Nero & Octavia, (m) Alexander Severus & Mammæa mater, (n) Aurelianus & Severina. (o) Longe plura affectatæ huiusmodi divinitatis vestigia e nummis reliquorum Imperatorum, nominatim M. Aurelii & Faustinae, Commodi, Severi, Caracallæ, Alexandri Severi, & similium, hic possent repeti, si otii & chartarum angustia rem permitteret. Istud dissimulandum interea non est, etiam in Constantini M. nummo, quem tradit *Tristanus*, (p) quædam apotheoseos, h. e. vindicatæ sibi deitatis indicia deprehendi, quæ tamen *Baronio* (q) non fictitiam quandam & hominum nixam hypocrisi, sed veram illius & ab ipso Deo factam significare videntur consecrationem. Sicut & in nummo Constantii (r) aquila ac leo, cum ÆTERNÆ MEMORIÆ inscriptione, nullam in Christianis idololatriam arguunt.

(g) *Occo Numism. Imper. p. 126.* (b) *Num. Maurocen. p. 49.* (i) *Svares. diss. de numism. p. 24.* (k) *in Epit. Thes. ant. p. 73.* (l) *Thes. Palat. p. 295.* (m) *Patinus Num. Imp. p. 114.* (n) *Vaillant Sel. num. in arc. max. Mod. p. 82.* (o) *Patinus loc. cit. p. 433.* (p) *Comm. Hist. III. p. 553. vid. FIG. XVI.* (q) *Annal. Eccles. T. III. p. 492.* (r) *Patinus loc. cit. pag. 448.*

guunt. Post horum vero tempora vix reperias Augustalis huius apotheoſeos reliquias, niſi forte Iulianum apoſtatam, (quem ea propter ſæpe ſub Serapidis perſona pictum ac cultum videmus) (s) a gentilibus illo honore maſtatum fuiſſe, adhuc fatendum ſit. Conf. B. Cellarii Exercitationem Historicam de primo Principe Chriſtiano, habitam A. 1698. *tb. XXXV.*

VI. Parum id erat, niſi hi, de quibus diximus, Imperatores, glifcente adulatione deorum inſuper filii, imo dii etiam in nummis voluiſſent audiri. Neque enim ſibi mediocrem accedere auctoritatem credebant, ſi diis ſe genitos eſſe populo perſvaderent. Factum inde, ut Iulius Veneris; (ff) Auguſtus Apollinis; (t) Domitianus Minervæ; (u) iactarent proſapiam: ut alios taceam, qui deos ſe habere parentes, non ſine ſumma arrogantia conclamabant. Quorum & habitu eoſdem in nummis, aliisque monumentis, ſimulabat callida Senatus Romani aſſentatio. Dei etiam nomen ſibi per ſummam temeritatem vindicaſſe quis neſcit? Hinc illæ in nummis inſcriptiones, ΙΟΥΛΙΟΥ ΘΕΟΥ, (b) in nummo Iulii: ΘΕΟΥ ΚΑΙΣΑΡ ΣΕΒΑΣΤΟΥ, (x) in Auguſti: ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΘΕΟΥ ΕΛΕΣΣΑΙΩΝ, (y) in Tiberii: ΚΑΙΣΑΡ ΘΕΟΥ ΘΕΟΥ ΤΙΟΥ, (z) in Claudii: DEO ET DOMINO NATO AVRELIANO AVG. (a) in Aureliani. Sic Iovis cognomen ſapiffime Imperatoribus tributum legimus. Caligula, teſte *Svetonio*, (b) Latialis Iupiter fuit conſalutatus; qui, ut Cretenſis ille cum Iunone, ſic ipſe quoque cum ſororibus concubuit. Nec Iupiter tantum, ſed nunc Bacchus, nunc Hercules, nunc Neptunus videri voluit. Domitianus ſtolidiſſima plane ſuperbia deum ac dominum ſe appellari, quin & adorari paſſus eſt, velut in eo eſſet cœleſtis maieſtas.

U 3

ſtas.

(s) Conf. Patinum *ibid.* p. 481. (ff) *Æn. Vicus in Comm. Num. Imp. Rom. T. 1. p. 103.* (t) Læv. Torrentius in *Svet. Auguſtum cap. 94.* (u) Vail-
lant *Num. max. Mod. e Muſ. de Camps p. 12.* (v) Spanhem. *les Ceſars*
p. 54. (x) Hardvinus *Num. ſel. p. 39.* (y) *Id. loc. cit. p. 144.* (z) Va-
illant. *Num. Imp. P. II. Ed. nov. p. 69.* (a) Hardvinus *loc. cit. p. 574.*
(b) *cap. 22. in eius vita.* Adde Torrentium in notis.

Itas. (c) Adrianum Athenienses, alii que ΟΑΡΜΗΙΟΝ ΣΩΤΗΡΑ ΤΟΝ
ΕΥΕΡΓΕΤΗΝ; (d) Romani vero Antoninum Pium, Genium Vr-
bis, quasi Senatus tutelarem Deum; (e) Commodum, Roma-
num Herculem; (f) Diocletianum, IOVEM INVICTVM (g)
passim vocabant. Frequentius etiam sub dearum imagine in
nummis colebantur Augustæ, quas ipsi Imperatores ex aliarum
dearum cognomine appellare cœperunt. Faustina, M. Aure-
lii Antonini coniugem, spurcissimam ceteroqui fœminam, Ce-
reris imagine pictam, addita in altera parte cum incensa lampade
Daducha, illius sacerdote, eleganti satis nummo repræsentat *Va-
illantius*. (b) Eandem, quod superius iam a me observatum, (i)
sub Veneris Augustæ specie *Begerus*, (k) sub Cybeles in templo
sedentis figura sistit *Spanhemius*, (l) addita epigraphe: MATRI
DEVM SALVTARI. Maxime tamen Vestæ nomen (m) affe-
ctabant Augustæ: forte quod omnes cuperent fartam rectamque
conservare pudicitie famam, ob quam alias hæc dea celebrari
consuevit. Interim cur Livia Augusti, Iuno; (n) Poppæa Nero-
nis, Venus; (o) Sabina Adriani coniux, Ceres (p) in nummis au-
diant, mei iam otii non est sollicitius rimari.

VII. Atque hinc porro lucem fœnerantur complures num-
mi, qui consecrationis ritum metallo exprimentes, iam lectum,
iam ædiculam, iam aves, iam stellas præ se ferre videntur. In
Titii nummo conspicitur lectus, qui ex ebore & auro factus, or-
natusque stragulis purpureis atque auro intextis, in campum Mar-
tium humeris præcipuorum de Magistratu efferebatur. Eadem
lecti-

- (c) Pomponius Lætus in *compend. Rom. hist. tom. II. Scriptorum Hist. Aug.*
edit. Sylburgianæ in fol. Francof. A. 1588. p. 528. (d) Hardvin. *Num.*
sel. p. 17. (e) Patinus *Num. Imp. p. 213.* (f) *Begerus Thes. Palat. P. I.*
p. 89. (g) *Tristanus Comm. Hist. Tom. III. p. 334.* (h) *loc. cit. p. 29.*
(i) *cap. VI. de Hypocr. Gentil. circa Vota th. V.* (k) *Thes. Palat. p. 311.*
(l) *Notis ad Cæsares Iuliani p. 215.* (m) *Vaillant. loc. cit. pag. 41.* (n)
Nonnus in Golzii Aug. p. 90. (o) *Spanhem. de usu Numism. p. 617.* (p)
Vaillant. loc. cit. p. 30.

lectisternia sæpiissime in aliorum consecratorum nummis deprehenduntur, (q) quæ idem his datum fuisse innuunt, quod diis aliis, quibus, ut Iovis iram placarent, lecti in illius templo stuebantur, tanquam epulaturis. In aliis numismatibus, apud *Oeconem* (r) & *Chonlium* (s) obviis, prostat *Ædícula*, formam referens machinæ, e lignis in quadratum oblongum efformatis, & longitudine inæquali acuminatim adsurgentibus, excitata. Altius enim semper est conclave unum (quorum sunt quatuor) altero. Inferius, ut & superius, fertis est insignitum: & hoc quidem ut plurimum curribus etiam triumphalibus: mediæ vero varias imagunculas ostentant. Alii vicissim nummi, uti videre est apud *Gorlaum*, (ff) exhibent aquilam & pavonem, quarum illa Imperatores, hæc Imperatrices in cœlum deportat. Quia enim viros defunctos dicebant Ioves, foeminas autem Iunones; hinc factum, ut animalia Iovi & Iunoni sacra admoverent. Et aquila vicissim vel sola conspicitur, ut in nummo Macrini, apud *Stradam*, (t) & Valeriani, apud *Oiseliū*; (u) vel fulmen tenens, ut in nummo Augusti, apud eundem; (v) vel aræ insidens; (x) vel globum gerens. (y) Nonnunquam aquila vehitur consecratus: uti M. Aurelius, apud eundem *Oiseliū*; (z) & Augustus Cæsar, in (a) *Achate* Tiberiano. Adhæc in plerisque nummis stellæ videntur, una interdum, interdum duæ, interdum septem Pleiades cum luna corniculata. Sic Cæsaris nummo frequenter unam stellam, eamque crinitam addi, iam superius monitum. Augustus corona radiata, hasta pateraque insignis sedet inter septem stellæ. In nummis autem Vespasianis aræ adstat imago Divæ, manibus sustinens capita solis radiantis & lunæ corniculatæ, cum inscriptione, **ÆTER-**

(q) *Id. ibid. p. 38. Conf. FIG. VIII. (r) in Numism. Imp. Rom. p. 205. pag. 77. p. 62. (s) pag. 68. quod & Occo exhibet loc. prox. cit. p. 62. (ff) in Thes. numismatum tab. 20. n. 4. (t) num. 200. & 205. (u) tab. CII. n. 7. (v) Ibid. n. 8. (x) ibid. (y) tab. CII. n. 12. (z) Ibid. n. 11. (a) Quem edidit Iacobus le Roy, Vid. *Act. Erud. Lips. A. 1684. p. 255.**

ÆTERNITAS. Dicerem hic de ludis publicis, victimis, sacerdotibus, clypeis, nisi id instituti breuitas vetaret, & superius, capite VI. th. IX. etsi per transfennam, iam essent visa.

VIII. Neque vero Imperatores solum atque Augustæ, sed ipsorum etiam agnati divinitatis honore post mortem afficiebantur. Sic enim Vitellii, Traiani atque Hadriani parentes, licet privatos ac tenuissimæ fortis homines, divinitate donatos fuisse testatur *Spanhemius*, (b) nummorum maxime testimoniis confirmatus. Idem honor filiis Imperatorum contigit, vita ante defunctis, quam imperii fascibus, quibus erant destinati, admoverentur. Quorsum respexisse videtur Hadrianus, (c) cum Lucium Ælium adoptasset, quem propter virium imbecillitatem brevi naturæ satisfacturum intellexerat. Sibi enim deum dicebat se comparasse, non filium. Domitiani certe filium *Torrentius*; (d) Romulum Maxentii, & Saloninum Valeriani, (e) *Patinus* diis adscriptos e nummis dudum annotarunt. Quid? quod Antinous, quem surpiter adeo deperibat Hadrianus, tot nummorum suffragiis (f) deus iactatur.

IX. Altera classis est eorum nummorum, qui, dum impurissimis quoque principibus sanctissimam vendicant pietatem, pietati numinum probrose illudunt, indeque saltem oblique deorum dearumve divinitati repugnant. Si in viros bellica virtute inclytos, artis peritia claros, vitæ sanctitate insignes, suam declarare voluissent pietatem gentiles, ut diis suis similes haberi vellet, etsi crassissimus fuisset error, condonari tamen quadantenus potuisset. Exemplo nobis inter alios sit Hercules, ille in nummis frequentissimus, cui leonis exuvie sunt adiunctæ, eo quod gene-

(b) *de Usu & Prest. num. p. 651.* (c) *Ioach. Oudaan Roomsche Mogentheyt p. 42.* (d) *Comment. in Sueton. ex recensione Grævii p. 667.* (e) *Imp. Rom. Num. p. 418. & 457.* (f) Hos nummos præter Patinum in *Thes. Mauroc. p. 59.* & *Vaillantium in Num. max. mod. e. mus. de Camps p. 19.* fuse explicat *Spanhemius loc. cit. p. 654. seqq.*

generosissimus animo extiterit; Nemaumque leonem vicerit; clava etiam, qua miranda opera præstiterat. Cuius virtutis cum tanta esset inter gentiles admiratio, non tantum multis in locis colebatur, a quibus dictus Tiburtinus, Gaditanus, Argivus, Ogmus &c. sed Romani etiam imperatores nomen ipsius affectarunt. Hinc in nummis Commodi, Maximini, Valeriani, Probi legitur: *Hercules victor, debellator, invictus, Commodianus, Romanus*. Æsculapius, ille Medicinarum demonstrator, ut eum vocat *Tertullianus*, (g) quod primus medicinas exploraverit; habitus est (sunt *Arnobii* verba (h) *deus præstans, sanctus deus, salutis dator, valetudinum pessimarum propulsator, prohibitor & extirpator*. Adde factum Iconiensium: (i) qui dum opera Pauli & Barnabæ restitutum viderent claudum; divinis eos nominibus & cultu prosequi conabantur. Plura exempla in *Demonstratione Evangelica* p. 61. collegit *Huetius*, quem vide. Sed quis nescit, indignissimis sæpe, ac profligatissimæ notæ principibus eam post fata pietatem fuisse delatam, ut OPTIMI PRINCIPIS nomen referrent? Sive id amore, sive metu potius factum: cum perniciosissimi tyranni axioma huiusmodi vel arroganter adsciscerent, vel vi Senatui extorquerent. Ipse Iulius, (k) quem malis artibus libertati publicæ insidiatum fuisse putabant, communi omnium consensu Divis accensebantur. Ad eundem honorem Claudius, (l) monstrum illud hominis, quem nec ipsa satis elaboraverat natura, indigne pervenit, non secus, ac lutum illud humano sanguine maceratum, Domitius Nero, Claudium mortuum contumeliis quoque infectans, quem morari inter homines desiisse, producta prima syllaba confessus est. Sane Claudii ista consecratio, prorsus inepta, præbuit occasionem Senecæ, ut ἀποκολοκύντατιν satyram scriberet, cuius nominis ratio a *Dione Cassio* (m) redditur.

X

Com-

(g) *Apolog. cap. 3. & de corona milit. cap. 8.* (h) *lib. VII.* (i) *Act. XIV.*

ii. (k) *Vid. Patinum in Hist. Num. c. 22. p. 161.* (l) *Choulius de*

la Relig. Anc. des Rom. p. 70. (m) *in fine libri 60.*

Commodum quoque, optimi Parentis degenerem filium, Severus, princeps æque crudelis ac barbarus, inter Divos retulit, quasi hoc genere de Senatu posset ulcisci, qui uno illum ore hostem appellaverat post mortem. Quare nummos quidem in memoriam huius consecrationis conflatos, nullos vero literis S. C. notatos inveniri, testis est *Vaillantius*. (n) Quid dicendum nobis de Bassiano Caracalla, reipublicæ peste? Huic enim, etsi uxorem e medio sustulerat, fratrem Getam missis sicariis interfecerat, Iuliam novercam turpi incestu commaculaverat; nihil tamen obstabat, quo minus iisdem honoribus, quos etiam (o) vivo oblato indolis suæ conscius recusabat, dignissimus Macrino post mortem fuerit visus. In nummis Carini, quos habet *Occo & Patinus*, videas antica parte eius caput radiata cinctum corona; postica continetur Mercurius nudus, dextra crumenam, sinistra caduceum tenens, cum inscriptione: PIETAS AUG. Itane vero Pietas? Atqui contaminatissima atque spurcissima eius vita ita literis apud Historicum (p) mandata legitur, ut nullum in homine, nec religionis, nec pietatis vestigium deprehendas, quem vel ipse pater repudiabat, identidem exclamans: *non est meus*. Pari modo Drusillam sororem, incestu a se pollutam, deabus adscripsit Imperator Caligula. Neque quicquam divini honoris denegatum est Faustinae, M. Aurelii uxori, in cuius æque nummis Pietas conspicitur: siquidem & hæc nulla virtute claruit, & impudiciæ fama vehementer laboravit.

X. Quo magis gratulandum Servatori nostro, quod, dum apothecos illius vehementer sollicitaret Tiberius, locum tamen inter spurcissimos deastros, quibus astutissima hypocrisis toties a gentilibus illusum, non reperiret. Ita enim *Tertullianus* de eo prodit: (q) *Vetus erat decretum, ne quis deus ab imperatore consecra-*

(n) Num. Imp. Rom. T. II. edit. nov. p. 190. (o) Dei enim & Herculis nomina repudiavit. Vid. Spanhem. de Usu & Prest. num. p. 98. (p) Flav. Vopisc. in eius vita. (q) Apolog. adv. gentes cap. 5. cui addi possunt

secraretur, nisi a Senatu probaretur: ut M. Æmilius de deo suo Alburno. Facit & hoc ad causam nostram, quod apud vos de humano arbitratu divinitas pensitatur. Nisi homini deus placuerit, deus non erit. Homo iam Deo propitius esse debebit. Tiberius ergo, cuius tempore nomen Christianum in seculum introivit, cum annuntiatam sibi ex Syria, Palestinaque veritatem illius divinitatis revelaret, detulit ad Senatum cum prerogativa suffragii sui. Senatus, quia non ipse probaverat, respuit. Tertulliani testimonium confirmat Eusebius, (r) cuius verba ex recensione H. Valesii ita sonant: Cum admiranda Servatoris nostri resurrectio, eiusdemque in cælum ascensio, omnium pene sermonibus iam pervulgata esset, quoniam vetus hæc erat consuetudo provinciarum Rectoribus, ut, quicquid novi apud ipsos contigisset, Imperatori nuntiarent, ne quid ipsum lateret: Pilatus de resurrectione Servatoris nostri IESU Christi, cuius per universam Palestinam celebris erat fama, ad Tiberium Principem retulit: multa quoque alia eiusdem miracula se auditu accepisse significans, & qualiter ad vitam denuo revocatus, a plerisque iam Deus haberetur. Ac Tiberium quidem rem ad Senatum tulisse perhibent, sed Senatum huiusmodi relationem aspernatum esse: specie quidem, eo quod Senatus autoritas ad id non expectata videbatur, cum tamen vetus lex esset apud Romanos, ne quis absque decreto Senatus pro deo haberetur: re autem ipsa, eo quod salutaris divina doctrina prædicatio auctoritate & auxilio hominum minime indigeret. Cum igitur Senatus relationem de Servatore nostro, ita ut dictum est, repudiasset, Tiberius tamen in pristina sententia perseverans, nihil adversus doctrinam Christi molitus esse dicitur. Addendi sunt Eusebio, Eutychius, Patriarcha Ale-

X 2

xan-

quæ ibid. cap. 21. scribit: Ea omnia super Christo Pilatus, & ipse iam pro sua conscientia Christianus, Cæsari tunc Tiberio renuntiavit. (r) Hist. Eccl. lib. 11. cap. 2.

xandrinus, (s) Ivo Carnotensis, (ff) Cas. Baronius, (t) Iac. Usserius, (u) Petr. Dan. Huetius: (v) nisi quod Pontii Pilati Epistola, quam Ivo Carnotensis Episcopus ibidem recitat, supposititiæ magis, quam genuinæ videatur accedere.

XI. Ac tametsi testimonium hoc Tertulliani suggillet *Tanquillus Faber* (x) variisque rationibus suspectum reddere conetur, non tamen hucusque calculum impetravit a doctis, hoc magis, quod constet, Christum ab Alexandro Severo in numerum deorum adscriptum, & more gentilibus tum usitato, in larario suo cultum fuisse. Meminit diserte huius rei *Aelius Lampridius*, ita scribens: (y) *Matutinis horis in larario suo, (in quo & divos principes, sed optimos electos & animas sanctiores, in quibus & Apollonium, & quantum scriptor suorum temporum dicit, CHRISTVM, Abraham, & Orpheum, & huiusmodi deos habebat, ac maiorum effigies) rem divinam faciebat.* Et capite XLIII. *CHRISTO templum facere voluit, eumque inter deos recipere.* Derogat quidem huic testimonio fidem *Casaubonus*, (z) quasi Lampridius vanis vulgi opinionibus obsecutus templa Christo destinata fuisse tradiderit, quæ sibi ipse Hadrianus in omnibus civitatibus condere cœperat, & suo nomini consecrare proposuerat, ut habet Spartianus in vita: cui tamen accurate satisfactum ab *Huetio*, (a) nihil ut eius auctoritatem hic morari possimus. Merentur hic legi duæ Epistolæ a Dn. *Vincentio Fabricio*, Syndico & Consule quondam huius Ci-

(s) Cuius verba ex *Tom. I. Annal. Ioh. Henr. Ottius in exam. Annal. Baronii p. 24.* ita adducit: *Pilatus, inquit, certiolem Tiberium per literas fecit, tum de Christi, tum de discipulorum eius miraculis, unde Tiberius in Christum Dominum credere voluit, ac religionem Christianam publicare; at sequi in hoc ipsum noluerunt comites ipsius.* (ff) in *excerpt. Chron.* (quæ in *Corpore Franciæ Hist. vet. & sincere Hanov. 1613.* continentur) *Part. I. p. 25.* (t) *Tom. I. Annal. Eccles. pag. 216.* (u) in *Antiqu. Britannic. cap. 1. pag. 4.* (v) in *Demonstr. Evang. p. 72. edit. Lips.* (x) *Parte 2. Epist. 12. ad Eliam Boherellum perscripta p. 33.* (y) in *vita Alex. Severi c. 29.* (z) *notis in Æl. Lamprid. c. 43.* (a) in *Demonstrat. Evang. p. 73. seqq.*

Civitatis, post fata etiam clarissimo, (b) ad Illustrem & Magnificum Dn. Adrianum de Linda scriptæ, quibus idem Lampridii testimonium adversus Ioachimum Pastorium amice non minus quam docte defenditur.

XII. Restat tertia classis, eorum scilicet nummorum, qui quandam in ipsis numinibus turpitudinem designare videntur. Inter nummos maximi moduli, (qui vulgaris monetæ vices non subibant, cusi solum ceu monumenta quædam publica distribuendi que populo in solemnibus triumphorum ludorumve, vel donandi Legatis exterisque Principibus) quos Conturniatis vulgo appellant, a voce Italica *contornare*, modum fabricæ (ambiuntur enim circulo quodam cavo, qui ab utraque nummi parte apparet) indicante; refert insignem Traiani nummum *Patirius*, (c) in quo deus sedens est Iupiter Ammon proboscide ornatus, Palladis simulacrum sinistra tenens: coram ipso est fulcrum, cui impositus clypeus, orbem indicans. In eo duodecim Zodiaci signa spectantur, quæ omnia illustrant maiora mundi lumina in medio collocata. Sol ex radiis cognoscitur, Luna ex cornibus. Hoc in nummo Traianum Iovi comparant adulantes Ægyptii, Imperatori suo idem tribuentes officium, quod Iupiter in coelis gerit, summum nempe rerum moderamen. Palladem ad Plotinam, Traiani uxorem, referri verisimile est. Sed quid attinebat Iovem proboscide ornari? Elephantum symbolum esse æternitatis, partim *Pierius*, (d) ex nummo Philippi Imperatoris, in quo elephante videtur gradiens sub Magistro, cum inscriptione, ÆTERNITAS AUG. partim B. *Tenzelius*, (e) ad nummum D. ISOTTÆ ARIMINENSIS satis pulchre observarunt: rectius tamen cum

X 3

Lu-

(b) Extant inter pie defuncti Auctoris scripta, a Nobiliss. eius Filio, hodie Consule ac Scholarcha gravissimo, edita pag. 415. seqq. (c) *Thes. Numism. p. 104.* (d) *in Hieroglyphicis lib. II. cap. 5.* (e) *in Bibliotheca Curiose reposit. II. p. 921.* Ipse vero nummus in frontispicio eiusdem mensis comparer.

Ludovico Ioberto (f) affirmaverim, hieroglyphicum esse Africæ, quæ huius animalis ferax est; id quod etiam Marii nummus testatur, (g) Elephantum exhibens, ut constaret Africam ab eo domitam, ditionemque imperii Romani in Ægyptum usque propagatam. Quanquam autem suum in Principem studium haud illepide tali symbolo declararent Ægyptii, seque & Africam subiectionis vinculo Cæsari adstrictos esse profiterentur; decuitne exinde Iovem proboscide deturpari, quem, utpote Hammonem, non sine manifesto nominis ludibrio arcadicis & arietenis cornibus dehonestabant, (h) causa ad speciem interferta, quia aries cornibus maxime valet, uti sol radiis. Ita nimirum Iovem, illum deorum deum, iam hircino capite & pelle amictum, iam turpi proboscide armatum, velut novum Chamæleonem, gentilium, si diis placet, pietati debebimus.

XIII. Haut minorem turpitudinem Mercurio adsperfamprehendimus apud *Begerum*, (i) cui in gemmis additus est Scorpius, cum capite lepusculi, calliditatis, & venenatæ linguæ (ut idem Vir clarissimus exponit) hieroglyphicum. Non satis erat gentilibus, Mercurium invisæ calliditatis prætextu passim traducere, indeque honorem divinitati eius debitum elevare; nisi furem insuper & impostorem mallent, imo, quod turpius, furum perinde ac impostorum præsidem deum. (k) Nam ut ibi *Laverna*, tanquam furum dea, improbo satis voto sollicitabatur; (l) *pulchra Laverna, da mihi fallere, da iustum sanctumque videri*: (ita locum poetæ legere malo, quam cum Guil. Cantero (m) *da iusto sanctoque*

(f) in *Notitia rei nummarie*, p. 225. (g) Quem allegat Pierius in *Hieroglyph. lib. II. c. 3.* (h) Conf. Athan. Kircher. in *Oedip. Ægypt.* p. 119. Licet alii existiment, per cornua, tanquam singulare aliquod hieroglyphicum iudicata fuisse Iouis Hammonis involuta responsa, verbis tortis, flexisque instar arietenorum cornuum, prolata. Vid. Voss. de *Orig. & progressu Idolol.* p. 363. (i) in *Thesauro Palatino collecto* p. 18. *Gemma XI.* (k) Adi Mich. Pexenfelder in *Ethica Symbol. Symb.* 97. p. 600. sq. (l) *Horat. lib. I. Epist. 16.* (m) *Nov. lect. lib. IV. c. 12.*

que videri, priorem enim constructionem optimam esse, & antiquissimorum auctorum usu comprobata, accurate docet *Franc. Sanctius*, (n) quem vide) ita & hic, subdolum illud Lavernionum genus, Mercurii numen ad deterrima quævis furta, impudentissimo ore laceſſebat; non alium profecto in finem, nisi ut artem furandi, quam ipse a teneris unguiculis exercuit, eos solide edoceret. Nam etiamnum parvulus Veneri cestum subduxit, Iovi sceptrum surripuit, fulmen quoque clepturus, nisi vim timuisset flammæ: Apollini, ob furtum sagittas in eum iaculatur, arcum sublegit, pharetram vacuavit: Argum centoculum, Ius custodem, sopivit, sopitum occidit, vaccam abduxit. Hæc sunt elogia, aut si mavis, vituperia in deum congesta. Idem deorum legatus ac internuncius; palæstræ, musicæ, astrologiæ, eloquentiæ præses; idem nebulo, veterator, fur, nequam, Nisi forte & hic mihi per iocum dicere liceat *nec bonor, nec iniuria, sed casus fecit hac nomina*, ut facete alias docet *Macrobius* (o) in Asinæ & Scrofæ cognominibus contigisse, quæ nobilissimis apud Romanos viris non absque petulanti Cachinno adhæserunt.

XIV. Sed adremigandum est portui, & contrahenda paulatim vela. De hircina, aut arietina Iovis facie dictum paulo ante: videnda adhuc paucissimis taurina cornua, quæ Isidi, Baccho, Anche loo, in antiquis eorum qua simulacris, qua nummis adponi solent. Postquam enim apud Ægyptios mos invalesceret sub animalium figuris deos suos effigendi, latius evagari cepit delirandi licentia, ut abiectissimorum sæpe animalium forma diis affricaretur, indeque numinum reverentia in hominum, saltem sagaciorum, animis evileſcere inciperet. Multa huius rei exempla iam adducere non licet: cum nulli non eruditorum satis obvium sit, in quam deformes non raro habitus gentilium numina fuerint coarctata; id quod præ aliis summa diligentia excussit *G. I. Vossius*, diffusissima de Theologia gentili tractatione. Taurinorum
sal.

(n) in *Minerva lib. III. c. 7. p. 314. edit. Francq.* (o) *Saturnal. lib. I. c. 6.*

saltem cornuum tribus, ut aiunt, verbis inicienda mentio. Exhibet varios hanc in rem nummos *Spanhemius*, (p) qui non modo *Isidis*, *Bacchi* & *Acheloi* *ταυροκεράτων* memoriam adhuc hodie tuentur; sed qui præterea taurina cornua *Alexandri M.* successoribus, *Seleuco Nicanori*, & *Demetrio Poliorcetæ* vindicant. Enimvero in cornutam Heroum, quales *Alexandri* successores fuere, effigiem, quidni istud *Petri Chrysologi* (q) quadrabit, de *Perfarum* ceteroqui regibus sui temporis argute dictum: *Nunc impositis sibi cornibus, quasi viros se esse doleant, effæminantur in Lunam.* Sed quid diis futurum? ridenda profecto gentilium stultitia, deos in bruta ipsa transformans: cui exprobrandum etiam verbis *Lactantii*: (r) *Quæ igitur amentia est, aut ea fingere, quæ ipsi postmodum timeant; aut timere, quæ finxerint?* Fallimur? nisi ob parem inscitiam, *Mosi* etiam, (quem deorum fabularium fere omnium exemplar fuisse, pererudite docet *Huetius*, (s) a ridiculis pictoribus adiecta sunt cornua. (ff) Sed manum de tabula. Nos hic subsistimus, & pro concessis viribus devote suspiramus:

Gloria sit Patri, sit Nato gloria, sancto

Gloria Spiritui, Triadi sit gloria sacra!

(p) *de Præst. & Usu Numism. dissert. V. p. 335. seqq.* (q) apud eundem *Spanhemium loc. cit. p. 362.* (r) *lib. II. divin. institut. cap. 2.* (s) in *Demonstr. Evang. p. 238. seqq. edit. Lips.* (ff) *Conf. B. Io. Benedict. Carpzovii Dissert. A. 1659. habita. de nummis Mosén cornutum exhibentibus.*

✠) o (✠

Sartorius, Johannes

Joannis Sartorii de hypocrisi gentilium circa cultum deorum schediasma
literarium

Lipsiae 1713

Augsburg, Staats- und Stadtbibliothek -- 4 Alt 109#(Beibd. 2
urn:nbn:de:bvb:12-bsb11205900-1
VD18 14632276-006